नं. ५२११

नाम. वेदान्त सार.
(तैलंग देश लिप्यां

× × ×

पत्र सं. ६८ — सं. ×

विषय: वेदान्त शास्त्रं

वेदांतसारः तैलिंगदेशलिप्याम्

~~५१५५~~

५२५५

५२९९
F. = ६८
तैलंगू भाषा

శుభమస్తు
అవిఘ్నమస్తు

శ్రీవేంకటగురవే నమః॥ శ్రీమతే రామానుజాయ నమః॥ సమస్తచిదచిద్వస్తుశరీరాయాఖిలాత్మనే। శ్రీమతే నిర్మలానందోదన్వతే
విష్ణవే నమః॥ పరమపురుషప్రసాదాద్వేదాంతార్థః ఉద్ధ్రియతే। అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా। అథశబ్ద ఆనంతర్యే వర్తతే అతశ్శ
బ్దశిరస్త్రాపతే అతశ్శబ్దః పూర్వవృత్తస్య హేతుభావే పూర్వవృత్తం చ కర్మజ్ఞానమితి జ్ఞాయతే ఆరప్సితస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య వేదా
ర్థవిచారైకదేశత్వాదధీతవేదస్య పురుషస్య కర్మప్రతిపాదనోపక్రమత్వాద్వేదానాం కర్మవిచారః ప్రథమం కార్య ఇత్యథాతో ధర్మజి
జ్ఞాసేత్యుక్తం। కర్మణాం చ ప్రకృతివికృతిరూపాణాం ధర్మార్థకామపురుషార్థసాధనతానిశ్చయః ప్రభుత్వాదాత్రేయజైమినిత్వంతః
సూత్రకలాపేన సంకర్షణేన కృతః ఏవం వేదస్యార్థవత్త్వే కర్మణాం చ తదర్థత్వే తేషాం చ కేవలానాం త్రివర్గఫలప్రదత్వే నిశ్చితే సతి
వేదైకదేశభూతవేదాంతభాగే కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం। బ్రహ్మజ్ఞానస్య అనంతస్థిరఫలత్వం ఆపాతతో దృష్ట్వా అనంతరం
ముముక్షోరవధారితపరినిష్పన్నవస్తుబోధజనశబ్దశక్తేః పురుషస్య బ్రహ్మబుభుత్సా జాయతే ఇతి అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి
కర్మవిచారానంతరం తత ఏవ హేతోః బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తం తదిదమాహ శ్రుతిః పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మ

సా

ణొ నిర్వెదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతెన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమెవాభిగచ్ఛెత్సమిత్పాణిః శ్రొత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠం తస్మై స విద్వా

నుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాంతచిత్తాయ శమాన్వితాయ యెనాక్షరం పురుషం వెద సత్యం ప్రొవాచ తాం తత్త్వతొ బ్రహ్మవిద్యామి

తి బ్రాహ్మణొ వెదాభ్యాసరతః కర్మణా సంపాదితలొకానారాధ్యాక్షయిష్ణుత్వెన క్షయిష్ణుస్వభావాన్ కర్మవిపాకాన్ సమ్యక్ పరిక్ష్యా

కృతొ నిత్యః పరమపురుషః కృతెన కర్మణా న సంపాద్య ఇతి యొ నిర్వెదమాయాత్స తద్విజ్ఞానార్థం గురుమెవాభిగచ్ఛెత్సమిత్పాణిః

శ్రొత్రియం వెదాంతవెదినం బ్రహ్మనిష్ఠం సాక్షాత్కృతపరమపురుషస్వరూపం స చ గురుః సమ్యగుపసన్నాయ తస్మై యెన విద్యా

విశెషెణ తమక్షరం సత్యం పరమపురుషం విద్యాత్తాం బ్రహ్మవిద్యాం ప్రొవాచ ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః స గురుమెవాభిగచ్ఛెత్ తస్మై

స విద్వాన్ప్రొవాచెత్యనన్వయాత్ అప్రాప్తత్వాచ్చ విధావపి విదొ విధానాత్ ఛందసి లుఙ్ లఙ్ లిట ఇతి । జన్మాద్యస్య యతః । అస్య చిదచిన్మి

శ్రస్య వ్యవస్థితసంబద్ధబహ్వాపభాగస్య జగతొ జన్మస్థితిలయా యస్మాద్భవంతీతి ప్రతిపాదయతి శ్రుతిరిత్యర్థః యతొ వా ఇమా

ని భూతాని జాయంతె యెన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మెతి సూత్రెయత ఇతి పాతాపం

కారః స్వయమేవ పరిచోద్య పరిహరతి స్మృతి అపి తావద్భుతప్రసంగాదసమంజసం ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తేరి
తి చోద్యం పరిహరత్సూత్రేణ తు ద్రుష్టాంతభావాదధికం తు భేదనిర్దేశాదితి చ క్షరం త్వవిద్యా హ్యమృతం తు విద్యా విద్యావిద్యే ఈశ
తే యస్తు సోన్యః స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానా
వీశతే దేవ ఏకః అమృతాక్షరం హరః అచిద్వర్గం సర్వమాత్మనో భోగ్యత్వేన హరతీతి భోక్తా హర ఇత్యుచ్యతే ద్వావిమౌ పురు
షౌ లోకే క్షరశ్చాక్షర ఏవ చ। క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోక్షర ఉచ్యతే ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృ
తః యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః। యస్మాత్క్షరమతీతోహమక్షరాదపి చోత్తమః। అతోస్మి లోకే వేదే చ ప్ర
థితః పురుషోత్తమః। ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిగణైః ప్రత్యగాత్మనో భేదేన బ్రహ్మణో నిర్దేశాద పురుషార్థభాగినః ప్రత్యగాత్మనో
అధికమర్థాంతరభూతం బ్రహ్మ తచ్చ ప్రత్యగాత్మశరీరతయా తదాత్మభూతం ప్రత్యగాత్మనస్తు శరీరత్వం బ్రహ్మణస్త్వధా
త్మకత్వం చ య ఆత్మని తిష్ఠన్ యస్యాత్మా శరీరం ఏష సర్వభూతాంతరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః ఇత్యాది

చవిలాజనిస్థితిలయానాంసాధారణతాపిజజ్జనిహేతుత్వంచనిమిత్తోపాదానరూపంవివక్షితంయతఇతిపాశ్రుతిరుభయవి
షయాకథమితిచేత్యతోవాఇమానీతిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్ప్రసిద్ధేశ్చోభయవిషయత్వాత్సదేవసౌమ్యేదమగ్రఆసీదేకమే
వాద్వితీయంతదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజోఽసృజతేత్యత్రసదేవేదమగ్రఏకమేవాసీదిత్యుపాదానతాంప్రతి
పాదితేఅద్వితీయమిత్యధిష్ఠాత్రంతరవారణేనస్రష్టృత్వంబ్రహ్మైవనిమిత్తముపాదానంచేతివిజ్ఞాయతేతథాతదైక్షత
బహుస్యాంప్రజాయేయేత్యాత్మనఏవవిచిత్రస్థిరత్రసరూపేణబహుభవనంసంకల్ప్యతదైవసృష్టివచనాచ్చఅతఃశ్రుతావపి
యతఇతివాతాపంచమ్యాఅత్రైవబ్రహ్మణోజగన్నిమిత్తత్వముపాదానత్వంచప్రతిపాదితంఅర్థవిరోధాదస్మాన్నాయా
సృజతేవిశ్వమేతదిత్యాదివిశేషశ్రుత్యాచాత్రోపప్రకృతిశ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్।అభిధ్యోపదేశాచ్చతస్మాచ్చోభయా
మ్నానాత్ఆత్మకృతేరిత్యాదిభిఃసూత్రైఃపరిహరిష్యతేననుచసర్వజ్ఞంసర్వశక్తేఃసత్యసంకల్పంనిరవద్యంతయానిరస్తసమస
స్తాపురుషార్థగంధంబ్రహ్మైవఆత్మానంవిచిత్రచిదచిన్మిశ్రజగద్రూపమిదంసర్వమసృజతీతికథముపపద్యతేతదేవసూత్ర

శ్రుతిశతసమధిగతం స శరీరస్యాత్మనః కార్యావస్థాప్రాప్తావపి గుణదోషవ్యవస్థితౌ దృష్టాంతభావాద్బ్రహ్మణి న దోషవ్య
వస్థితిరితి నాసామంజస్యం వేదాంతవాక్యస్యేతి న తు దృష్టాంతభావాదిత్యుక్తం దృష్టాంతశ్చ దేవమనుష్యాదిశబ్దవాచ్యస్య
న శరీరస్యాత్మనో మనుష్యో బాలో యువా స్థవిర ఇతి నానావిధావస్థాప్రాప్తావపి బాలత్వం యువత్వస్థవిరత్వాదయశ్చ శరీర
3 గతా దోషాః నాత్మానం స్పృశంతి ఆత్మగతాశ్చ జ్ఞానసుఖాదయో న శరీరమితి అతః కార్యావస్థం కారణావస్థం చ బ్రహ్మప్రత్యగా
త్మశరీరతయా తదాత్మభూతమితి ప్రత్యగాత్మవాచినా శబ్దేన బ్రహ్మాభిధానే తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యం చ వాతులం వక్తుం
నిరసనీయత్వం మతద్వయం ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిరిత్యుపన్యస్యావస్థితేరితి
కాశకృత్స్న ఇతి హేతురుక్తః తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదినా ప్రత్యగాత్మన ఆత్మత
యాభిధానాద్బ్రహ్మణస్తచ్ఛబ్దేనాభిధానం తత్సామానాధికరణ్యేన వ్యపదేశశ్చేత్యుక్తం తథా వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే నాపేక్షత్వాత్
న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదిత్యుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ ఇతి దేవమనుష్యాదివిషమసృష్టేర్జీవకర్మనిమిత్తత్వం జో

ధ్యం నిరంజనం నిత్యోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానాం ఏకోబహూనాం యోవిదధాతి కామాన్ నిత్యానాంబహూనాంచేతనానాంయః
ఏకోనిత్యశ్చేతనః కామాన్విదధాతి త్యధీశః పతింవిశ్వస్యత్యాదిషుప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మనశ్చ కర్మవశత్వేనాశుచిత్వేనాసర్వజ్ఞ
త్వేనపరోపాసనాంతరత్వముక్తిత్వేన నిరవద్యత్వేన సర్వజ్ఞత్వేన సత్యసంకల్పత్వేన సర్వేశ్వరసమస్తకల్యాణగుణాకరత్వాదినాచస్వ
రూపస్వభావనానాత్వవ్యపదేశాత్తయోరేవ తత్త్వమసి అయమాత్మా బ్రహ్మ యోసౌసోహం యోహంసోసౌ అథయోన్యాందే
వతాముపాస్తే అన్యోసావన్యోహమస్మీతి నసవేద అకృత్స్నోహ్యేష ఆత్మేత్యేవోపాసీత బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసాః బ్రహ్మైవేమేకితవాఇతి
చసర్వజీవాత్మవ్యాపిత్వేనాభేదవ్యపదేశాచ్చభేదవ్యపదేశాదివిరోధేనపరమాత్మాంశోజీవాత్మేత్యభ్యుపగంతవ్యం న కేవలం న్యాయ
సిద్ధమిదం శ్రుతిస్మృతిభ్యాంచాంశత్వముక్తం జీవాత్మనః పాదోస్యవిశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివి మమైవాంశో జీవలోకే జీవ
భూతస్సనాతన ఇతి అంశత్వంనామ ఏకవస్త్వేకదేశత్వం తథాసతి భేదయోరేకవస్తుత్వేనావిరోధానస్యాదిత్యాశంక్యప్రకాశాదివ
త్తునైవంపర ఇతి పరిహారతి అన్యవిశేషణత్వైకస్వభావప్రకాశజాతిగుణశరీరవిశిష్టానన్యవృత్తిగుణాత్మనః ప్రతిప్రకాశజా

సుకర్తృత్వం ప్రకృతేరకర్తృత్వం ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వే తస్యాసాధారణత్వేన సర్వేషాం ఫలానుభవప్రసంగాదితి ప్రతిపాదితం। ప
రాత్తు తచ్ఛ్రుతేః। కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః। ఇత్యాత్మనః కర్తృత్వం పరమపురుషానుమ
తిసాపేక్షత్వమిత్యుక్తం। అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే। మంత్రవర్ణాత్। అపి స్మర్యతే। ప్ర
కాశాదివత్తు నైవం పరః। స్మరంతి చ। ఇతి। అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమాన
మితి వీతశోకః। క్షరం త్వవిద్యా హ్యమృతం తు విద్యా విద్యావిద్యే ఈశతే యస్తు సోఽన్యః। ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం
కించన వేద నాంతరం। తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి। జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశా పృథగాత్మానం ప్రే
రితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి। యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం।
తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతి। స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చా
ధిపః। యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్। పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ। నిష్కళం నిష్క్రియం శాంతం నిరవ

జ్ఞానానందాద్యపరిమితోదారగుణసాగరమవతిష్ఠత ఇతి బ్రహ్మైవ జగన్నిమిత్తముపాదానం చేతి । యతో వా ఇమానీత్యా
దివాక్యం ప్రతిపాదయత్యేవేతి జన్మాద్యస్య యతస్తత్సూత్రభాష్యాతిసుస్పష్టముక్తం । సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం త
దైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యస్య చాయమర్థః । యస్యాత్మా శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య పృథివీ శరీరం యస్యా
వ్యక్తం శరీరం ఏష సర్వభూతాంతరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదిశ్రుతేర్బ్రహ్మణః సర్వదా చిదచిద్వస్తు
శరీరకత్వాత్తదేవేదమిదానీం స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరకత్వేన విభక్తనామరూపమగ్రే ప్రళయకాలేతిసూక్ష్మదశాపన్నచిదచి
ద్వస్తుశరీరతయా నామరూపవిభాగానర్హం ఏకమేవాసీత్స్వయమేవ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి తి నిమిత్తాంతరానపేక్షం అద్వి
తీయం చాతిష్ఠత్ । తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తన్నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకతయై
కమేవావస్థితం నామరూపవిభాగార్హం స్థూలదశాపత్త్యా బహుప్రకారం స్యామిత్యైక్షతేతి చిదచితోః పరస్య చ ప్రళయకా
లేపి వ్యవహారానర్హసూక్ష్మభేదస్సర్వైర్వేదాంతవాదిభిరభ్యుపగతః ఆవిద్యకృతభేదస్య ఉపాధికృతభేదస్య చానాదిత్వాభ్యుపగ

త్రిగుణశరీరాణాం యథా అంశత్వం ఏవం పరమాత్మానం ప్రతి ప్రత్యగాత్మనాం అంశత్వం ఏవ అంశత్వం యత్స్వభావాంశభూతో జీ
వః నైవమంశీ పరమాత్మా సర్వత్ర విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభేదాత్। ఏవం చ కర్తా శాస్త్రార్థవత్వాత్ పరాత్తు త
చ్ఛ్రుతేరిత్యనంతరోక్తం చ న విరుధ్యతే ఏవం ప్రకాశశరీరవజ్జీవాత్మనాం అంశత్వం పరాశరాదయః స్మరంతి చ ఏకదేశస్థితస్యా
గ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా। యత్కించిత్సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన వై ద్విజః తస్య సృజ్యస్య సంభూతౌ తత్సర్వం వై హరేస్తనుః।
తే సర్వే సర్వభూతస్య విష్ణోరంశసముద్భవాః ఇతి అస్యథా పారమార్థికాపారమార్థికోపాధిసమాశ్రయాణాం ప్రత్యగాత్మనాం అంశ
త్వే బ్రహ్మణ ఏవ వేదాంతనివర్త్యః సర్వ ఏవ దోషా భవేయురితాభిభాషా ఏవ చేత్యాదినోక్తం। అతః సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరత
యా తదాత్మభూతమేవ బ్రహ్మ కదాచిదవిభక్తనామరూపచిదచిద్వస్తుశరీరం తత్కారణావస్థం కదాచిచ్చ విభక్తనామరూ
పచిదచిద్వస్తుశరీరం తత్కార్యావస్థం బ్రహ్మ సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తద్విశిష్టత్వేపి బ్రహ్మణః పరిణామిత్వాపురుషా
ర్థాశ్రయత్వే శరీరభూతచేతనాచేతనవస్తుగతే ఆత్మభూతం బ్రహ్మ సర్వదా నిరస్తనిరవధికగంధాఖిలదోషానవధికాతిశయ

జ్ఞం సత్యసంకల్పం నిరస్తావిద్యాదిసమస్తదోషగంధం అపరిమితోదారగుణసాగరం బ్రహ్మైవ వేదాంతాః ప్రతిపాదయం
తి ఇత్యుచ్యతే తత్ర ప్రధానం వేదాంతప్రతిపాదనార్హమిత్యాహ। ఈక్షతేర్నాశబ్దం ॥ ౫ ॥ అశబ్దమనుమానికం ప్రధానం నత
ద్వేదాంతవేద్యం కుతః ఈక్షతేః సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి ప్రస్తుతజగత్కారణవాచినః ఈ
క్షతేర్ధాతోః శ్రవణాత్ తదైక్షత బహుస్యామితి। గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ ॥ ౬ ॥ తత్తేజ ఐక్షతేత్యాద్యచేతనేపి వస్తుని క్షతిశ్శ్రూయ
తే న పాం గౌణః ఏవమత్రాపి ప్రధానేవేక్షతిర్గౌణ ఇతి చేన్నైతదుపపద్యతే ప్రస్తుతే సచ్ఛబ్దవాచ్యే శ్రూయమాణేక్షతివాచినః
ఆత్మశబ్దాత్ స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి వాక్యాత్ తత్ర శ్రూయతే తేజః ప్రభృతిష్వపి న గౌణమీక్షణం తేజః ప్రభృతిశబ్దైర
పి తచ్ఛరీరకం బ్రహ్మైవాభిధీయతే। అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశా
దేవ సర్వస్య వస్తునో నామభాక్త్వం తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తం చ నిల
యనం చానిలయనం చ విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి। చేతనాచేతనం చ పృథఙ్నిర్దిశ్య తదుభయ

మాత ఇత్యయం సూత్రవిశేషః బ్రహ్మ వాఙ్మయోపాధిసంబద్ధం చేతి సర్వశ్రుతిస్మృతీనామయం విరోధినైరాకాంక్ష్యం తదభావాదవిరోధశ్చా
స్మారమితి। శాస్త్రయోనిత్వాత్॥౩॥ ఏవం చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తద్విశిష్టస్యైవ బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వం జగన్నిమిత్తత్వం చా
నుమానాదిగమ్యమితి శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్తస్య। యతో వా ఇమానిత్యాదివాక్యం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మావబోధయ
త్యేవేతి సిద్ధం। తత్తు సమన్వయాత్। పురుషార్థతయాన్వయః సమన్వయః శాస్త్రస్యాఖిలప్రమాణసకలపురుషార్థపర్యవసాయిత్వే
పి బ్రహ్మస్వస్య పరస్య చానుభవితుం స్వరూపేణ గుణైర్విభూత్యా చానవధికాతిశయానందరూపమితి పురుషార్థత్వేనాభిధే
యతయాన్వయాత్ బ్రహ్మణః శాస్త్రప్రమాణకత్వముపపన్నతరమితి నిరవద్యం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మ వేదాంతాః
ప్రతిపాదయంతి తదుక్తం తస్యైకస్యైకత్వైవ కృత్స్నజగన్నిమిత్తత్వం తస్యైవోపాదానతయా జగదాత్మకత్వం చానుమానా
దిగమ్యమితి శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్తస్య చానవధికాతిశయానందరూపతయా పరమపురుషార్థత్వాద్వేదాంతాః ప్రతి
పాదయంత్యేవేతి స్థిరీకృతం। అతః పరం పాదశేషేణ జగత్కారణతయా ప్రధానపురుషప్రతిపాదనానపాకృతయా సర్వ

౬ 6

తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతీతి జీవస్య చేతనస్య సుషుప్తస్య సతా సంపన్నస్య
స్వాప్యయవచనాత్ప్రధానాదర్థాంతరభూతం సచ్ఛబ్దవాచ్యమితి జ్ఞాయతే స్వమపీతో భవంతి ఆత్మానమేవ జీవో ఽపీతో భవతీత్యర్థః చిద
చిద్రూపస్య శరీరకం తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయత ఇతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యా తజ్జీవశబ్దాభిధేయం ప
రం బ్రహ్మైవ సుషుప్తికాలే ఽపి ప్రళయకాల ఇవ నామరూపపరిష్వంగాభావాత్కేవలసచ్ఛబ్దాభిధేయమితి సతా సోమ్య తదా సంపన్నో
భవతి స్వమపీతో భవతి తచ్ఛ్రూయతే తదా సమానప్రకరణే నామరూపపరిష్వంగాభావేన ప్రాజ్ఞేనైవ పరిష్వంగాత్ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వ
క్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతరమితి తచ్ఛ్రూయతే ఆ మోక్షాజ్జీవస్య నామరూపపరిష్వంగాదేవ హి స్వవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానోదయః సు
షుప్తికాలే హి నామరూపవిహీనః సతా పరిష్వక్తః పునరపి జాగరదశాయాం నామరూపే పరిష్వజతే తత్ర నామరూపాభావతే
తి శ్రుత్యంతరే స్పష్టమభిధీయతే యదా సుషుప్తః స్వప్నం న కథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి ఏతస్మాదాత్మనః ప్రా
ణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే తథా ఇమా వాక్ప్రాణా సింహో వాప్యకో వాయుర్ధ్వభవంతి తథా భవంతీతి చ ॥ గతిసామాన్యాత్ ॥౧౧॥ సక

మనుప్రవిశ్య తత్రచ్ఛబ్దవాచ్యో భవదితి ప్రాసవయానప్రకరణె స్పష్టమభిహితం। తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్॥౭॥ ఇతశ్చ ప్రధానా
దర్థాంతరం సచ్ఛబ్దాభిహితం జగత్కారణం సచ్ఛబ్దాభిహితం తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదెశాత్ తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమో
క్ష్యెऽథ సంపత్స్య ఇతి హి తన్నిష్ఠస్య మోక్ష ఉపదిశ్యతె ప్రధానకారణవాదినాపి హి ప్రధాననిష్ఠస్య న మోక్షోऽభిమతః। హేయ
త్వావచనాచ్చ॥౮॥ యది ప్రధానమత్ర వివక్షితం తస్య హేయత్వమధ్యేయత్వముచ్యేత న చ తదుచ్యతె మోక్షసాధనతయా ధ్యే
యత్వమేవ హి శ్రూయతె తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇత్యాదినా ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్॥౯॥ ఇతశ్చ న ప్రధానం ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్ర
తిజ్ఞావిరోధాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య జ్ఞానేన తత్కార్యతయా చేతనాచేతనసర్వవస్తుజ్ఞానం యెనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి ఇత్యాదినా
ప్రతిజ్ఞాతం తద్ధి ప్రధానకారణవాదె విరుధ్యతె చేతనస్య ప్రధానకార్యత్వాభావాత్ ప్రధానాదర్థాంతరభూతబ్రహ్మకా
రణవాదె చిదచిచ్ఛరీరం బ్రహ్మైవ నామరూపవిభాగావిభాగాభ్యాం కార్యం కారణం చేతి బ్రహ్మజ్ఞానేన కృత్స్నస్య జ్ఞాతతోపప
ద్యతె। స్వాప్యయాత్॥౧౦॥ ఇతశ్చ న ప్రధానం స్వప్నాంతం మే సోమ్య విజానీహీతి యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య

బ్రహ్మణ ఆనందః । యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ । ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనేతి పాఠే దృష్ట్వా నాయ
మాత్మానందమయోఽనవధికాతిశయో భవస్యతే । వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ ॥౧౩॥ స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ ఇతి మ
యడ్వికారప్రకరణేదానందమయ ఇత్యస్యాపి వికారార్థత్వం ప్రతీయతే అతోఽయమానందమయో నా వికారరూపః పరమా
త్మేతి చేత్ న అర్థవిరోధాత్ ప్రాచుర్యార్థ ఏవ మయడితి జ్ఞాయతే తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇతి పాఠాద్వికారఆ
త్మా ప్రకృతః ప్రకరణే చ వికారార్థత్వం ప్రామాణమయ ఏవ పరిత్యక్తం యదుక్తం నాఽయమానందప్రాచుర్యాత్ పరమపురుష ఏవానం
దమయః । తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ॥౧౪॥ ఏష హ్యేవానందయాతీతి జీవాన్ప్రత్యానందహేతురయమానందమయో వ్యపదిశ్యతే అతశ్చ
న ప్రత్యగాత్మా । మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే ॥౧౫॥ సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి మంత్రవర్ణోదితమేవ తస్మాద్వా ఏతస్మాది
త్యాదినా ఆనందమయ ఇతి నీయతే । అతశ్చ న ప్రత్యగాత్మా । నేతరోఽనుపపత్తేః ॥౧౬॥ ఇతరః ప్రత్యగాత్మా మంత్రవర్ణోదిత ఇతి నాశంక
నీయం సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి ప్రత్యగాత్మనోఽబద్ధస్య ముక్తస్య చ ఈదృశవిపశ్చిత్త్వానుపపత్తేః సోఽకామయ

లోపనిషద్గతిసావరాన్యత్ అస్యాముపనిషది నప్రధానం కారణమితి జ్ఞాయతే ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కించన
మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకానసృజత తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః స కారణం కరణాధిపా
ధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః ఇత్యాదిసకలోపనిషత్సు సర్వేశ్వర ఏవపాంసర్వజ్ఞః కారణమితి ప్రతిపాద్యతే॥ శ్రుతత్వాచ్చ॥
5 ౧౧॥ శ్రుతమేవ వాస్యాముపనిషది ఆత్మనః ప్రాణః ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యాదా ఆత్మన ఏవ సర్వోత్పత్తిః అతః ప్రధానాచేతనాదర్థాం
తరభూతస్సర్వజ్ఞః పురుషోత్తమ ఏవ జగత్కారణం బ్రహ్మేతి స్థితం॥ ఆనందమయోఽభ్యాసాత్॥౧౨॥ యద్యపి ప్రధానాదర్థాంత
8 రభూతస్య ప్రత్యగాత్మనశ్చేతస్యేక్షణాదియోగస్సంభవతి తథాపి ప్రత్యగాత్మా బద్ధిమత్కృత్స్నజగత్కారణం తస్మాద్వా ఏతస్మాదా
త్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యారభ్య తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానందమయ ఇతి తస్యానందమయస్య ప్ర
తిపాదనాత్ కారణతయోపదిష్టోఽయమాత్మానందమయః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాంతరభూతస్సర్వజ్ఞః పరమాత్మైవ కుతః
తః అభ్యాసాత్ ఆనందమయస్య నిరతిశయోదశాశిరస్కానందమయత్వేన అభ్యాసాత్ తెరెంచెతం ప్రజాపతేరానందాః స ఏకో

గ్గ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి అతః ప్రత్యగాత్మనోర్థాంతరభూతస్సర్వజ్ఞః పురుషోత్తమ ఏవ జగత్కారణభూతానందమయః
అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥౨౧॥ అయం జగత్కారణభూతో విపశ్చిదానందమయః కశ్చిదుపచితపుణ్యవిశేషో జీవవిశేషః దేహయో
గాద్విజ్ఞాయతే నాయం పరమాత్మేతి నాశంకనీయం య ఏషోంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుష ఇత్యాదౌ శ్రూయమాణః పు
రుషాకారః పరమాత్మైవ కుతః తద్ధర్మోపదేశాత్ స ఏష సర్వేషాం లోకానామీశః సర్వేషాం కామానామిత్యాదినా స ఏష స
ర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి నిరుపాధికసర్వలోకసర్వకామేశత్వం స్వత ఏవాకర్మవశ్యత్వం చ ప్రత్యగాత్మనోర్థాంతరభూతస్య పరమ
పురుషస్యైవ ధర్మః వేదాహమేతం పురుషం మహాంతమ్ ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాదిత్యాదిషు త్రిగుణాత్మకప్రకృత్యనంతర్గతా
ప్రాకృతసర్వాసాధారణరూపత్వం చ జ్ఞానాదిగుణవత్తస్యైవ శ్రూయతే జ్ఞానాదయోపి సత్యం జ్ఞానం యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ పరాస్య
శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేత్యాదిషు శ్రుతత్వాత్తస్య గుణా విజ్ఞాయంతే తథా ఆదిత్యవర్ణం తమసః పర
స్తాదిత్యాదిషు ప్రాకృతసర్వాసాధారణరూపశ్రవణాత్తద్వత్తా చ విజ్ఞాయతే తదేతదావిష్కారశబ్దో హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యత ఇతి

తద్బ్రహ్మ స్వయం ప్రజాయేయేతి విచిత్రం స్థిరత్రసరూపం బహు భవనసంకల్పరూపమిదం విపశ్చిత్త్వమితి వ్యుత్పత్తిరత్ర వ్యజ్యతే ముక్త
స్య సర్వస్యాపి జగద్వ్యాపారాభావాదృశ విపశ్చిత్త్వాసంభవః। భేదవ్యపదేశాచ్చ॥౧౭॥ ఇతశ్చ తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదః
న్యోఽంతర ఆత్మానందమయ ఇతి పాఠే విజ్ఞానమయాత్ ప్రత్యగాత్మనో భేదేనాయమానందమయో వ్యపదిశ్యతే। న త విజ్ఞానవి
షయం తదేవాదావుక్తం శ్లోకే విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి వ్యపదేశాత్ విజ్ఞానమయో బుద్ధిమాత్రమాశంకనీయం యతస్సూ
త్రకార ఏవైవమాశంకాం పరిహరిష్యతి వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయ ఇతి విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి య
జ్ఞాదిక్రియాయాం జీవస్య కర్తృత్వవ్యపదేశాచ్చ జీవః కర్తా విజ్ఞానశబ్దేన జీవస్య వ్యపదేశాత్ బుద్ధిమాత్రవ్యపదేశే చ విజ్ఞానేనేతి
నిర్దేశవిపర్యయః స్యాత్ బుద్ధేః కరణత్వాదితి। కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥౧౮॥ ఇతశ్చ సోఽకామయత బహు స్యామితి స్వకామా
దేవాస్య జగతః సర్గః శ్రూయతే ప్రత్యగాత్మనోఽపాయస్య కస్యచిత్ సర్గే అనుమానాపేక్షా దృశ్యతే అనుమానగమ్యం ప్రధానమ
నుమానం। అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి॥౧౯॥ ఇతశ్చ అస్మిన్నానందమయే అస్య ప్రత్యగాత్మన ఆనందయోగం శాస్తి రసో వై సః రస

న వేద యస్యాదిత్యః శరీరం య ఆదిత్యమంతరో యమయతి స త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత ఇత్యధిదైవతం యశ్శ్రోత్రే తిష్ఠన్య ఆత్మ
ని తిష్ఠన్నిత్యధ్యాత్మం యః సర్వేషు లోకేషు తిష్ఠన్నిత్యధిలోకం యః సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్నిత్యధిభూతం యః సర్వేషు వేదేషు తిష్ఠ
న్నిత్యధివేదం యః సర్వేషు యజ్ఞేషు తిష్ఠన్నిత్యధియజ్ఞం ఇత్యంతర్యామిబ్రాహ్మణే సుబాలోపనిషది చ యః పృథివీమంతః
సంచరన్నిత్యారభ్య యోఽవ్యక్తమంతరే సంచరన్ యోఽక్షరమంతరే సంచరన్ యో మృత్యుమంతరే సంచరన్ యస్య మృత్యుః శరీరం
యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాంతరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సర్వదేవ సర్వతత్త్వ సర్వలోకస
ర్వభూత సర్వవేద సర్వయజ్ఞ శరీరత్వే పరివర్తమానతయా తచ్ఛరీరకతయా తత్తదంతరాత్మతయా తత్తద్వేద్యత
యా తత్తస్మిన్ యంత్రతయా చైవ సర్వైర్వేదవ్యపదేశాచ్చ అయమపహతపాప్మా నారాయణః ప్రధానాత్పృథగాత్మనశ్చా
ర్థాంతరభూతో నిఖిలజగదేకకారణమితి సిద్ధం ॥ ఆకాశస్తల్లింగాత్ ॥ ౨౨ ॥ అత ఏవ ప్రాణః ॥ ౨౩ ॥ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యా
కాశాదేవ సముత్పద్యంతే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యంతి సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యుజ్జి

ప్రాజ్ఞస్సర్వాంతరస్యాల్లోకామేశోపదేశాత్తథా పంచరూపాత్మనా విభక్త్వాత్తద్రూపస్యాకారత్వం మాయామయత్వంచేతి
తస్య రూపం కృతకమనుగ్రహార్థంచ తచ్చైతన్యమైశ్వర్యాదితి నిరసనీయం మతమపనస్య స్వరూపం చాతీంద్రియమంతఃక
రణప్రవృత్తినిర్దేశాదితశ్చాప్యభ్యుపేతం చంద్రమిదాచార్యైః నవావయవా మాత్రం అంజనైవ విశ్వస్య జ్ఞారూపం తత్తున చక్షు
౧౦ గ్రాహ్యం మనసాప్యకలంకేన సాధనాంతరవతా గృహ్యతే న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా మనసాంతు విశుద్ధేనేతి శ్రుతేః న హ్యరూ
పాంశూ దేవతాంశూరూపవత్యుపదిశ్యేత యథా భూతవాది శాస్త్రం రుధావహోర జతం వాసః వేదాహమేతం పురుషం మహాం
తమాదిత్యవర్ణమితి ప్రకరణాంతరనిర్దేశాచ్చ సాక్షిణ ఇతి హారణ్మయ ఇతి రూపసామాన్యాచ్చ చంద్రమముఖవదితి చవాచేలంతచ్చ
10 వ్యాఖ్యాతం తైరేవ మయ ఉత్తరవికారమాదాయ ప్రయుజ్యతే ఆనారభ్య తాదాత్మ్య ఇత్యాదినా అతః ప్రధానాత్ప్రతీయాత్మన శబ్ద
ర్ధాంతరభూతో నిరుపాధిక విపశ్చిదనవధికాతిశయానందా ప్రాకృతస్యాపి సాధారణదివ్యరూపః పురుషోత్తమః పరబ్రహ్మ జ
గత్కారణమితి వేదాంతైః ప్రతిపాద్యత ఇతి నిరవద్యం భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః ॥౨౧॥ య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదంతరో యమాదిత్యో

కేవ విరోధిలింగాదర్శనాచ్చ ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిః జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాద్యత ఇతి శంకాయాం యద్యపి స్వవాక్యే విరోధిలింగం న
దృశ్యతే తథాపి పూర్వస్మిన్వాక్యే పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి ఇతి ప్రతిపాదితస్య సర్వభూతచరణస్య పరమపురు
షస్యైవ ద్యుసంబంధః తథాత్రాపి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవ జ్యోతిశ్శబ్దేన సర్వస్యాప్యరత్వేన సకలకారణతయాభిధీయతే అస్య చకా
క్షేయకజ్యోతిష్ట్వాభిధానం ఫలారోపాదిశ్యత ఇతి న కశ్చిద్విరోధః అఖిలజగదేకకారణభూతః పరమపురుషాప్రాకృతస్వా
సాధారణదివ్యవర్ణాదివ్యరూపః తమసః పరస్తాద్వర్తత ఇతి తస్యైవ నిరతిశయదీప్తియోగాజ్జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయత్వం విశ్వతః
పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్వప్రాకృతేషు వాసశ్రవణాచ్చ ఏవ ఛందోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగమాత్తథా
హి దర్శనం ॥౨౬॥ పూర్వత్ర గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమితి నైతత్పరమపురుషాభిధానమితి చేన్నైతత్పరమపురుషస్యైవ గాయత్రీసా
దృశసాధనసంధానోపదేశతాపత్తస్య ఛందోమాత్రస్య సర్వభూతాత్మకతాపాదనముపపత్తేవేతి నిగమ్యతే అన్యత్రాపి వ్యాప్యస్య ఛందసస్సా
దృశ్యేచ్ఛందోనిర్దేశో దృశ్యతే తేవా ఏతే పంచాన్యే పంచాన్య ఇత్యారభ్య సైషా విరాడిత్యాదౌ భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవం ॥౨౭॥

హాంత ఇత్యాదౌ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినా సామాన్యేన నిర్దిష్టస్య జగత్కారణస్య భూతాకాశప్రాణసహచారి జీవవా
చిశబ్దాభ్యాం విశేషనిర్ణయాయ శంకాయాం సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యమానేనాజగత్కారణత్వాది
లింగాత్ భూతాకాశజీవాభ్యామర్థాంతరభూతః పరమపురుష ఏవాత్రాకాశప్రాణశబ్దనిర్దిష్ట ఇతి నిశ్చీయత ఇతి ప్రసిద్ధిస్సు
౧౧ బహుళభవనసంకల్పరూపేణానవధికాతిశయానందం జీవానందహేతుత్వవిజ్ఞానమయవిలక్షణత్వనిఖిలభువనభయా
భయహేతుత్వసర్వలోకసర్వకామేశత్వసర్వపాప్మోదయాప్రాకృతస్వాసాధారణరూపవిశిష్టస్య రవికరవికసితపుండరీక
నయనస్య సర్వజ్ఞస్య సత్యసంకల్పస్య కరణాధిపాధిపస్య పరమపురుషస్యైవ నిఖిలజగదేకకారణత్వమేతి స ఏవాకాశప్రాణశ
బ్దాభ్యాం జగదేకకారణత్వేన అభిధీయత ఇతి నిశ్చీయతే ॥ ఉక్త ఏవ ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥ ౧౦ ॥ అథ యదతః పరో దివో
జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేషు అనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేషు ఇదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నంతః పురు
షే జ్యోతిరిత్యత్ర సర్వస్మాత్పరత్వేన నిర్దిశ్యమానం తదయం సకలకారణభూతం జ్యోతిః కౌక్షేయకజ్యోతిష్యైవాభిధానాత్ స్వవా

11

ధ్యాత్మసంబంధభూమాహ్యస్మిన్ ||౩౦|| ఉపక్రమే మామేవవిజానీహీతి త్వాష్ట్రవధాదినా ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేంద్రస్యోపదేశాదుపసం
హారస్తదనుగుణో వర్ణనీయ ఇతిచేత్ నైతత్ ఆధ్యాత్మసంబంధభూమాహ్యస్మిన్ ఆధ్యాత్మం పరమాత్మధర్మః పరమాత్మధర్మసం
బంధబాహుల్యం అస్మిన్నింద్రశబ్దాభిధేయే వాక్యోపక్రమప్రభృత్యోపసంహారాద్వరంవృణీష్వయం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మ
న్యస ఇతి హితతమోపాసనం ప్రారబ్ధం తచ్చ పరమాత్మధర్మః తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పంథా ఇత్యాదిశ్రుతేః తథా
ఏష హ్యేవ సాధుకర్మకారయతి ఇత్యాదినా సర్వస్యకారయితృత్వం ఏవమేవైతా భూతమాత్రా ఇత్యర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే
ఽర్పితా ఇతి సర్వాధారత్వం తథా ఆనందాదయశ్చ ఏష లోకాధిపతిరిత్యాదినా సర్వేశ్వరత్వం చ శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవ
త్ ||౩౧|| నామరూపవ్యాకరణాదిశాస్త్రోక్తసర్వశబ్దైః పరమాత్మైవాభిధీయత ఇతి దృష్ట్యా తద్జ్ఞాపనాయమింద్రశబ్దేన పరమాత్మో
పదేశః శాస్త్రసిద్ధః వామదేవాదయస్తథైవ వదంతి తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేతి || జీవము
ఖ్యప్రాణలింగాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాత్ ||౩౨|| త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనం యావదస్మిన్ శరీర

భూతపృథివీశరీరవాద్యదర్శాచ్ఛ్రుతుపాదేతి వ్యపదేశః పరమపురుషే గాంయత్రీశబ్దనిర్దిష్టే వాచ్యే ఉపపద్యత ఇతి పూర్వోక్తప్ర-
కార ఏవ సమంజసః। ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్॥౧౮॥ పూర్వత్ర త్రిపాదస్యామృతం దివీతి పరమపురు-
షో వ్యపదిశ్యతే। అత్ర అథ యదతః పరో దివ ఇతి పంచమ్యా నిర్దిష్టద్యుసంబంధిత్వాదితి న ప్రత్యభిజ్ఞేతి చేతి నైష దుభయ-
౧౨ స్మిన్నపి వ్యపదేశవిరోధాభావాత్ యథా వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతః శ్యేన ఇతి వ్యపదేశః అత్ర దివః పరత్వేపాభయత్రావివ-
క్షితమిత్యర్థః। ప్రాణస్తథానుగమాత్॥౨౮॥ ఆత్మనారంపాతతమరూపవేలాక్షుసాధనోపాసనకరతయా ప్రజ్ఞాతజీవభావః
12 సేంద్రియసప్రాణోస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి విధానాత్ స ఏవ జగత్కారణం కారణోపాసనంపామో-
క్షసాధనం తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య ఇతి శ్రుతేరితి నాశంకనీయం ప్రాణశబ్దసమానాధికరణేంద్రశ-
బ్దనిర్దిష్టో జీవాదర్థాంతరభూత ఉక్తలక్షణః పరమాత్మైవ కుతః తథానుగమాత్ పరమాత్మసాధారణానందాజరామృతా-
దిష్టే సేంద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యానుగమో దృశ్యతే స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృత ఇతి। న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేద-

తః ప్రసిద్ధోపదేశాత్। తజ్జలానితి శాంతః సర్వాత్మకత్వోపదేశాదిత్యర్థః। ప్రసిద్ధం హి హేతుతయా వ్యపదిశ్యతే సకలోపనిషత్సు బ్రహ్మైవ హి
జగజ్జనిలయజీవనహేతుతయా ప్రసిద్ధం। యతో వా ఇమానీత్యాదిషు। వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ ॥౨॥ మనోమయత్వసత్యసంకల్ప
త్వాదయో వివక్షితగుణాః బ్రహ్మణ్యేవోపపద్యంతే। అనుపపత్తేస్తు న శారీరః। దుఃఖవిమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగిని శారీరే హ్యేషాం గు
ణానామనుపపత్తేర్న శారీరోఽయం। కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ ॥౪॥ ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీత్యభిసంభావ్యాభిసంభవితృత్వేన ప్రస్తు
త బ్రహ్మజీవయోర్వ్యపదేశాదభిసంభావ్యం బ్రహ్మ జీవాదర్థాంతరం శబ్దవిశేషాత్ ॥౫॥ ఏష మ ఆత్మాంతర్హృదయ ఇతి షష్ఠ్యా ప్రథమ
యా చ జీవో బ్రహ్మ చ వ్యపదిశ్యేతే తతశ్చార్థాంతరం స్మృతేశ్చ ॥౬॥ అత్రాపి ప్రథమయా నిర్దిష్టః పురుషాత్మా ఇతి నిర్దిశ్యతే సర్వస్య చాహం
హృది సన్నివిష్ట ఇతి హి స్మృతిః। అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ ॥౭॥ ఏష మ ఆత్మాంతర్హృదయేఽణీయాన్
వ్రీహేరిత్యాదినా అల్పాయతనత్వస్వరూపాల్పత్వవ్యపదేశాచ్చ। నాయం పర ఇతి చేత్తన్న ఉపాస్యత్వాద్ధి తస్య తథా వ్యపదేశః। న స్వరూపాల్ప
త్వేన వ్యోమవత్ స్వరూపమహత్త్వం చాత్రైవ వ్యపదిశ్యతే జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానంతరిక్షాదిత్యాదినా। సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశే

ప్రాణో వసతి తావదాయురిత్యాది జీవలింగం ముఖ్యప్రాణలింగం చాస్మిన్ దృశ్యత ఇతి నైవమితి చేతనోపాస్యత్రైవిధ్యాద్ధేతోర్జీ
వశబ్దేన ప్రాణశబ్దేన చ పరమాత్మనోऽభిధానం అన్యత్రాపి పరమాత్మనః స్వరూపేణోపాసనం భోక్తృశరీరత్వేన భోగ్యభోగోపకరణశరీర
కత్వేనేతి త్రివిధం పరమాత్మోపాసనమాశ్రితం యథా సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి స్వరూపేణ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవది
౧౩ త్యాదిసత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి భోక్తృశరీరకత్వేన భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వేన చ। ఇహాపి తత్వంభావాదేవముపదేశః జ
న్మాద్యస్య యత ఇత్యాదిషు సద్బ్రహ్మాత్మేతి సామాన్యశబ్దైర్వా జగత్కారణం ప్రకృతిపురుషాభ్యామర్థాంతరమితి సాధితం జ్యోతి
13 శ్చరణాభిధానాదిత్యస్మిన్ సూత్రే పురుషసూక్తాదితో మహాపురుషో జగత్కారణమితి విశేషతో నిర్ణీతం। ఏవం ప్రజ్ఞాతజీవవాచిభిరిం
ద్రాదిశబ్దైరపి క్వచిత్క్వచిత్ శాస్త్రదృష్ట్యా తత్తచ్ఛరీరకతయాంబోపాస్యతాపరోమోపదిశ్యత ఇతి శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదే
వవదిత్యుపాసాత్రైవిధ్యాదితి సాధితం ॥౩౨॥ ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాంతసారే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పా
దః ॥౩౨॥ సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥౧॥ సర్వత్ర సర్వం ఖల్విదమితి నిర్దిష్టే తజ్జలానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టం బ్రహ్మ పరమాత్మాకు

తం విభుమాత్మానం నాయమాత్మా ప్రవచనేన విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః
పరమం పదమిత్యాదిషు పరః త్రిపాదస్యామృతం దివి అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వ
నుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్వితి విశ్రుతః ప్రాకృతావస్థానాత్పరం విష్ణోః పరమస్థానమేవ హి సంసారాధ్వనః పారిభూతం ము
ముక్షుభిః ప్రాప్యం తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యంతి సూరయః తదక్షరే పరమే వ్యోమన్ క్షయం తమస్య రజసః పనాకే
విశ్వం పురాణం తమసః పరస్తాత్ తే హ నాకం మహిమానః సచంతే యత్ర పూర్వే సాధ్యాః సంతి దేవా ఇత్యాది సకలోపనిషత్సు ప్రసిద్ధం
అంతర ఉపపత్తేః ॥౧౩॥ య ఏషోఽంతరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేత్యత్రాక్ష్యాధారః
పరమపురుషః నిరుపాధికామృతత్వాభయత్వసంయద్వామాదీనాం తస్మిన్నేవోపపత్తేః। స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ ॥౧౪॥ యశ్చక్షుషి
తిష్ఠన్నిత్యాదినా స్థితినియమనాదివ్యపదేశాచ్చాయం పరః। సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ ॥౧౫॥ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి పూర్వత్రాస్యైవ
సుఖవిశిష్టతయాభిధానాచ్చాయం పరః। అత ఏవ చ స బ్రహ్మ ॥౧౬॥ యస్తత్ర భవభయభీతాయోపకోసలాయ బ్రహ్మజిజ్ఞా

ష్టితే॥౮॥ పరోక్షం తః శరీరే వసతి చేత్ జీవవత్సుఖదుఃఖోపభోగప్రాప్తిః స్యాదితి చేత్ న హి తయోర్వైశేష్యాత్ పరస్య స్వచ్ఛందతో జీవ
రక్షార్థమేవ శరీరాంతర్వాసః। అత్తా చరాచరగ్రహణాత్॥౯॥ యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ ఉభే భవత ఓదనః మృత్యుర్యస్యోపసేచనం
క ఇత్థా వేద యత్ర సః ఇతి అత్ర జగదుపసేచనసూచితోఽత్తా పరః పురుషః బ్రహ్మక్షత్రోపలక్షితస్య చరాచరస్య కృత్స్నస్య మృత్యూ
౧౪ పసేచనత్వేన అదనీయత్వోక్తేః గ్రహణాత్। ప్రకరణాచ్చ॥౧౦॥ మహాంతం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి నాయమాత్మా ప్రవచనేన ల
భ్య ఇత్యాదినా పరస్యైవ ప్రకృతత్వాచ్చ॥ ఏవమయం। గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్॥౧౧॥ అనంతరం ఋతం పిబంతౌ సు
కృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధే ఇత్యాదినా జీవపరమాత్మానావేవ ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేన కర్మఫలాశనే ప్ర
యోజ్యాదుపదిష్టౌ తయోరేవాస్మిన్ప్రకరణే గుహాం ప్రవేశదర్శనాత్ తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితమితి పరస్యాయ
ప్రాణేన సంభవత్యదితిర్దేవతామయీ గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠంతీతి జీవస్య కర్మఫలాదనాదదితిర్జీవః। విశేషణాచ్చ॥౧౨॥ జీవపరా
వేవ హి సర్వత్రాస్మిన్ప్రకరణే విశేష్యేతే న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదౌ జీవః అణోరణీయాన్మహతో మహీయాన్ మహాం

14

శ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః ॥౨౧॥ అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే। యత్తదద్రేశ్యమిత్యాద్యక్షరం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి
ధీరాః అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదౌ ప్రధానాత్ప్రత్యగాత్మనశ్చ భేదం తరః పరమాత్మా ప్రతిపాద్యతే। యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాది ధర్మోక్తేః
విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ ॥౨౨॥ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానరూపవిశేషణవ్యపదేశాన్న ప్రధానం అక్షరాత్పరతః పర ఇతిః
ప్రధానాత్పరతః ప్రత్యగాత్మనోఽపి పర ఇతి భేదవ్యపదేశాన్న ప్రత్యగాత్మా చ అథవా సమానాధికరణేన పరతోఽక్షరాత్పంచవింశా
త్పర ఇతి భేదవ్యపదేశః। రూపోపన్యాసాచ్చ ॥౨౩॥ అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదినా త్రైలోక్యశరీరోపన్యాసాత్పరమాత్మా। వైశ్వానరస్సాధారణ
శబ్దవిశేషాత్ ॥౨౪॥ ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరమిత్యాదౌ వైశ్వానరః పరమాత్మా జాఠరాగ్న్యాదిషు సాధారణస్యాపి వైశ్వానరశబ్ద
స్యాస్మిన్ప్రకరణే పరమాత్మాసాధారణైస్సురాపత్మకల్లుద్యుమూర్ధత్మశబ్దాదిభిర్విశేష్యమాణత్వాత్ స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి ॥౨౫॥
ద్యులోకప్రభృతి పృథివ్యంతం రూపమగ్నిర్మూర్ధేత్యాదిషూక్తమత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానమానం అస్య పరమాత్మత్వే అనుమానం
లింగమిత్యర్థః। శబ్దాదిభ్యోఽంతః ప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతి చేన్న తథా దృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్పురుషమపి చైనమధీయతే ॥౨౬॥ స ఏషః

సతే కంబ్రహ్మ ఖంబ్రహ్మేత్యుపదిష్టాయదాప్యకం తదేవ ఖమితి సుఖరూపః ఖశబ్దాభిధేయ ఆకాశః పరమేవ బ్రహ్మ ॥ శ్రుతోప
నిషత్కగత్యభిధానాచ్చ ॥౧౬॥ శ్రుతబ్రహ్మస్వరూపాణీమధిగంతవ్యతయాఖ్యర్చిరాదిగతిరక్షిపురుషం శ్రుతవతే తేర్చిషమభిసం
విశంతీత్యాదినాభిధానాచ్చాయం పరమపురుషః ॥ అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః ॥౧౭॥ పరస్మాదిరోజీవాదిః రనన్యాధారశ్చక్షు
౧౫ షి నియమేనానవస్థితేః అమృతత్వాదేరసంభవాచ్చ ॥ అంతర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥౧౮॥ యః పృథివ్యాం తిష్ఠ
న్నిత్యాదిషు అధిదేవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు శ్రూయమాణోంతర్యామీ పరమపురుషః సర్వాంతరత్వసర్వావిదితత్వ
సర్వశరీరకత్వసర్వనియంతృత్వాదిపరమాత్మధర్మవ్యపదేశాత్ ॥ న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ ॥౨౦॥ నాయం ప్రధానం
జీవశ్చ తద్ధర్మాసంభావితసర్వావిదితత్వాదిధర్మాభిలాపాత్ ॥ అసంభావనీయానాం యథా న స్మార్తం తథా జీవోపి తద్ధర్మః ॥ ఉభయేపి
హి భేదేనైనమధీయతే ॥౨౧॥ ఉభయే కాణ్వా మాధ్యందినాశ్చ యే విజ్ఞానే తిష్ఠన్ ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనోంతరో యమాత్మా న వేద యస్యా
త్మా శరీరం య ఆత్మానమంతరో యమయతీతి పృథగాత్మనో భేదేనైనం ప్రత్యంతర్యామిణమధీయతే ॥ అతః పర ఏవాయం ॥ అదృ

వేదిర్లోమాని బర్హిర్వేదో హృదయం గార్హపత్య ఇత్యాదినా ఉపాసకహృదయాదీనాం వేద్యాదిత్వం కల్పనం విధాయాంగభూతాయాం
ప్రాణాహుతేరగ్నిహోత్రత్వసంపాదనార్థమితి శ్రైవిద్యాః| దర్శయతి చ శ్రుతిః య ఏవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీతి ఏతే పక్షాః| స్పష్ట
తాః పూజార్థమాచారగ్రహణం| అమంసంతి చైనమస్మిన్(౧౩౧)॥ ఏనం పరమాత్మానం అస్మిన్నుపాసకశరీరే ప్రాణాహుతివేళాయా
మనుసంధానార్థం తస్య హవా ఏతస్య మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యామనంతి చ ఉపాసకస్య మూర్ధాదిరేవాస్య పరమాత్మనో మూ
ర్ధాదిరిత్యర్థః॥ శ్లో॥ ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితవేదాంతసారే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః॥ శ్లో॥ ద్యుభ్వాద్యాయ
తనం స్వశబ్దాత్॥౧॥ యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్షమిత్యాదౌ ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనమాధారః పరః పురుషః తమేవైకం జా
నథ ఆత్మానమిత్యాత్మశబ్దాత్॥౧॥ నిరుపాధికాత్మత్వం హి పరమపురుషస్యైవ అమృతస్యైష సేతురితి తదేవ దృఢయతి బహుధా జా
యమాన ఇత్యపి పరత్వం న విరుధ్యతే అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి కర్మభిరజాయమానస్యైవాశ్రితవాత్సల్యాదిచ్ఛం
దతో జననం తస్య హి శ్రూయతే| ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్॥౨॥ తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపై

గ్నిర్వైశ్వానర ఇత్యగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యాత్ప్రాణిపాంతస్థధారకత్వాదిభ్యః పురుషేంతః ప్రతిష్ఠితమిత్యాదేశ్చ నాయం పరమా
త్మేతి చేత్ నైతత్ జాఠరాగ్నిశరీరకత్వేనోపాస్యత్వోపదేశాత్ కేవలజాఠరాగ్నేస్త్రైలోక్యశరీరకత్వాదసంభవాచ్చ స ఏషోగ్నిర్వైశ్వా
నరో యత్పురుష ఇత్యేనం వైశ్వానరమప్యధీయతే వాజినః నిరుపాధికపురుషశబ్దశ్చ పరమాత్మని నారాయణ ఏవ సహస్ర
౧౬ శీర్షం దేవమిత్యారభ్య విశ్వమేవేదం పురుష ఇత్యాదిషు। అతఏవ న దేవతా భూతం చ ॥౨౭॥ యతోయం వైశ్వానరస్త్రైలోక్యశరీరకః
పురుషశబ్దనిర్దిష్టశ్చ తతోయం నాగ్నిర్న దేవతా నాప్యయమపో భూతం చ। సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః ॥౨౮॥ నావశ్యమగ్నిశరీర
కత్వేనోపాస్యత్వాయేదం అగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యం అగ్రం నయతీత్యాదియోగేన పరమాత్మన్యేవాగ్నిశబ్దస్య సాక్షాద్వృత్తేస్సామానా
ధికరణ్యావిరోధం జైమినిరాచార్యో మన్యతే। అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః ॥౨౯॥ యస్యైతమేవం ప్రాదేశమాత్రమిత్యనవచ్ఛిన్నస్యాప్యభివ్య
క్తి పరిచ్ఛిన్నత్వం ఉపాసకాభివ్యక్త్యర్థమిత్యాశ్మరథ్యః। అనుస్మృతేర్బాదరిః ॥౩౦॥ ద్యుప్రభృతి పృథివ్యంతానాం మూర్ధాదిపాదాంతా
వయవత్వకల్పనం తథానుస్మృత్యర్థం బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థం ఇతి బాదరిః। సంపత్తేరితి జైమినిస్తథాహి దర్శయతి ॥౩౧॥ ఆరవవ

16

ఇతి ఏష తు వా అపి వదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి ప్రస్తుతం చాతివాదిత్వమేవం సమంజసం అతివాదిత్వం హి సాపేక్ష్య పురుషార్థా
ధికవాదిత్వం తదల్పవిలత్వల్ప్రతిరూపాంగత్వేన భూమ్నో వ్యక్తప్రకారత్రైవ పూర్వైవ శిష్టస్సుఖరూపవాచి అయం భూమశబ్దవ్యపదిష్టః
పరమాత్మా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ సంప్రసాదః ప్రత్యగాత్మా తస్మాదూర్ధ్వం అయమేష సంప్రసాద ఇత్యాదిశ్రుతేః ఏష తు వా అతివదతి యః
సత్యేనేత్యాదినా ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ ప్రత్యగాత్మన ఊర్ధ్వం అర్థాంతరత్వేనాస్యోపదేశాత్। ధర్మోపపత్తేశ్చ।౯॥ స భగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠి
త స్వే మహిమ్నీత్యాదావుపదిష్టానాం స్వమహిమప్రతిష్ఠత్వసర్వకారణత్వసర్వాత్మకత్వాదిధర్మాణాం పరస్మిన్నేవోపపత్తేశ్చ భూమా
పరః। అక్షరమంబరాంతధృతేః।౧౦॥ ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదంతి అస్థూలమనణ్విత్యాదినా అభిహితమక్షరం ప
రం బ్రహ్మ అంబరాంతధృతేః యదూర్ధ్వం గార్గి దివ ఇత్యారభ్య సర్వవికారాధారతయా నిర్దిష్ట ఆకాశః కస్మిన్నోతశ్చ ప్రోతశ్చేతి
పృష్టే ఏతద్వై తదక్షరమితి నిర్దిష్టస్యాక్షరస్య వాయుమదంబరాంతధృతేః సర్వవికారాణాం యమాకాశావాయుమదంబరాం
తకారణం। సా చ ప్రశాసనాత్।౧౧॥ సా చ ధృతిరేతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ఇత్యాదినా ప్రకృష్టాజ్ఞయా క్రియమాణశ్రుతేః

తితథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి చ పుణ్యపాపవినిర్ముక్తానాం ప్రాప్యతయా వ్యపదేశాచ్చా
యం పరః। నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ॥౩॥౪॥ యథా న ప్రధానమతచ్ఛబ్దాత్తథా న ప్రాణభృదపీత్యర్థః। భేదవ్యపదేశాత్॥౫॥
అనిశయా శోచతి ముహ్యమానః జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమిత్యాదినా ప్రత్యగాత్మనో భేదేన వ్యపదేశాచ్చాయం పరః। ప్రకరణాత్॥౬॥
౧౨ అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాది పరస్య పాదం ప్రకరణం। స్థిత్యదనాభ్యాం చ॥౭॥ తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్య
17 నశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి జీవస్య కర్మఫలాదనమభిధాయానశ్నతో దీప్యమానస్య స్థిత్యభిధానాచ్చాయం పరమాత్మా। భూమా సం
ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్॥౮॥ సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యం భూమా త్వేవ సుఖమిత్యుక్త్వా భూమ్నః స్వరూపమాహ యత్ర నాన్యత్పశ్య
తి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమేతి యస్మిన్ సుఖే నుభూయమానే తద్వ్యతిరిక్తం కిమపి సుఖత్వేన న పశ్యతి న శృణోతి న వి
జానాతి స భూమేత్యుచ్యతే। అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పమితి వచనాత్ తథా చ మహాభారతే దివ్యాని
కామచారాణి విమానాని సభాస్తథా। ఆక్రీడా వివిధా రాజన్ పద్మిన్యశ్చామలోదకాః। ఏతే వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మన

ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా ఇత్యారభ్య సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇత్యంతేన దహరాకాశ ఆత్మాకామాశబపహతపాప్మత్వాదయ
స్తద్విశేషణభూతగుణా ఇతి ప్రాజ్ఞాపయతి దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశస్తస్మిన్యదంతస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యత్ర దహరాకాశస్తదం
తర్వర్తీ చ యత్ తదుభయమన్వేష్టవ్యమిత్యుక్తమితి జ్ఞాయతే అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామా
నితి ప్రావ్యజ్యతే। గతిశబ్దాభ్యాం తథా హి దృష్టం లింగం చ ॥౧౫॥ ఏవమేవేమాస్సర్వాః ప్రజాః అహరహర్గచ్ఛంతి ఏతం బ్రహ్మలోకం న వి
దంతి ఇత్యహరహస్సర్వాసాం ప్రజానాం తమజానతీనాం దహరాకాశే పరిగతివర్తనం దహరాకాశసమానాధికరణో బ్రహ్మలో
కశబ్దశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయంతి తథా హ్యన్యత్ర సర్వాసాం పరమాత్మని పరివర్తమానత్వం దృష్టం। తస్మిన్ లోకా
శ్రితాస్సర్వే తదత్రురే పరమే ప్రజాః ఏష బ్రహ్మలోక ఇత్యాదావన్యత్ర దర్శనాభావేఽపి ఇదమేవ పర్యాప్తమస్య పరమాత్మత్వే లింగం
యద్దహరాకాశే పరిసర్వస్వవర్తమానత్వం దృష్టం బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ। శ్రుతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః ॥౧౬॥ అథ య ఆత్మా
ససేతుర్విధృతిరితి జగద్విధృతేః పరమాత్మనో మహిమ్నోఽస్మిన్ దహరాకాశ ఉపలబ్ధేశ్చాయం పరః స హి పరమాత్మమహిమా

యతే అత ఇదముక్తం ప్రత్యగాత్మా చ న భవతీత్యర్థః అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ ॥౧౧॥ అన్యభావాన్యత్వం అదృష్టం ద్రష్టృ ఇత్యాదినాప
రమాత్మనోఽన్యత్వం వ్యాసాశ్చ రస్యావవర్త్యతే ఇతి వాక్యశేషః అతశ్చ పర ఏవ। ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః ॥౧౩॥ యః పునరేతం
త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమం పురుషమభిధ్యాయీతేత్యత్ర అభ్యస ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుష
౧౫ మీక్షత ఇత్యత్ర ధ్యానం ఇతి పూర్వేక్షతికర్మ సన్ప్రశాసితా పరమాత్మేత్యర్థః ఉత్తరత్ర తమోంకారేణైవాయనేనాన్వేతి విద్వాన్
18 యత్తచ్ఛాంతమజరమమృతమభయం పరం చేతి పరమపురుషాసాధారణధర్మవ్యపదేశాత్ యత్తత్కవయో వేదయంత ఇతి
తదిఽల్పసధానస్యాభిధేః శబ్దవ్యపదేశాచ్చ। దహర ఉత్తరేభ్యః ॥౧౪॥ అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహ
రోఽస్మిన్నంతరాకాశః తస్మిన్యదంతస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యత్ర దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మా ఉత్తరేభ్యో
వాక్యగతిభ్యస్తదసాధారణధర్మేభ్యః ఉత్తరత్ర దహరాకాశస్య సర్వాధారతయా అతిమహత్త్వమభిధాయ తస్య తద్బ్రహ్మాఖ్యం
పురమితి నిర్దిశ్య తస్మిన్ బ్రహ్మాఖ్యపురే దహరాకాశే కామాస్సమాహితా ఇత్యుక్త్వా కోఽయం దహరాకాశః కే చ కామా ఇత్యపేక్షాయాం

దలక్తం॥౧౦॥ అల్పసాధనత్వస్వరూపాల్పత్వశ్రుతేర్నాయం పరమాత్మేతి చేత్ తత్రోత్తరముక్తం నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవ
చ్చేతి। అనుకృతేస్తస్య చ॥౧౧॥ తస్య దహరాకాశస్య పరంజ్యోతిషానుకరణశ్రవణేచ జీవస్య జీవాదహరాకాశః స తత్రప
ర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణ ఇత్యాదిస్యదుపసంపత్త్యైస్వఛంద వృత్తిరలాపస్తదనుకారః శ్రూయతే। అపి స్మర్యతే॥౧౨॥ ఇదం
జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేపి నోపజాయంతే ప్రళయే న వ్యథంతి చేతి। శబ్దాదేవ ప్రమితః॥౧౩॥ అంగు
ష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి। ఈశానో భూతభవ్యస్యేత్యాదావంగుష్ఠప్రమితః పరమాత్మా ఈశానో భూతభవ్య
స్యేతి సర్వేశ్వరత్వశబ్దాదేవ। హృద్యపేక్షయాతు మనుష్యాధికారత్వాత్॥౧౪॥ అనవచ్ఛిన్నస్యాపి వ్యుపాసకహృదివర్తమానత్వాపే
క్షయాఽంగుష్ఠప్రమితత్వం మనుష్యాణామేవోపాసనసంభావనయాత ద్విషయత్వాచ్ఛాస్త్రస్య స్థితం తావత్। తదుపర్య
పి బాదరాయణస్సంభవాత్॥౧౫॥ తత్ర్వ్యుపాసనం ఉపరి దేవాదిష్వప్యస్తి అర్థిత్వసామర్థ్యసంభవాదితి భగవాన్బాదరాయణో
మేనే సంభవశ్చ పూర్వపార్జితజ్ఞానాపిస్మరణేత్ మంత్రార్థవాదేషు విగ్రహాదిమత్త్వరూపస్య ప్రతిదర్శనాత్ తదుపపత్త్యా

షసేతుం విధరణ ఇత్యాది శ్రుతేః। ప్రసిద్ధేశ్చ ॥౧౬॥ ఆకాశ శబ్దస్యాయం దేశః ఆకాశ ఆనంద ఇతి పరమాత్మన్యపి ప్రసిద్ధే శబ్దాయంప
రః సత్యసంకల్పత్వాదిగుణబృందోపబృంహితా ప్రసిద్ధి భూతాకాశ ప్రసిద్ధే బలీయసీత్యర్థః। ఇతరపరామర్శాత్ ఇతిచే
న్నాసంభవాత్ ॥౧౭॥ అథాయమేష సంప్రసాద ఇతి ఇతరస్య జీవస్య పరామర్శాత్ ప్రకృతాకాశస్య ఇతి చేన్న తత్ర ఉక్త గుణానాం
౧౭ తత్రాసంభవాత్। ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు ॥౧౮॥ ఉత్తరత్ర అయమాత్మాపహతపాప్మేతి జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదిశ్రు
వణే నాసంభవః। జాగరితస్వప్నసుషుప్త్యవస్థాసు వర్తమానత్వాత్ స ఏవ జీవ ఇతి చేన్న తత్ర ఆవిర్భూతస్వరూపస్తు కర్మా
19 రబ్ధశరీరసంబంధిత్వేన అనృతతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదికః పశ్చాత్ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య ఆవిర్భూతస్వరూపస్తత్రా
పహతపాప్మత్వాదిగుణకో జీవః ప్రతిపాద్యతే। దహరాకాశస్తు తిరోహిత కల్యాణగుణసాగర ఇతి నాయం జీవః। అన్యార్థశ్చ
పరామర్శః ॥౨౦॥ అస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి జీవాత్మనో దహరా
కాశోపసంపత్త్యా స్వరూపావిర్భావాపాదనరూపమాహాత్మ్యప్రతిపాదనార్థః జీవపరామర్శః। అల్పశ్రుతేరితి చేత్తు

(తు స నామాని కర్మాణి) ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమే ఇత్యాది। అత ఏవ చ నిత్యత్వం ॥౨౯॥ యతో బ్రహ్మాదికాశ్శబ్దాత్ పూర్వధర్మాన్ స్మృ
త్వా సృజతి అత ఏవ మన్త్రకృతో వృణీతే విశ్వామిత్రస్య సూక్తం భవతీతి విశ్వామిత్రాదీనాం మన్త్రాదికృత్త్వేపి మన్త్రాదిమయ
వేదస్య నిత్యత్వం తిష్ఠతి అనధిగతమన్త్రాదిదర్శనశక్తాన్ పూర్వవిశ్వామిత్రాదీన్ తత్తన్మన్త్రాదికశబ్దైః స్మృత్వా తదాకారానపరాన్ త
ద్వ్యక్తియుక్తాన్ సృజతి హి బ్రహ్మైవేతి కల్పప్రలయానన్తరం ధ్యానదృష్ట్యా తానేవ మన్త్రాదీన్ దృష్ట్వా తాన్ పఠన్తి అతస్తేషాం మ
న్త్రాదికృత్త్వం వేదనిత్యత్వం చ స్థితం ప్రాకృతప్రలయే చ తదూర్ధ్వం వేదాఖ్యశబ్దాదౌ వినష్టే కథం వేదస్య నిత్యత్వమిత్యత ఆహ సమా
ననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ ॥౩౦॥ అత ఏవ శబ్దానాం సమాననామరూపత్వాత్ ప్రాకృతప్రలయా
వృత్తావపి న విరోధః ఆదికర్తా పరమపురుషో హి పూర్వసంస్థానం జగత్ స్మృత్వా తదాకారమేవ జగత్ సృజతి వేదాంశ్చ పూర్వపూ
ర్వానుపూర్వీవిశిష్టాన్ ఆవిష్కృత్య చతుర్ముఖాయ దదాతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామాదికర్తా పూర్వవత్ సృజతీత్యవగమ్యతే శ్రూయతే హి సూ
ర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యాది। యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై ఇతి చ

తత్పూర్వకత్వే తేషామేవం ప్రమాణ్యేన విగ్రహాదిమత్త్వాచ్చ। విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్॥౨౭॥ విగ్రహాదిమత్త్వే
ఏకస్యానేకత్ర యుగపత్సాన్నిధ్యం వెలాగాత్ కర్మణి విరోధ ఇతి చేన్న శక్తిమత్త్వసంభవాత్ప్రభవతిషు యుగపదనేకదేహప్రతిప
త్తిదర్శనాత్। శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥౨౮॥ వైదికే తు శబ్దే విరోధప్రసక్తిర్దేవానాం స్వభావరూపత్వేనోత్ప
౨౦ త్తిమత్త్వాదింద్రాదిదేవానాం వృత్తేః ప్రాగ్భావనాశాదూర్ధ్వం చ వైదికేంద్రాదిశబ్దానామర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వం వాస్యాదితి చేత్ న అ
తో వైదికాదేవేంద్రాదిశబ్దాదింద్రాద్యుత్పత్తేః నహీంద్రాదిశబ్దా వ్యక్తివాచకాః అపి తు గవాదిశబ్దవదాకృతివాచినః పూర్వ
స్మిన్నింద్రాదౌ వినష్టే వైదికాదింద్రాదిశబ్దాదేవ బ్రహ్మా పూర్వేంద్రాద్యాకృతివిశేషం స్మృత్వా తదాకారమపరమింద్రాదికం కులాలాదిరి
వ ఘటాదికం సృజతీతి న కశ్చిద్విరోధః కుత ఇదమవగమ్యతే శ్రుతిస్మృతిభ్యాం శ్రుతిస్తావత్ వేదేన రూపే వ్యాకరోత్ సతాసతీ ప్ర
జాపతిః స భూరితి వ్యాహరత్ స భూమిమసృజతేత్యాది స్మృతిరపి సర్వేషాం తు స నామాని కర్మాణి చ పృథక్పృథక్। పెఠశబ్దేః
భ్యశ్శ్రుతిస్తావత్ వేదేన రూపే వ్యాకరోత్ సతాసతీ ప్రజాపతిః స భూరితి వ్యాహరత్ స భూమిమసృజతేత్యాదిస్మృతిరపి సర్వేషాం

20

ప్రాప్తిశ్శ్రవణనిరుద్ధా । శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి ॥౩౩॥ బ్రహ్మమూర్ఖేన స్వాత్మనః ప్రతిహంసోక్త్యానాదర
తాద్యసూచ్యతే । అజహారే । మూలాశ్శూద్రేత్యాదౌ బ్రహ్మవిద్యోపదేశే శిష్యం ప్రతి శూద్రేత్యామంత్రణేన శిష్యస్య బ్రహ్మజ్ఞానాప్రాప్తిశుక్సంజా
తేతి సూచ్యతే శోచనాత్ శూద్రః న జాతియోగేన తతః తదనాదరశ్రవణేద్బ్రహ్మవిదా రైక్వేన స్వాత్మనః ప్రతిహంసోక్త్యానాదరవా
క్యశ్రవణాత్ తద్దైవాచాద్యం ప్రత్యాద్రవణాత్ హా శబ్దోహంతా అతశ్శూద్రత్వామంత్రణం న జాతియోగేన అతః శూద్రస్య బ్రహ్మోపాసన
నాధికారోన సూచ్యతే । క్షత్రియత్వగతేశ్చ ॥౩౪॥ శుశ్రూషోః క్షత్రియత్వావగతేశ్చ న జాతియోగేన శూద్రేత్యామంత్రణం ఉపక్రమే బహు
హుదాయీత్యాదినా దానపతిత్వబహుపాక్యాన్నదాయిత్వబహుగ్రామప్రదానైరస్య క్షత్రియత్వం గమ్యతే । ఉత్తరత్ర చైత్రరథే
నలింగాత్ ॥౩౫॥ ఉపరిష్టాచ్చైవ సంవిద్యాయాం బ్రాహ్మణక్షత్రియయోగే హి దృశ్యతే అథ హ శౌనకం చ కాపేయం అభిప్ర
తారిణం చేత్యాదౌ అభిప్రతారిణశ్చైత్రరథిః క్షత్రియః అభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ కాపేయసాహచర్యాల్లింగా
దవగమ్యతే ప్రకరణాంతరే హి కాపేయసహచారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం భావగతం ఏతేన చైత్రరథం కాపేయా అయాజయ

స్మృతిరపి । యథర్తుష్వృతులింగాని నానారూపాణి పర్యయే । దృశ్యంతే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వితి వేదస్య నిత్యత్వం చ పూ
ర్వాపరక్రమవిశిష్టస్యైవ సర్వదా చానుస్యూతత్వం । మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః ॥౩౧॥ మధువిద్యాదిషు వస్వాదిదేవానామే
వోపాస్యత్వాత్ప్రాప్యత్వాచ్చ తత్ర వస్వాదీనాం కర్మకర్తృభావవిరోధేన ఉపాస్యత్వాసంభవాత్ వసూనాం సతాం వసుత్వం ప్రాప్యమితి ప్రాప్య
త్వాసంభవాచ్చ దేవానాం తత్ర వస్వాదీనామనధికారం జైమినిర్మన్యతే । జ్యోతిషి భావాచ్చ ॥౩౨॥ తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయు
ర్హోపాసతేఽమృతమితి జ్యోతిషి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సాధారణ్యేన ప్రాప్తేఽపి అధికారభావవచనాదన్యత్ర వస్వాద్యుపాసనే నధికారా
న్నాభ్యంతరం సిద్ధివగవ్యతే । భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి ॥౩౩॥ మధువిద్యాదిష్వపి వస్వాదీనామధికారభావం భగవాన్బాదరాయణో
ఽమన్యతే । అస్తి హి వస్వాదీనాం సతాం స్వావస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వసంభవః కల్పాంతరే వసుత్వాదేః ప్రాప్యత్వసంభవశ్చ ఏక ఏవ
మధ్యే స్థాతేత్యాదినాదిత్యస్య కారణావస్థాం ప్రతిపాద్య య ఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి మధువిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాత్వమా
హ । అతః కార్యకారణోభయావస్థం బ్రహ్మ తదుపాస్యం కల్పాంతరే కల్పాంతరే వస్వాదిత్వమనుభూయాధికారావసానే బ్రహ్మ

షఇతి నిశ్చయం రశ్మితే।రూపో జ్యోతిర్దర్శనాత్।౪౦॥ తత్ప్రకరణేన తత్ర సర్వాత్మా భాతి తాపరభువ తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి భాశ
బ్దాభిపాత స్యేన వధికాతిశయం రుజ్యోతిషాదర్శనాచ్చాయంగుష్టప్రవితః పరమపురుషః।ఆకాశోర్థాంతరతావదివ్యపదేశాత్।
౪౧॥ ఆకాశో వా హ్యై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మేత్యాదినా నిర్దిష్ట ఆకాశో ధూతాపశరీరవింతి ప్రశ్నతాః
త్ప్రత్యగాత్మనః పరిశుద్ధాదర్థాంతరభూతః పరమపురుషః నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వ ఖ్యాతదస్పర్శరూపార్థాంతరతాపవ్య
తతాపదివ్యపదేశాత్ తత్ప్రమస్యాదినైక్యోపదేశాత్ప్రత్యగాత్మనోऽనార్థాంతరభూతః పరమపురుషఇ తాపశంకాపా।సుషుప్త్య
త్క్రాంత్యోర్భేదేన।౪౨॥ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతరం ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఇతి సుషుప్త్యుత్క్రాం
త్యోర్వాప్యాంతరవిషయరూనభిజ్ఞాత్ప్రత్యగాత్మనస్తదానీం వలవత్ప్రాజ్ఞతయా భేదేన వ్యపదేశాదర్థాంతరభూత ఏవ।ప్రపత్యా
దిశబ్దేభ్యః।పరిష్వంజకే ప్రాజ్ఞేశ్రూయమాణేభ్యః పత్యాదిశబ్దేభ్యశ్చ।౪౩॥ మర్థాంతరభూతః సర్వస్యాదిపస్సర్వస్య వశిసర్వ
స్యేశాన ఇతి వాప్యుత్తరత్రశ్రూయతె ఐక్యోపదేశావ్యవస్థితే తీతి కాశకృత్స్న ఇత్యేనేన జీవస్య శరీరభూతస్యాత్మతయావస్థితిరతిః

ష్టితి తస్మాచ్చైత్రరథనామ్నా క్షత్త్రప్రతీతి జా౯ంరుత ఇతి చ అతశ్చాయం శిష్యో న చతుర్థః। సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభి
లాపాచ్చ ॥౩౬॥ విద్యోపక్రమే ఉపతాపనేష్వ ఇతి ఉపనయనపరామర్శాత్ శూద్రస్య తదభావాభిలాపాచ్చ న శూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యా
ధికారః న శూద్రపాతకం కించిన్న చ సంస్కారమర్హతీతి పా సంస్కారాన్నిషిద్ధః। తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః।౩౭॥ నైతదబ్రాహ్మణో
౨౨ వక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరేతి శూద్రత్వాభావనిశ్చయ ఏవోపదేశప్రవృత్తేశ్చ నాధికారః। శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతి
షేధాత్।౩౮॥ శూద్రస్య శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్ శూద్రస్య శ్రవణాధ్యయనాదీని నిషిధ్యంతే తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నా
ధ్యేతవ్యమితి అనుపశృణ్వతో ధ్యయనాది న సంభవతి। స్మృతేశ్చ।౩౯॥ స్మర్యతే హి శూద్రస్య వేదశ్రవణే దండః అథ హాస్య వేద
ముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణం ఉదాహరణే జిహ్వాచ్ఛేదః ధారణే శరీరచ్ఛేద ఇతి స్థితాదుత్తరం। కంపనా
త్।౪౦॥ అంగుష్ఠప్రమితప్రకరణమధ్యే యదిదం కించ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిఃసృతమిత్యాదినాభిహితాంగుష్ఠప్రమితం ప్రాణశ
బ్దనిర్దిష్టజనితభయాత్ వజ్రాదివాధృతాదగ్నివాయుసూర్యేంద్రప్రభృతి కృత్స్నజగత్కంపనాదంగుష్ఠప్రమితః పరమపురు

తిచేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్॥౫॥ అశబ్దమస్పర్శమిత్యారభ్య నిచాయ్య తమితి వదతీతి చేన్న తద్విష్ణోః పరమం పదం ఏష సర్వే
షు భూతేషు గూఢాత్మేత్యాదినా ప్రకృతః ప్రాజ్ఞో హి నిచాయ్య తమితి జ్ఞేయతయోచ్యతే। త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥౬॥
ఉపాస్యోపాసనోపాసకానాం త్రయాణామేవాస్మిన్ ప్రకరణే జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ న ప్రధానాదేః అధ్యాత్మయోగాధిగ
మేన దేవం మత్వేత్యాదిరుపన్యాసః యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే ఇత్యాదికశ్చ ప్రశ్నః। మహద్వచ్చ॥౭॥ బుద్ధేరాత్మా మహాన్
పర ఇత్యాత్మశబ్దాద్యథా న తాంత్రికో మహాన్ తథావ్యక్తమపి। చమసవదవిశేషాత్॥౮॥ అజామేకాం బహ్వీః ప్రజాః సృజమానా
మిత్యత్ర న తంత్రసిద్ధప్రకృతిః కారణత్వేనోక్తా అజత్వాభావయోగమాత్రేణ న తస్యా ఏవ ప్రతీతిః న అర్వాగ్బిలశ్చమస ఇతివత్ ప్ర
కరణవిశేషకాభావాత్ యద్యపీదం తచ్ఛిర ఇతి వా చమసో విశేష్యతే యౌగికశబ్దవిశేషప్రతీతి వా విశేషాపేక్షా। జ్యోతిరుపక్రమా
తు తథా హ్యధీయత ఏకే॥౯॥ జ్యోతిర్బ్రహ్మ బ్రహ్మకారణికేయమజా తథా బ్రహ్మకారణికాం రూపవప్రతిపాదకం ఏతత్రిరూపమం
త్రం తైత్తిరీయా అధీయతే అణోరణీయానిత్యారభ్య అతస్సముద్రా గిరయశ్చ ఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మణ ఉత్పత్తౌ తదాత్మకత్వోపపాద

ష్ఠేయమేవ పరిహృతమితి శ్లో॥ ఇతి శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితే వేదాంతసారే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥ శ్లో॥
ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ॥౧॥ ఏకేషాం కఠానాం శాఖాయామానుమానికం
ప్రధానం జగత్కారణత్వేన మహతః పరమవ్యక్తమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి చేన్న పూర్వత్రాత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదిషూపాసనోపాయే
౨౩ షు వశీకార్యతయా రథిరథాదిరూపకవిన్యస్తేషు శరీరాదిరూపకవిన్యస్తస్యాత్రావ్యక్తశబ్దేన గృహ్యతే ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్య
23 ర్థా ఇత్యాదినాపి వశీకార్యత్వేన పరామృష్టం తేత థా చాత్రాత్ర శ్రుతిరేవ దర్శయతి యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ ఇత్యాదినా। సూక్ష్మం
తు తదర్హత్వాత్॥౨॥ సూక్ష్మమవ్యక్తమిత్యర్థః అవ్యక్తమేవ శరీరావస్థం కార్యార్హమితి అవ్యక్తశబ్దేన శరీరమేవ గృహ్యతే। యది రూ
పకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణం కిమర్థమవ్యక్తాత్పురుషః పర ఇత్యత్రాహ తదధీనత్వాదర్థవత్॥౩॥ పురుషాధీనత్వాదాత్మశరీరాదికం
మర్థవత్ ఉపాసననివృత్తిరేవ భవతి పురుషాంతరాభిమానసర్వమాత్మాదికం ప్రేరయితుః ఉపాసనోపాయత్వేన వశీకార్యే కాష్ఠాప్రా
ప్యశ్యే తే సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి ప్రత్యేతే। జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ॥౪॥ అత్రావ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ న కాపిలమవ్యక్తం। వదతీ

మకేచిత్తే పంచేతి పంచ పంచజనా ఇత్యత్ర బ్రూతే సప్త సప్తర్షయ ఇతివత్ ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్ ॥౧౨॥ పంచజనసంజ్ఞకాః ప్రాణాద
యః పంచేంద్రియాణీతి ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షురిత్యాది వాక్యశేషాదవగమ్యతే చక్షుఃశ్రోత్రస్య సాహచర్యాత్ప్రాణేంతర
శబ్దవపి స్పర్శనాదీంద్రియవిషయో ॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే ॥౧౩॥ ఏకేషాం శాఖినాం కాణ్వానామన్నస్యాన్నమిత్యసతి తదేవాజ్యో
తిషాం జ్యోతిరిత్యపఠ్యమానగతేన జ్యోతిశ్శబ్దేన పంచజనా ఇంద్రియాణీతి జ్ఞాయంతే జ్యోతిషాం జ్యోతిః ప్రకాశకానాం ప్రకాశకం బ్ర
హ్మేత్యుక్తత్వాదనంతరం పంచ పంచజనా ఇత్యుక్తేతి ప్రకాశకాః పంచేంద్రియాణి గమ్యంతే ॥ కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టో
క్తేః ॥౧౪॥ ఆకాశాదిషు కార్యవర్గేషు కారణత్వేన సర్వత్ర వేదాంతవాక్యేషు అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యాది
షు అవిజ్ఞాతవిశేషేషు ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి విశేషవాచివాక్యనిర్దిష్టస్యైవోక్తిర్నతాం త్రికావ్యా
కృతాదికారణవాదప్రసంగః ॥ సమాకర్షాత్ ॥౧౫॥ సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి పూర్వనిర్దిష్టస్య సర్వజ్ఞస్యైవ అసద్వా
ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యత్ర సమాకర్షాత్ సదేవేతి గమ్యతే తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదితి నిర్దిష్టస్యైవ స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆ నఖాగ్రేభ్యః

నాసమరామేఅజామేకామితిపఠంతి అతస్తత్ర శ్రుతిభిర్జ్ఞానాదియం బ్రహ్మకారణికేతి నిశ్చీయతే। కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరో-
ధః॥౧౦॥ కల్పనా సృష్టిః యథా సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదితి అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదిత్యాదినా సృష్ట్యు-
పదేశాత్ అజాత్వబ్రహ్మకార్యత్వయోరవిరోధః శ్రుతౌ ప్రళయకాలే నామరూపే విహాయ యాచిద్వస్త్వపి సూక్ష్మరూపేణ బ్రహ్మశరీరతయా

౨౮ తిష్ఠతి తస్యాజాత్వం సృష్టికాలే నామరూపవిభజనాత్ ప్రకృతిర్బ్రహ్మకారణికాం యథాదిత్యస్య సృష్టికాలే వస్వాదిభోగ్యరసాధారతయా
మధురత్వం కార్యత్వం చ తస్యైవ ప్రళయకాలే మధ్వాద్యుపదేశానర్హః సూక్ష్మరూపేణావస్థానమకార్యత్వం చ మధువిద్యాయాం ప్ర-
తీయతే అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధు నైవోదేతా నాస్తమేతా ఏకల ఏవ మధ్యే స్థాతేతి తద్వత్। న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతి-
రేకాచ్చ॥౧౧॥ యస్మిన్ పంచ పంచజనా ఇత్యత్ర పంచవింశతిసంఖ్యోపసంగ్రహాదపి న తాంత్రికాభిమతానాం యస్మిన్నితి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్ట-
బ్రహ్మాధారతయోక్తేః భవః పృథగభావాదితే ఽహంతత్త్వాతిరేకాచ్చ యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం ఆకాశశ్చేతి ద్వయమపి అతిరిక్తం సంఖ్యోపసంగ్రహా-
దపి తత్రాపి శబ్దాన్ అత్ర పంచవింశతిసంఖ్యాసంగ్రహః దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామితి సంజ్ఞావిషయోఽయం పంచజనా ఇతి పంచజనానా-

25

ఛేత ఇత్యంతం। వాక్యాన్వయాత్।౧౯॥ న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి ఆత్మనస్తు కామాయేత్యారభ్య ఆత్మా వా అరే
ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిష్టః పరమాత్మా అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేత్యారభ్య ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విది
తమిత్యాదినోక్తేనేదం సర్వం విజానాతీత్యంతస్య కృత్స్నస్య వాక్యస్య పరమాత్మన్యేవాన్వయాత్ తస్మిన్ ప్రకరణే ప్రకరణాంతరే చ జీవ
వాచిశబ్దేన పరమాత్మనోఽభిధానే తత్సమానాధికరణ్యే చ కారణం మతాంతరేణాహ। ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః।౨౦॥ ఆత్మని ఖ
ల్వరే దృష్ట ఇత్యాదినా పరమాత్మజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధయే జీవస్య తత్కార్యతయా తస్మాదనతిరిక్తత్వం జ్ఞాపయితుం
జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానమిత్యాశ్మరథ్యః। ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః।౨౧॥ ఉత్క్రమిష్యతో ముక్తస్య పరమాత్మస్వ
రూపభావాదాత్మశబ్దేన పరమాత్మాభిధానమిత్యౌడులోమిః। అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః।౨౨॥ య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽంతర ఇత్యా
దినా జీవాత్మని పరమాత్మన ఆత్మతయావస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మేనే ఇదమేవ మతం సూత్రకారః స్వీకృతవానితి మంతవ్యం
ముపసంహృతద్విరోధే తదభిధానాదనుసంధానాచ్చ నిశ్చీయతే। ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్।౨౩॥ జగదుపాదా

పశ్యంచ శ్రుతిరప్యత్ర సమాకర్షాత్ ఏష ఏవ వాచ్యత్వేన శబ్దనిర్దిష్ట ఇతి నిశ్చీయతే అసద వాచ్యత్వేన శబ్దైస్తదానీం కామరూపవిభాగాభా
వాదుపపద్యతే। జగద్వాచిత్వాత్॥౧౬॥ బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వైతత్కర్మ స వే
దితవ్య ఇత్యత్ర కర్మశబ్దస్యైతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాన్నత్రియంత ఇతి పూర్వపక్షే జగద్వాచిత్వాత్ పరమేవ బ్రహ్మ వేదితవ్యతయోప
దిష్టం। జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతం ఏతైరాత్మభిర్భుఙ్క్తే అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి చ జీవముఖ్యప్రాణలింగా
న్న పర ఇతి చేత్ తత్ప్రతర్దనవిద్యాయాం పరిహృతం పూర్వాపరపర్యాలోచనయా బ్రహ్మపరత్వే నిశ్చితే తదనుగుణతయా
నేయం ముఖ్యలింగమితి। అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే॥౧౭॥ తం హాసుప్తం పురుషమాజగ్మతురిత్యాది
నా దేహాతిరిక్తజీవసద్భావప్రతిపాదనం తదతిరిక్తపరమాత్మసద్భావజ్ఞాపనార్థమితి క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోऽశయిష్టేతి ప్ర
శ్నాత్ అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి వాక్యసమానార్థాచ్ఛ్రుతివచనాచ్చావగమ్యతే ఏకే వా
జసనేయినోऽప్యత్ర శ్రుతివచనసమానార్థవాక్యం స్పష్టార్థమధీయతే క్వైష ఏతదభూదిత్యాదినా య ఏషోऽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిం

25

నాప్పురిణీవలాతే తద విరోధ ఏవ అవిభక్తనామరూపాతిసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకం కారణావస్థః పరమపురుషః స్వయ
మేవ సాకామయత ఇతి బహుస్యామితి విభక్తనామరూపచిదచిద్వస్తుశరీరకో భవేయమితి సంకల్ప్య ఇదం సర్వమసృజత
యదిదం కించేతి స్వశరీరభూతమతిసూక్ష్మం చిదచిద్వస్తు స్వస్మాద్విభజ్య తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ ఇతి స్వస్మాద్విభక్తచిద
చిద్వస్తునిష్ఠయా మయాత్మతయానుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తం చ నిలయనం చానిలయనం చ విజ్ఞానం చావి
జ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి స్వస్య బహుభవనరూపపరిణామ ఉపదిశ్యతే అతో న కంచిద్విరోధః అవిభాగావస్థాయా
మపి జీవస్య తత్కర్మణశ్చ సూక్ష్మరూపేణావతిష్ఠత ఇతి వక్తుమితి న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి। యోనిశ్చ
హి గీయతే ॥ యం భూతయోనిం ఇత్యాదిషు యోనిశ్శ్రు నిర్దిశ్యతే అతశ్శబ్దోపాదానమపి। ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః ॥ ౨౮ ॥
జన్మాద్యస్య యత ఇత్యాదినైతదంతేన సూత్రేణ సర్వే వేదాంతాః బ్రహ్మపరాః వ్యాఖ్యాతాః ద్విరుక్తిరధ్యాయసమాప్తిద్యోతనాయ ॥
శ్లో ౩౦ ॥ శ్లో ॥ ఇతి భగవద్రామానుజవిరచితే వేదాంతసారే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః సమాప్తః శబ్ధాధ్యాయః ॥ శ్లో ॥ హరిః ఓం ॥ శ్రీః

నకారణం పరంబ్రహ్మ ననిమిత్తమాత్రం స్తబ్ధసల్లుత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీతి యేనాఽఽదేశ్యానిమి
త్తభూతేన విజ్ఞాతేన చేతనాచేతనాత్మకం కృత్స్నం జగద్విజ్ఞాతం భవతి తాదృశే ష్వవ్యుత్పత్తికావిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానేన ప్రతిజ్ఞానాత్ తత
దుపపాదనరూపమృత్పిండాదిదృష్టాంతానుపరోధాత్ ఆదిశ్యతే నేనేత్యాదేశశబ్దేన ఆదేష్టాభిధీయతే ఆదేశః ప్రశాసనం ఏతస్య
౨౬ వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ఇత్యాదిశ్రుతిః। అభిధ్యోపదేశాచ్చ ॥౨౪॥ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి నిమిత్తభూతస్యైవేక్షితుః
26 విచిత్రచిదచిద్రూపజగదాకారేణ ఆత్మనో బహుభవనసంకల్పోపదేశాచ్చోపాదానమపీతి విజ్ఞాయతే। సాక్షాచ్చోభయామ్నా
నాత్ ॥౨౫॥ బ్రహ్మవనం బ్రహ్మస వృక్ష ఆసీత్ బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్నితి ఉపాదానం నిమిత్తం చ బ్రహ్మైవేతి శబ్దేనైవో
భయామ్నానాచ్చ। ఆత్మకృతేః ॥౨౬॥ సోఽకామయతేతి నిమిత్తభూతస్యైవ స్వస్యైవ జగదాకారకృతేః తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యుప
దిశ్యమానాయాః పరమపురుషో జగన్నిమిత్తముపాదానం చేతి విజ్ఞాయతే పరస్య బ్రహ్మణో నిరవద్యస్య సత్యసంకల్పతాప
దేః తద్విపరీతానం చ పురుషార్థశ్రయ జగదాకారేణాత్మకృతే శబ్దవిరోధః కథమితి చేత్ శంకాయాం। పరిణామాత్ ॥౨౭॥ అత్రోపదిశ్యమా

షానుగతిభ్యాం ॥౫॥ తం పృథివ్యబ్రవీత్ ఆపావాకామయంత ఇత్యాది జ్ఞానవ్యపదేశః తత్తదభిమానిదేవతావిషయం ఇతి వాంతావా
మిమాన్యస్త్రా దేవతా ఇతి దేవతాశబ్దవిశేషితత్వాదగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్ ఇత్యాదినా తత్తదచిద్వస్త్వభిమానిత్వేన దేవ
తానుగతేశ్చావగమ్యతే। దృశ్యతే తు ॥౬॥ విలక్షణయోరపి కార్యకారణభావస్సంభవతి మాక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాద్యుత్పత్తిదర్శనా
త్। అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ॥౭॥ ఏవం తర్హి కారణే కార్యమసదితి చేత్ న సాలక్షణ్యస్య నియమప్రతిషేధమాత్రత్వాత్
పూర్వోక్తం కార్యకారణయోరైక్యం న త్యక్తం। అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాదసమంజసం ॥౮॥ జగతో బ్రహ్మణి విలయే కైవ తస్మిన్నపి తద్వ
దా జగత ఇవ బ్రహ్మణోపి వికారిత్వాదనిష్టప్రసంగాత్ వేదాంతవాక్యం సర్వమసమంజసం స్యాత్। న తు దృష్టాంతభావాత్ ॥౯॥ నైతత్
యస్యాత్మా శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరమిత్యాది శ్రుతిసిద్ధచిదచిద్వస్తుశరీరకబ్రహ్మణః కార్యకారణభావేన అవస్థానే గుణదో
షవ్యవస్థితేర్దృష్టాంతసద్భావాత్ యథా జీవస్య సశరీరస్య మనుష్యాద్యాత్మనో బాల్యయువస్థవిరత్వాదిభావేపి బాలత్వాదయః।
శరీరే తిష్ఠంతి జ్ఞానసుఖాదయశ్చ ఆత్మన్యేవ తద్వదత్రాపి శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతాని అజ్ఞానవికారాదీని ఆత్మభూతే తు బ్ర

శ్రీమతె రామానుజాయ నమః॥శ్లో॥ శ్రీకృష్ణాయ నమః॥శ్లో॥ స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి చెన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్ర
సంగాత్॥౧॥ ఉపబృంహణాపెక్షెవెదాంతార్థే నిశ్చీయమానె సతి కపిలస్మృత్యుపబృంహణెన వెదార్థః ప్రధానకారణవాద ఇతి అనభ్యుషు
పగమె కపిలస్మృతెరుపబృంహణీనత్వాయొగె అనవకాశప్రసక్తిరితి చెత్ అన్యాసాం వెదాంతావిరోధినీనాం బహ్వీనాం మన్వాదిస్మృ
౨౨ తీనాం అనవకాశప్రసక్తేః వెదస్యొపబృంహణాపెక్షత్వెపి అనన్యపరా విరుద్ధార్థా నైకస్మృతిషు సతీషు విరుద్ధం యావెదోదితార్థవి
27 శదీకరత్వాభావెన తస్య ఉపబృంహణత్వమన్యాయ్యమితవర్థః యోగం ద్రష్టృకపిలస్మృతథానుపలబ్ధేః కథం స్మృత్యంతరనాయ్య
మితి చెత్తత్రాహ। ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః॥౨॥ వెదార్థసాక్షాత్కారవతురమనాదియోగం ప్రాణం కపిలదృష్టార్థానుపలబ్ధేః
కపిలోపలబ్ధిర్భ్రమ ఏవ। ఏతెన యోగః ప్రత్యుక్తః॥౩॥ యోగస్య హిరణ్యగర్భస్యాపి కాపిలవద్వెదవిరుద్ధత్వవిశేషాత్తద్వన్ని
రాసః॥ న విలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్॥౪॥ వికారాస్పదత్వెన అజ్ఞత్వెన అపురుషార్థాశ్రయత్వెన చ జగతో బ్రహ్మవిలక్ష
ణత్వాత్ తత్కారణత్వం న సంభవతి విలక్షణత్వం శబ్దాచ్చావగమ్యతె విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చెత్యాదెః। అభిమానివ్యపదేశస్తు విశె

ణగుణైకరస్యేన బ్రహ్మణః న హి స శరీరత్వప్రయుక్తమనిష్టభోక్తృత్వం అపి తు స్వవశత్వకృతం యథా లోకే రాజ్ఞస్స శరీర
త్వేపి అనస్వవశస్య సాపి జ్ఞాతివృత్తికృతానిష్టభోక్తృత్వం నేతరసమానం। తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః॥౧౪॥ కారణభూతా
త్ బ్రహ్మణోనన్యత్వం కార్యభూతజగతో వాచారంభణశబ్దాదిభ్యో వాక్యేభ్యో వగమ్యతే వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృ
త్తికేత్యేవ సత్యం సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం
తత్సత్యమిత్యాదిభ్యః। భావే చోపలబ్ధేః॥౧౫॥ ఘటాదికార్యభావే ఏవ తదేవేదం మృద్ద్రవ్యమిత్యుపలబ్ధేః కారణాదనన్యత్వం। సత్త్వాచ్చావ
రస్య॥౧౬॥ కార్యస్య కారణే సత్తాచ్చ తస్మాదనన్యత్వం కార్యం ఘటశరావాదికం పూర్వం మృదేవాసీదితి హి ఘటాది మృదాత్మనోపలభ్యతే।
అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాంతరేణ వాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ॥౧౭॥ ఇదం వా అగ్రే నైవ కించనాసీదితి కార్యస్య తదానీమ
సద్వ్యపదేశాత్ కారణే కార్యమసదితి చేన్న సద్ధాలక్ష్యవిరోధి సనాత్మకరూపధర్మాంతరయోగాదసద్వ్యపదేశః కుతః తదసదేవ
సన్మనోకురుత స్యామితీతి వాక్యశేషాదవగమ్యతే మనస్కారోపావిర్భావాన్తస్యైవం యుక్తిశ్చ సద్వ్యపదేశో ధర్మాంతరయోగనిమి

హ్మణి నిరవద్యత్వావికారత్వసార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదయః। స్వపక్షదోషాచ్చ ॥౧౦॥ ప్రధానకారణవాదే దోషాశ్చ అయమేవ ప్రాప్తాః
ప్రధానకారణవాదే నిర్వికారపురుషసన్నిధానాత్ప్రకృతిప్రవృత్తావితరేతరధర్మాధ్యాసాదయో దురుపపాదాః। అన్యత్రాన్యధర్మా
నుసంధానరూపాధ్యాసో నిర్వికారపురుషస్య న సంభవతి అచేతనాయాః ప్రకృతేరనుసంధానరూపాధ్యాసస్సుతరాం న సంభవతి।
౨౫ తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి ॥౧౧॥ ప్రధానకారణవాదస్య కుతర్కమూలత్వేన తస్యాప్రతిష్ఠితత్వాదపి త్యాజ్యం ప్రధానం। అన్యథానుమేయ
28 మితిచేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసంగః ।౧౧॥ శ్లేష్మప్రకారాత్ప్రకారాంతరేణ ప్రధానమనుమేయమితిచేత్ ఏవమపి తతోఽధికకుతర్కకు
శలసంభావనయా అప్రతిష్ఠితత్వాదనిర్మోక్షప్రసంగో దుర్వారః స్యాత్। ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః ॥౧౨॥ ఏతేన సాంఖ్యస్మృతి
నిరాకరణహేతునా తర్కాప్రతిష్ఠితత్వాదినాపరిశిష్టాశ్చ కణభక్షాక్షపాదక్షపణకాదిస్మృతయో నిరాకృతాః। భోక్త్రాపత్తేరవిభా
గశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ॥౧౩॥ యదిచిదచిద్విశిష్టశరీరకత్వేన బ్రహ్మణోపి న శరీరత్వమిష్యతి తర్హి జీవవత్ శరీరత్వేన బ్రహ్మణోపి శరీర
సంబంధప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపభోక్తృత్వాపత్తేః జీవాదవిభాగప్రసక్తిరితి చేత్ న స్యాదేవ జీవాద్విభాగో నిరవద్యత్వకల్యా

శరకత్వం। అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః॥౩॥ అశ్మకాష్ఠలోష్ఠతృణాదేరచేతనస్యైవ జీవస్య అనిశంరూపాంశోచతిముపాధివమాన
ఇత్యాదినాత్వం తద్విసజాతీయత్వం తయోరూపగతస్య సర్వజ్ఞస్య సత్యసంకల్పబ్రహ్మస్వరూపానుపపత్తిస్సిద్ధైవేత్యర్థః। ఉపసంహార
దర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి॥౪॥ కారణానివృత్తానేకకారకోపసంహారదర్శనాత్ బ్రహ్మైకమేవ జగత్కారణం న భవేదితి చేత్ న క్షీర
స్యైకస్యైవ దధిభావవత్ బ్రహ్మణోऽపి సంభవతి। దేవాదివదపి లోకే॥౫॥ యథా దేవాదేశ్శాస్త్రావగతశక్తేః స్వసంకల్పాదేవ స్వైస్వైలోకేస్వ
పేక్షితసాధారూపభావవద్బ్రహ్మణోऽపి శాస్త్రావగతశక్తేస్సర్వముపపన్నం। కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥౬॥ చిదచి
ద్వస్తుశరీరకత్వం బ్రహ్మైవ కార్యకారణావస్థమితి హ్యుక్తం। తత్ర బ్రహ్మణశ్శరీరిణో నిరవయవత్వేన కృత్స్నస్య బ్రహ్మణః కారణత్వేనా
పయోగప్రసక్తేః కారణావస్థారూపమప్యంశాంతరేణావస్థితిరితి చ పక్షే నిరవయవత్వశబ్దకోపః స్యాదిత్యతో బ్రహ్మ న కారణం పరిహా
రతి। శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్॥౭॥ శ్రుతిప్రమాణాన్నైవం ప్రసజ్యతే శబ్దైకప్రమాణకత్వాద్బ్రహ్మస్వరూపస్య సకలేతరప్రమా
ణావగతవస్తువిసజాతీయత్వేన తత్ర తత్రాదృష్టశక్తియోగో బ్రహ్మణో న విరుద్ధః। అతః కార్యత్వేన కారణత్వేన పరిపూర్ణస్యైవా

త్తు ఇతి గమ్యంయతి పిండత్వఘటత్వకపాలత్వాది పరస్పరవిరోధిభిః భావరూపైర్ధర్మైః ఘటః ప్రాక్సిదిదానీమస్తి భవిష్యతి చేతి
సదావిద్యమానస్యైవ వస్తుద్రవ్యస్య సదాదివ్యపదేశః తథా శబ్దాంతరత్వం చ తద్ధేదం తపర్యవాచ్యకృతమాసీదిత్యాది। పటవచ్చ॥౧౯॥
తంతవ ఏవ సంయోగవిశేషభాజః పట ఇతి నామాంతరాదికం భజంతే తద్వద్బ్రహ్మాపి।౨౦॥ యథా చ ప్రాణాదిః॥౨౧॥ యథా చ వాయు
౨౮ రేక ఏవ వృత్తివిశేషైః ప్రాణాపానాదినామాని భజతే తథా బ్రహ్మాపి తదనన్యత్వం జగతః ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్ర
సక్తిః॥౨౨॥ తత్త్వమసి అయమాత్మా బ్రహ్మేతి కార్యభూతస్య జీవస్య బ్రహ్మభావవ్యపదేశాత్తదనన్యత్వముక్తం ఏవం తర్హి సర్వ
29 జ్ఞస్య సత్యసంకల్పస్య బ్రహ్మణ ఆత్మనో హితరూపకార్యజగదకరణమహితకరణం చేత్యాది దోషప్రసక్తిర్నేతరత్। అధికం తు
భేదనిర్దేశాత్॥౨౩॥ కార్యకారణయోరనన్యత్వేపి జీవస్వరూపాద్బ్రహ్మస్వరూపమర్థాంతరం కరణాధిపాధిపః విద్యావిద్యే ఈశ
శాతే యస్స్వాత్మానమిత్యాది భేదనిర్దేశాత్ చిదచిద్వస్తు శరీరం బ్రహ్మైవ కారణావస్థం కార్యావస్థం చేతి గుణదోషవ్యవస్థితిరితి
నత్వ దృష్టాంతభావాదితి వాచ్యం యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాత్మా శరీరమిత్యాది శ్రుతిశతసమధిగతం చిదచిద్వస్తుశ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

థా హి దర్శయతి॥౩౪॥ దేవాదివిషమసృష్ట్యా పక్షపాతో నైర్ఘృణ్యం చ న భవతి పరస్య క్షేత్రజ్ఞకర్మాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేః తథా
హి సాధుకారీ సాధుర్భవతి పాపకారీ పాప ఇతి శ్రుతిరేవ దర్శయతి॥ న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యు
పలభ్యతే చ॥౩౫॥ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేత్యైకత్వావధారణాత్తదానీం క్షేత్రజ్ఞాభావాత్కర్మ న సంభవతీతి చేన్న అనా
దిత్వాత్క్షేత్రజ్ఞానాం తత్కర్మప్రవాహాణాం చ సర్వముపపద్యతే చ తదనాదిత్వే తదవిభాగశ్రుతిర్నామరూపవిభాగాభావాత్తద్ధి
దం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేత్యనయోరేకార్థత్వాదుపలభ్యతే చ శ్రుతిషు క్షేత్రజ్ఞానాదిత్వం జ్ఞా
జ్ఞౌ ద్వావజౌ నిత్యో నిత్యానామితి॥ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥౩౬॥ ప్రధానపరమాణ్వాదిష్వనుపపన్నానాం సర్వధర్మాణాం బ్రహ్మణి సకవేత
రవిలక్షణత్వేన సర్వశక్తిత్వాచ్చోపపత్తేర్బ్రహ్మైవ కారణమితి సిద్ధం॥౩౬॥ ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాంతసారే ద్వి
తీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥౩౬॥ రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ॥౧॥ దారుపాదేరచేతనస్య రథప్రాసా
దాదినిర్మాణే తజ్జ్ఞానధిష్ఠితస్య రచనానుపపత్తేశ్చ తదజ్ఞాధిష్ఠితస్య రచనాప్రవృత్తేశ్చ అనుమానగమ్యం ప్రధానమచేతనం ప్రాజ్ఞా

వసధనం సంభవతి। యథా జాతివాదినాం జాతేః ఖండముండాదిషు। ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి ౨౮॥ జీవాత్మని చావిద్ధర్మవిరోధిధ
ర్మయోగో విసజాతీయశక్తిమానేవ అగ్నిజలాదియోపలబ్ధివిశేషా అన్యోన్యవిలక్షణో నియతశక్తయో విచిత్రా దృశ్యంతే
స్వపక్షదోషాచ్చ ౨౯॥ కృత్స్నప్రసక్త్యాదిదోషా నిరవయవే చేత్ సజాతీయో ర్వ్యప్రధాన ఏవేతి బ్రహ్మైవ కారణం। సర్వోపేతా చ తద్దర్శ

30 నాత్ ౩౦॥ పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయత ఇతి శ్రుతేస్సర్వశక్తియోగశ్చ దేవతాయా అవగమ్యతే। వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తం।
౩౧॥ న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యత ఇతి బ్రహ్మణో వికరణత్వాత్కారణత్వం నేతి చేత్ తత్రోత్తరం శబ్దైకసమధిగమ్యత్వేన విసజాతీయః

30 త్వాదితి పూర్వసూత్రోక్తమేవ। న ప్రయోజనవత్త్వాత్ ౩౨॥ బ్రహ్మణో వాప్తసమస్తకామత్వేన సృష్టిప్రయోజనాభావాద్బ్రహ్మ న కార
ణం। లోకవత్తు లీలాకైవల్యం ౩౩॥ అవాప్తసమస్తకామస్యాపి లీలాప్రయోజనత్వేనైరపేక్ష్యం సంభవతి లోకే కేవలలీలయైకం తు
కాదావారంభదర్శనాత్। అస్యాత్మత్వపి సర్వావాప్తకామత్వం పాసదాభిమతసకలభోగోపకరణసద్భావః ఆత్మతృప్తిర్భోగతృప్తిర్వి
సజాతీయాశ్చ లీలారసస్యాపి తద్విలక్షణసత్త్వగుణపురుషాద్యుపకరణం నిత్యమేవావైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్

నుపపత్త్యాదిదోషాత్తదవస్థః। అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్।౬॥ ప్రధానాభ్యుపగమేఽపి ప్రయోజనాభావాన్న తదనుమేయః
ఽయం పురుషస్య నిర్వికారస్య ప్రధానదర్శనరూపవికారాసంభవాత్ప్రవృత్తిధర్మాధ్యాసనివృత్తిభోగం తద్వివేకానుసంధాన
కృతకైవల్యం చ న సంభవతి। విప్రతిషేధాచ్చాసమంజసం।౧౦॥ పురుషస్య ద్రష్టృత్వభోక్తృత్వనిర్వికారత్వాదివిరుద్ధస్వభావాభ్యు
పగమాచ్చ అసమంజసం కాపిలమతం। మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం।౧౧॥ అసమంజసమితి వర్తతే వాశబ్దశ్చా
ర్థే। హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం మహద్దీర్ఘం। త్ర్యణుకద్వ్యణుకనుకోత్పత్తివత్ అన్యచ్చ తన్మతం సర్వమసమంజసం। అవయవాస్తు కిర్మ్యో
ష్ఫుష్టిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానానాం పాపల్యధుత్తరమవయవినమారభంతే పరమాణూనాం నిరవయవత్వేన పార్శ్వానభ్యుపగ
మాత్ పార్శ్వైరనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానాం పృథగ్ద్రవ్యారంభకత్వసంభవః। ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః।౧౨॥ అణు
గతాదృష్టకర్మాసంభవాత్ క్షేత్రాణుసంయోగాభావాత్ క్షేత్రజ్ఞాదృష్టానాం విపాకాపేక్షత్వేన తత్ప్రతికాదాచిత్కాణుగతక
ర్మసంభవః। అనపేక్షత్వే ప్రాగప్యుత్పాదకం స్యాదితి విపాకానాము అదృష్టగతః కశ్చిద్ధర్మో న జాయతే కర్మవిధివైఫల్యాయామువకాలవి

నధిష్ఠితం న జగత్కారణం। పయోంబువచ్చేత్తత్రాపి॥ యథా పయోంబు చ దధ్యాదిభావేన వర్తతే। శ్రువేనపేక్షం తద్వత్ప్రధాన
మితి చేత్ తత్రాప్యుక్తమవపాతః తస్యాదిపర్యుపకృతత్వాత్। వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్॥౩॥ ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వేనాపేక్షితః
త్వే సర్వదా సృష్టిప్రసంగాచ్చ న ప్రధానం। అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్॥౪॥ క్షీరభావే ధేనూపయుక్తతృణాదివత్ప్రధానమపి

౩౦ నయుక్తం వక్తుం। అనడుహాదిష్వదర్శనాత్తద్ధి ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితం। పురుషార్థం భవతీతి చేత్తథాపి॥౫॥ పురుషస్య సన్నిధానాత్ప్రధా
నం ప్రవర్తయతి। అంధపంగుపురుషవత్ అయస్కాంతాశ్మవదితి న ప్రాజ్ఞాపేక్షేతి చేత్ న తథాపి న ప్రధానప్రవృత్తి

31 సంభవః అవికృతత్వాత్ పురుషస్య పంగ్వశ్మాదివర్మార్గోపదేశదేశాంతరగమనాదికాదాచిత్కవికారోపపత్తి। అంగిత్వాను
పపత్తేశ్చ॥౬॥ గుణానాముత్కర్షాపకర్షరూపాంగాంగిభావాద్ధి జగత్ప్రవృత్తిః ప్రతిసర్గావస్థాయాం సామ్యావస్థానాం వైషమ్య
కృతాంగిత్వానుపపత్తేశ్చ న జగదారంభః। అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్॥౭॥ జ్ఞస్యేయా శక్తిః తద్వియోగాత్ జ్ఞాతృత్వ
శక్తివియోగాదిత్యర్థః। ఉక్తప్రకారాద్వ్యతిరిక్తప్రకారేణ ప్రధానానుమితౌ చ ప్రధానస్య జ్ఞత్వశక్తివియోగాత్ రచనా

పక్షికస్యాప్యంశస్య వైదికైరపరిగ్రహాదనుపపన్నత్వాచ్చాత్యంతమనపేక్షా। సముదాయ ఉభయహేతుకేపి తదప్రాప్తిః॥౧౮॥
అణుహేతుకే పృథివ్యాదిసముదాయే పృథివ్యాదిహేతుకే శరీరేంద్రియాదిసముదాయే చ సంగతాభ్యుపగతే తదభ్యుపగమ
ప్రకారేణైవ సముదాయాసిద్ధిః। క్షణికత్వం హేతైరభ్యుపగమ్యతే సంహతా వ్యాప్రియమాణాః పరమాణవః పృథివ్యాదయ
శ్చ తదానీమేవ నష్టా ఇతి కేన సముదాయరూపేణ సంహన్యంతే। ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితి చేన్న సంఘాతభావా
నిమిత్తత్వాత్॥౧౯॥ అస్థిరే స్థిరత్వబుద్ధిరూపావిద్యా రాగద్వేషాదిపరంపరాయా అన్యోన్యకారణత్వాత్ పూర్వముపపన్నమితి చేత్।
అవిద్యాదయస్సంఘాతభావానిమిత్తత్వాత్। న హి శుక్తికాదిషు రజతాదిబుద్ధిరూపాయా అవిద్యాయాశ్శుక్తికాదివస్తుతో
రజతాదికారం కరోతి। కిం చ తదానీమేవ నష్టత్వాదవిద్యానిమిత్తరాగాదయోపి న సంభవంతి। ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరో
ధాత్॥౨౦॥ ఉత్తరక్షణోత్పత్తౌ పూర్వక్షణస్య వినష్టత్వేన అభావస్యైవ హేతుత్వాదకత్వవిశేషేణ సర్వోత్పత్తిప్రసక్తిస్స్యాత్। అసతి ప్ర
తిజ్ఞావిరోధో యౌగపద్యమన్యథా॥౨౧॥ అసత్యుత్పత్తావధిపతిసాహచర్యాదీనాం అజ్ఞానహేతుత్వప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ తస్యాపి

శేషనియతఫలదాయిత్వం యస్య కర్మణః శబ్దితం తస్య తత్కాలోఽపి న ఏవ విపాకః। అనియతకాలవిశేషాణాం కర్మణాం ప్రబ
లకర్మాంతరప్రతిబంధ ఏవావిపాకః। అదృష్టాని చ తత్తత్కర్మానుగుణఫలదానస్వభావాని। అతోఽనంతై రాత్రిభిర్వివిధకాలఫ
లదాయిత్వేనానుష్ఠితానామేకదైకరూపవిపాకో న సంభవతి। అనుమేయేశ్వరాసిద్ధేః తదధిష్ఠానాచ్చ న సంభవతి। సమవా
౩౧ యాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః॥౧౨॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చాసమంజసం సమవాయస్యాపి జాతిగుణాదేరివ అ
పృథక్సిద్ధిహేతోరపేక్షాసామ్యాదనవస్థితేస్సమవాయస్య తత్స్వభావకల్పనాయాం జాత్యాదేరేవ తత్స్యాయత్వం। నిత్యమేవ చ భావాత్
॥౧౩॥ సమవాయస్య నిత్యత్వాభ్యుపగమే సంబంధినిత్యత్వమంతరేణ తదనుపపత్తేః అవయవావయవివిసర్గనిత్యత్వప్రసం
32 గాత్ అసదేవేదం। రూపాదిమత్త్వాచ్చ విపర్యయో దర్శనాత్॥౧౪॥ పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వే నిత్యత్వాదివిపర్యయశ్చ
ఘటాదిషు తథా దర్శనాత్। ఉభయథా చ దోషాత్॥౧౫॥ అనిత్యత్వాదిభయాద్రూపశూన్యత్వే కారణగుణపూర్వకత్వసిద్ధేస్స్థౌ
ల్యాద్రూపాదిమత్త్వే చ అనిత్యత్వాదిత్యుభయథా చ దోషాదసమంజసమేవ। అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా॥౧౬॥ కాణాద

సర్వార్థసిద్ధిః స్యాత్ । నాభావ ఉపలబ్ధేః ౨౭ ॥ జ్ఞానవ్యతిరిక్తార్థాభావవాదశ్చ న సంభవతి ఘటమహం జానామీతి కర్తుః జ్ఞానేన కర్మతయా
అర్థస్యోపలబ్ధేః న తదభావః శక్యో వక్తుం పురుషస్యార్థవిశేషవ్యవహారానుగుణ్యాపాదకత్వేనైవ జ్ఞానస్యాకారః । వైధర్మ్యాచ్చ
న స్వప్నాదివత్ ౨౮ ॥ కారణదోషబాధకప్రత్యయరూపవైషమ్యాచ్చ న స్వప్నాదివజ్జాగరితజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వం । న భావో ను
పలబ్ధేః ౨౯ ॥ అర్థశూన్యస్య జ్ఞానస్య సద్భావో న సంభవతి అనుపలబ్ధేః స్వప్నజ్ఞానస్యాప్యర్థవత్త్వముపపాదయిష్యతే । సర్వథానుప
పత్తేశ్చ ౩౦ ॥ సర్వశూన్యవాదశ్చ న సంభవతి సదితి ప్రతిజ్ఞాయాశ్చ తచ్ఛూన్యతాసిద్ధ్యనుపపత్తేః సదసత్త్వచ్ఛబ్దబుద్ధీనాము జ్ఞాతా
న్యోన్యవిరుద్ధభావరూపావస్థావిశేషవిషయతయా । నైకస్మిన్నసంభవాత్ ౩౧ ॥ ఆర్హతోపి మతం న యుక్తం మతే ఏకస్మిన్ వస్తుని యు
గపత్సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభేదాభేదవాదానామసంభవాత్ పరస్పరయురూపాఖ్యద్రవ్యస్యాస్తి నాస్తి తాది శబ్దబుద్ధివిషయాః ప
రస్పరవిరుద్ధాః పిండత్వఘటత్వకపాలత్వాద్యవస్థాయుక్తస్య సంభవతి తథా ఘటత్వశరావత్వాద్యవస్థాశ్చ పృథివ్యాదేః ప్రదేశ
భేదేన తథా చ ద్రవ్యస్యానిత్యత్వముత్పత్తివినాశయోగిత్వం తద్విపరీతం నిత్యత్వం నైకస్మిన్ సంభవతి । ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యం ౩౨ । ఆత్మ

స్థితత్వాభ్యుపగమే యుగపద్ద్విరామోపలబ్ధిప్రసక్తిః అస్థితౌ చ సంప్రయోగజ్ఞానాద్యౌగపద్యం। ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యా-
నిరోధప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్॥౨॥ నిరోధో నిరన్వయో వినాశః స సుస్థూలసూక్ష్మశ్చ న సంభవతి కపాలాదిభావరూపావస్థాప్రాప్తిరేవ వి-
నాశశబ్దాభిధేయః తత్ప్రత్యక్షానవస్థాయా అవిచ్ఛేదాత్। ఉభయథా చ దోషాత్॥౩॥ ఉత్పన్నస్య తదభావాపత్తౌ తదభావోత్పత్తౌ చ భా-
33 వాదుత్పత్తిసంభవాద్భావాత్మకకార్యోపపత్తిరూపా తదభావాసిద్ధిః। ఆకాశే చావిశేషాత్॥౪॥ ఉత్పన్నస్య తుచ్ఛత్వం ఆకాశే
33 తు న తుచ్ఛత్వం అబాధితప్రతీతివిశేషాత్ప్రతీయతే వ్యవహారైః శేషనాదిపతనదేశత్వేన। అనుస్మృతేశ్చ॥౫॥ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్పు-
నః క్షణికత్వసిద్ధిః తదేవేదమితి పూర్వాపరానాధికరణేన అతీతవర్తమానదేశకాలవిశిష్టం వస్త్వేకమితి ప్రతీయతే
అస్యాశ్చ సామగ్రీ పూర్వానుభవజనితసంస్కారవతః పురుషస్యేంద్రియసంయోగః। నాసతో దృష్టత్వాత్॥౬॥ జ్ఞానాకార-
వైచిత్ర్యేణ జ్ఞానే స్వాకారం సమర్ప్య వినష్టమర్థమనుమినోతీతి వాదశ్చ న సంభవతి అసతో వినష్టస్య ధర్మిణో ధర్మసంక్రమణా-
సదృష్టత్వాత్। ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః॥౭॥ క్షణికత్వాభ్యుపగమే నష్టతయా నష్టత్వాత్ ఫలినో నిష్ప్రయత్నానామపి

చ్యతే ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మన ఇత్యాదిశ్రుతేః। విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః।౪౧॥ వాసుదేవాత్సంకర్షణో నామ జీవ
ఇత్యాదౌ సంకర్షణాదీనాం విజ్ఞానాదిరూపవాసుదేవత్వే సతి తదభిధాయినః ప్రామాణ్యాప్రతిషేధః పరబ్రహ్మభూతవాసుదే
వస్యే శ్రుతావపి అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి చావతారః శ్రూయతే జీవాదిశబ్దాస్తు తచ్ఛరీరకసంకర్షణాదీనాం
వాచకాః। విప్రతిషేధాచ్చ।౪౨॥ అస్మిన్నపి తంత్రే వ్యాప్తిరూపేణ సంబంధస్సర్వశేషిపురుషస్య నవాప్యానాదిరంతశ్చేతి జీవోత్పత్తిప్ర
తిషేధాచ్చాపి విరోధశ్రుతేః॥౪౨॥ ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాంతసారే ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః॥౨॥౨॥
న వియదశ్రుతేః॥౧॥ వియన్నోత్పద్యతే అశ్రుతేః। శ్రుతిః శ్రవణం నిరవయవస్య వ్యోమ్న ఉత్పత్తిశ్రవణాసంభవాత్। అస్తి తు॥౨॥ శ్రవ
ణం సంభవత్యేవ ఆకాశస్సంభూత ఇతి। సా శ్రుతిరతీంద్రియార్థవిషయా వియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి। ఆత్మనోऽపి న జా
యత ఇతి ప్రతిషేధాదనుత్పత్తిః। గౌణ్యసంభవాచ్ఛబ్దాచ్చ॥౩॥ తత్తేజోऽసృజతేతి తేజః ప్రథమవచనాదాకాశస్సంభూత ఇతి
గౌణీ వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృతమితి శబ్దాచ్చ। సాచైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్।౪॥ ఏకస్య సంభూతశబ్దస్య ఆకాశే గౌణత్వముఖ్య

నశ్చ శరీరపరిమాణత్వే బృహతః శరీరాదల్పీయసి ప్రవిశతో కాత్స్న్యేనం వికల్పత్వం ప్రసజ్యతే। న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాది
భ్యః॥౩౩॥ తథా వికల్పతాపి వసథదోషాగాదపి నావిరోధః ఘటాదివద్వికారాదిదోషాప్రసక్తేః। అంత్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వా
దవిశేషః॥౩౪॥ అంత్యవేలాయామవస్థపరిమాణస్యైకరూపావస్థితేస్తస్యస్వభావికత్వేనాత్మతత్పరిమాణయోరుభయోర్నిత్యత్వేనపూ
౩౪ ర్వత్రాప్యవిశేషాద్ద్వివిధదేహపరిమాణత్వైకల్పమస్యైవమపత్యురసామంజుంస్యాత్॥౩౫॥ అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥౩౬॥ అనుమేయ
శ్వరాభ్యుపగమే న హి కేవలాధిష్ఠాతృత్వముపేతే తథా సతి శరీరసప్రధానాధిష్ఠానానుపపత్తేస్సశరీరిత్వే తచ్ఛరీరాప్తత్వనిరూ
పణేతత్సావయవత్వే తస్యనిత్యత్వేమపాయమహేశ్వరాదేరపినిత్యతావిరోధాచ్చ। కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః॥౩౭॥ కరణకళేబరా
ద్యధిష్ఠానవదశరీరస్యైవాధిష్ఠానమితి చేన్న పుణ్యపాపనిమిత్తతాపత్తేస్తత్ఫలభోగాదిప్రసక్తేః। అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా॥
౩౮॥ తథా చ క్షేత్రజ్ఞవదంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతా చ స్యాత్॥ ఉత్పత్త్యసంభవాత్॥౩౯॥ సాంఖ్యవదివత్పంచరాత్రమపి జీవోత్పత్త్యభిధానా
త్ శ్రుతివిరుద్ధత్వేన తదసంభవాదప్రమాణం॥ న చ కర్తుః కరణం॥౪౦॥ కర్తుర్జీవాత్కరణం మనశ్శ్రుతావుత్పద్యత ఇతి నో

రగ్నిరిత్యాహ। ఆపః॥౧౧॥ అగ్నేరాపః ఇతి శ్రుతేరాపాతః। పృథివీ॥౧౨॥ పృథివ్యద్భ్యః అద్భ్యః పృథివీతి శ్రుతేః। అధికారరూపశబ్దాం
తరేభ్యః॥౧౩॥ తా అన్నమసృజంతేత్యన్నశబ్దేన పృథివ్యేవాభిధీయతే భూతసృష్ట్యధికారాత్ యత్కృష్ణం తదన్నస్యేతి పృథివీ
రూపవిధానాత్ అద్భ్యః పృథివీతి పృథివీశబ్దశ్రుః। రాద్ధాంతమాహ। తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లింగాత్సః॥౧౪॥ తత్తేజ ఐక్షత
తా ఆప ఐక్షంతేతి తదభిధ్యానరూపాత్ తత్తేజ ఐక్షత బహుస్యామిత్యేతద్రూపాత్ పరమాత్మకారణత్వలింగాత్స ఏవ పరమా
త్మా తేజఃప్రభృతిశరీరకః స తత్తచ్ఛబ్దైః సముక్తోఽత్ర కారణత్వేనాభిధీయతే। విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ॥౧౫॥ పారం
పర్యక్రమాద్విపర్యయేణ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః ఖం వాయురిత్యాదివాక్యాదవసితాద్బ్రహ్మణస్సృష్టిరూపః క్రమః సో
ప్యతస్తేజప్రభృతిశరీరకాద్బ్రహ్మణ ఏవ సర్వసృష్టిరుపపద్యతే। అంతరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లింగాదితి చేన్నావిశేషాత్।
౧౬॥ భూతప్రాణయోరంతరాలే ఇంద్రియగ్రామమనసీ క్రమేణోత్పద్యేతే ఇతి తత్పురమిదం వాక్యం ఖం వాయుర్జ్యోతిరిత్యా
ది శ్రుత్యంతరక్రమప్రాప్తప్రత్యభిజ్ఞానరూపాల్లింగాత్ అత ఇదమపి పారంపర్యక్రమపరమితి చేన్న ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యస్య ప్రా

త్రముఖ్యత్వం తు సంభవత్యేవ శ్రవణే వృత్తివతాం యద్యేకస్య బ్రహ్మశబ్దస్య తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం చ జాయత ఇతి
ప్రకృతగౌణత్వం తపసా చీయతే బ్రహ్మేతి ముఖ్యత్వవ్యావృత్త్యా పరిహరతి ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ ।౫। యేనాశ్రుతం శ్రుత
మిత్యాదిష్వేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అహానిః వియదాదేర్బ్రహ్మకార్యత్వేన తదవ్యతిరేకాదేవ । శబ్దేభ్యః ।౬। శ
౩౫ బ్దేభ్య ఆకాశః సంభూత ఇత్యాదిశబ్దేభ్యోఽవగతాం వియదుత్పత్తిం తత్తేజోఽసృజతేత్యత్రాకాశవచనాదవగతతేజఃప్రాథమ్యం న
నివారయితుం శక్నుమః । యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్ ।౭। ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదినాకాశాదేరపి వికారతావగమా
త్తేజఃప్రభృతివిభాగవచనం నర్థిస్యప్రదర్శనార్థమితి నిశ్చీయతే యథా లోకే దశైవ దేవదత్తపుత్రా ఇత్యుక్త్వాపి తేషు కేషాం
చిదుత్పత్తివచనం । ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః ।౮। తేజోఽత్యాదివత్కృత్వం వాయోః పృథగుపాదానం । అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః ।౯।
అసంభవస్తు పరస్య బ్రహ్మణ ఏవోత్పత్తిరస్య సదేవేత్యవధారణేఽప్యనుపపత్తేరుత్పత్తిరేవ ఆకాశాదివ్యపాతకార్యాణామపి సా
త్రాబ్రహ్మణ ఉత్పత్తిం వక్తుం పూర్వపక్షమాహ । తేజోఽతస్తథా హ్యాహ ।౧౦। తేజో వాయోరుత్పద్యతే న సాక్షాద్బ్రహ్మణః వాయో

జ ఆత్మేతి శ్రుతేః సోఽణురితి చేన్న। యస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మేతి పరమాత్మాధికారాత్। స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ ౨౩॥ ఏషోఽణు
రాత్మేత్యణుశబ్దాదారాగ్రమాత్రో హ్యపర ఇతి ఉద్ధృత్య మానశబ్దాచ్చాణురాత్మా। అవిరోధశ్చందనవత్ ౨౪॥ యథా హరిచం
దనబిందురేకదేశవర్త్యపి అణోరపి సకలదేహవ్యాపి సుఖం జనయతి తద్వదవిరోధః। అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుప
గమాద్ధృది హి ౨౫॥ దేశవిశేషస్థితేశ్చందనస్యేతి చేన్న ఆత్మనోఽపి తదభ్యుపగమాత్ హృది హ్యయమాత్మా యోఽయం విజ్ఞా
నమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిరితి శ్రుతేః స్వమతేనాపి। గుణాద్వాలోకవత్ ౨౬॥ ఆత్మా స్వగుణేన విజ్ఞానేన సకలదేహం వ్యాప్యానుభ
వతి యథా మణిప్రభృతయః స్వకీయేనాలోకేన వ్యాప్య ప్రకాశయంతి ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితా ఇతి శ్రుతేః జ్ఞానాదాత్మనో వ్యతి
రేక ఇత్యత్రాహ। వ్యతిరేకో గంధవత్తథా హి దర్శయతి ౨౭॥ గంధవతీ పృథివీతివజ్జ్ఞానవానాత్మేతి గుణత్వేనోపలబ్ధేర్వ్యతిరేకోఽస్మిద
ర్శయతి చ శ్రుతిర్వ్యతిరేకం జ్ఞానాత్మవానయం పురుష ఇతి। పృథగుపదేశాత్ ౨౮॥ ఆత్మనః పృథక్త్వేన వ్యపదిశ్యతే జ్ఞానం న విజ్ఞా
తుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇతి జ్ఞానమాత్రవ్యపదేశః కథమితి చేత్తత్రాహ। తద్గుణసారత్వాత్తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్॥

ణీతి పృథివ్యంతేషు సర్వేషు ప్రత్యేకము న్వంరూపవిశేషాదతస్య జఃప్రభవతి నామపి సాక్షాత్పరమాత్మైవ కారణం తత్ర జపత్రే
తేతితే జఃప్రభవతి శబ్దలోకే తద్వస్తువాచినో బ్రహ్మణి భాక్తా ఇత్యత్రాహ। చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్త

౩౮

స్తద్భావభావిత్వాత్॥౧౭॥ చరాచరవస్తుసంబంధితత్తద్వాచిశబ్దో బ్రహ్మణ్యేవ భాక్తో ముఖ్య ఏవ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనా
మరూపే వ్యాకరవాణీతి సర్వస్య వస్తునో నామరూపభాక్త్వస్యోక్తత్వాద్బ్రహ్మానుప్రవేశభావభావిత్వాల్లౌకికానాస్తు
ఏవము జ్ఞానంతో వాచ్యైకదేశప్రయుంజతే। నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥౧౮॥ నాత్మోత్పద్యతే న జాయతే మ్రియతే ఇతి
శ్రుతేః నిత్యానిత్యానామితి శ్రుతిభ్యో నిత్యత్వావగతేశ్చ। జ్ఞ ఏవ॥౧౯॥ అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా మనసైతాన్కామాన్
పశ్యన్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇత్యాది శ్రుతేర్బోధిముక్తేశ్చాత్మా జ్ఞాత్రైవ మనోస్య దైవం చక్షురితి శ్రుతేః స్వధ
ర్మభూతం జ్ఞానం మనః। ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం॥౨౦॥ ఉత్క్రాంత్యాదీనాం శ్రుతేరణుర్జీవః। స్వాత్మనా చోత్తరయోః॥౨౧॥
గత్యాగత్యోః స్వాత్మనైవ సంప్రాప్తత్వాదణుత్వం నిశ్చితం। నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్॥౨౨॥ స వా ఏష మహాన

36

ద్వైర్వా ఏతే హేతవః సర్వ్యః అనుపలబ్ధైర్వా తథా సత్యస్వతరనియమాత్ । కర్తా శాస్త్రార్థవత్వాత్ ॥౩౩॥ జ్ఞాతా స స్వయమాత్మా కర్మ
సు కర్తా చ ఆత్మనైవా కర్తృత్వే కుర్యాత్ న కుర్యాదితి పాశాస్త్రానర్థక్యం స్యాత్ । ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ ॥౩౪॥ ప్రాణాన్ గృహీత్వా స్వే
శరీరే యథాకామం పరివర్తత ఇతి ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ కర్తా । వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః ॥౩౬॥
విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇత్యాదినా యజ్ఞాదౌ కర్తృత్వవ్యపదేశాచ్చ కర్తా విజ్ఞానశబ్దబుద్ధేర్నాత్మన ఇతి చేత్ తథా విజ్ఞానేనేతి ని
ర్దేశవిపర్యయః స్యాత్ బుద్ధేః కరణత్వాత్ । ఉపలబ్ధివదనియమః ॥౩౭॥ ప్రకృతిరేవ కర్తృత్వే తస్యాః సర్వసాధారణత్వేన పూర్వోక్తప
లబ్ధివనియమవత్ ఫలానియమః స్యాత్ । శక్తివిపర్యయాచ్చ ॥౩౮॥ ప్రకృతిరేవ కర్తృత్వే కర్తురేవ భోక్తృత్వమితి స్రైవ చాత్రి స్యాదిత్య
ర్థః । సమాధ్యభావాచ్చ ॥౩౯॥ ప్రకృతిరేవ కర్తృత్వే ప్రకృతిరన్యాస్మీతి సమాధ్యభావప్రసంగాచ్చ । యథా చ తక్షోభయథా ॥౪౦॥ ఆత్మ
నః కర్తృత్వే ఇచ్ఛయా కరోతి న యథా న కరోతీతి వ్యవస్థాసిద్ధ్యై యథా తక్షోపకార్యబుద్ధిరిచ్ఛాభావాన్న వ్యవస్థా చేతనధర్మ
త్వాదిచ్ఛాయాః । పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః ॥౪౧॥ యమాత్మానమంతరో యమయతీతి శ్రుతేరాత్మనః కర్తృత్వం పరాయత్తం సర్వస్యచా

౨౯॥ జ్ఞానగుణసారత్వాదాత్మనో జ్ఞానమితి వ్యపదేశః। యథా ప్రాజ్ఞస్య విపశ్చితోపి సత్వం జ్ఞానమితి। యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దో
షస్తద్దర్శనాత్॥౩౦॥ ఆత్మస్వరూపానుబంధిత్వాద్జ్ఞానస్య తేన వ్యపదేశాన్న దోషః తద్దర్శనాత్ స్వరూపానుబంధిధర్మత్వేన గోత్వాదీనాం
ఖండాదిర్గౌరితి వ్యపదేశోపాధృశ్యతే సంషుప్త్యాదిష్వసతోపి జ్ఞానస్య యావదాత్మభావిత్వం కథమిత్యత్రాహ। పుంస్త్వాదివత్
32 త్వస్య సతోభివ్యక్తియోగాత్॥౩౧॥ సుషుప్త్యాదిషు సతో జ్ఞానస్యాభివ్యక్తస్యాపి జాగరాద్యవభివ్యక్తిసంభవాత్ స్వరూపానుబం
ధిత్వం జ్ఞానం। యథా పుంస్త్వాదిసాధారణస్య వయో యథా తో బాల్యేపి సతో యువత్వే అభివ్యక్తిః। జీవాత్మనో జ్ఞాతృత్వమణుత్వం చోక్తం।
నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోऽన్యతరనియమో వాన్యథా। అన్యథా జ్ఞప్తిమాత్రస్య సర్వగతత్వే తావన్నిత్యవత్సర్వోపలబ్ధిః స్యాత్। సం
37 కోచే కారణాభావాత్ అవిద్యమానాం యా అనుపలబ్ధేరపి నైవ హేతురితి తస్యాపి నిత్యత్వాత్ జ్ఞానవిద్యమానే హేత్వంతరేణ నివా
రణాభావాత్ ఆగంతుకజ్ఞానసర్వగతాత్మవాదేపి స్మృత్యవ దోషః సర్వాత్మనాం సర్వగతత్వేన జ్ఞానహేతూనాం మనస్సంయోగా
దీనాం సర్వసాధారణత్వాత్ అదృష్టహేతూనామపి సర్వసాధారణత్వాన్నాపి తన్నియమః అథోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోర్విరోధాదుపల

నైవం పరః। నిరవద్యస్సర్వజ్ఞస్సత్యసంకల్ప ఏవ సర్వదా కథం ప్రకాశాదివత్ ప్రకాశవిశిష్టానామణిప్రభృతీనాం ప్రకాశో యథా
విశిష్టైకదేశత్వేనాంశః ఆదిశబ్దాత్ విశేషణత్వైకస్వభావజాతిగుణశరీరాణి గృహ్యంతే విశేషణానాం విశిష్టైకదేశతయా
అంశత్వేపి విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభేదో న విరుద్ధః। య ఆత్మని తిష్ఠన్ యస్యాత్మా శరీరమితి పా శ్రుతిః। స్మరంతి
చ। ౪౬॥ చిదచిదాత్మకజగతో బ్రహ్మాంశత్వం ప్రకాశాదివదితి తిపరాశరాదయః। స్మరంతి ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ
యథా। పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలం జగత్। తత్పూర్వం వైహారైస్తు నః తాని సర్వాణి తద్వపురిత్యాదిషు। అనుజ్ఞాపరి
హారౌ దేహసంబంధాజ్జ్యోతిరాదివత్। ౪౮॥ బ్రహ్మాంశత్వేపి సర్వజీవానాం కస్యచిద్వేదధ్యయనజ్ఞా కస్యచిత్పరిహార ఇత్యేతద్బ్రా
హ్మణాదిదేహవిశేషసంబంధాదుపపద్యతే। యథాగ్న్యాదేః శ్రోత్రియాగారశ్మశానాదిసంబంధాత్। అసంతతేశ్చావ్యతికరః। ౪౯॥
ప్రతిదేహం భిన్నత్వాత్తేన తత్ర విచ్ఛిన్నత్వాచ్చ జ్ఞానసుఖాదివ్యతికరః। అజ్ఞానోపాధిత్వం బ్రహ్మవసంబద్ధత ఇతి పక్షద్వ
యేన తద్వ్యవస్థా। ఆభాస ఏవ చ। ౫౦॥ పక్షద్వయేపి హేత్వాభాసాః। అదృష్టానియమాత్। ౫౧॥ సర్వవిధోపాధిత్వే పృద్వ

హాంవాదిసన్నివిష్టామత్రస్మృతిజన్మానమహామానంచేత్యాదిస్మృతేశ్చ।౪౧॥ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధావైయ
ర్థ్యాదిభ్యః॥౪౨॥ జీవః స్వేచ్ఛయా ప్రవృత్తినివృత్తిహేతుం ప్రయత్నం కరోతి జీవనకృతం ప్రయత్నం ప్రవృత్తినివృత్తిహేతుమ
పేక్ష్య తదనుమతిదానేన పరః ప్రవర్తయతి విధినిషేధావైయర్థ్యనిరాగ్రహానిగ్రహాభ్యావగమ్యతే యథాగురుతరతో
౩౫ బాద్దివారణదుర్బలః ప్రబలసహాకృతః కుర్వన్నపి స్వప్రయత్నే విధినిషేధయోగ్యోభవతి ఏవమేవ జీవః పరమపురుషా
నుమతిసహాకృతః ప్రవర్తమానోవిధినిషేధయోగ్య ఇతి న కశ్చిద్విరోధః। అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథాచాపి దాశకితవా
38 దిత్వమధీయత ఏకే।౪౩। జీవాత్మా పరమపురుషాంశః పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా స కారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాదినా
నానావ్యపదేశాదన్యథా తత్త్వమసి అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యైక్యోపదేశాచ్చ బ్రహ్మదాసా ఇత్యాదిసర్వజీవాప్యైకత్వమధీయత ఏకే
అంశత్వేప్యుభయరూపమఖిలం భవతి। మంత్రవర్ణాత్।౪౪॥ పాదోఽస్య విశ్వా భూతానీతి మంత్రవర్ణాచ్చ। అపి స్మర్యతే।౪౫॥ మమైవాం
శో జీవలోకే జీవభూత ఇత్యాదినా। ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః।౪౬॥ బ్రహ్మాంశత్వేపి జీవస్య జీవాయుష్యరూపాయుష్యభావవత్త్వ

హస్తాదయో౽పీంద్రియాణి జీవే దేహాంతస్థితే ఉపకారకత్వవిశేషాత్ అతో న సప్తైవ అపి త్వేకాదశ దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాద
శ ఇంద్రియాణి దశైకం చేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బలథ్భదయో౽వసేయా వృత్తిభేదాస్సప్తానాం గతిశ్రవణమపి విశేషణం చ తేషాం ప్రా
ధాన్యాత్ । అణవశ్చ ।౬। తాని చాణూని ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీతి గతిశ్రవణాత్ । శ్రేష్ఠశ్చ ।౭। శ్రేష్ఠః పం
చవృత్తిః ప్రాణో ముఖ్యః శ్రుతే ఉత్తరచింతార్థో౽యమనువాదః । న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్ ।౮। పంచవృత్తిః ప్రాణో న వాయుః
మాత్రం తత్క్రియా వా ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః ఖం వాయురితి పృథగుపదేశాత్ । చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః ।౯। వా
యోః పృథగుక్తో౽యం న అగ్న్యాదివద్భూతాంతరం వాయురేవ దేహధారణయోగ్యాకారతామాపన్నం చక్షురాదివజ్జీవోపకరణం
చక్షురాదిభిస్సహోపదేశః తత్తుల్యోపకారతస్య ఖచితేభ్యః । అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి దర్శయతి ।౧౦। కరణం త్రియా న
జీవోపకారరూపక్రియారహితత్వదోషః యతః శ్రుతిరేవ దేహేంద్రియాద్యైశైథిల్యకరణం దర్శయతి ప్రాణోత్క్రమణే దేహేం
ద్రియాదిశైథిల్యాభిధానాత్ । పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే ।౧౧। ప్రాణ ఏక ఏవ స్వవృత్తిభిః పంచభిః ప్రాణో౽పానాదినామభాక్

ష్ఠానాం బ్రహ్మణ ఏవ అజ్ఞానముపాధిశ్రుతితత్స్వాతెనాదృష్టేనాపి ననియమః। అభిసంధ్యాదిష్వపిచైవం।౫౨॥ అదృష్టహేతు
భూతాభిసంధ్యాదిషుచైవమేవ। ప్రదేశాదితిచేన్నాంతర్భావాత్।౫౩॥ ఉపాధిసంబంధిబ్రహ్మప్రదేశభేదాద్వ్యవస్థితి ఇతిచేన్న
ఉపాధిషుగచ్ఛత్సుసర్వప్రదేశానాంతదంతర్భావాత్॥౫౪॥ ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేవేదాంతసారేద్వితీయస్య

3 ౭ స్యాధ్యాయస్యతృతీయః పాదః॥౩॥ తథాప్రాణాః।౧॥ యథాజీవోత్పత్తినిషేధశ్రుతేర్నోత్పద్యతే తథేంద్రియాణ్య
పి అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఋషయో వావ తేఽగ్రే సదాసీత్ ప్రాణా వా ఋషయ ఇతి ప్రళయకాలే ప్రాణానాం స్థితత్వప్రదేశాన్నైవం।
39 గౌణ్యసంభవాత్తత్ప్రాక్ శ్రుతేశ్చ।౨॥ తస్య పరమాత్మన ఏవ సృష్టేః ప్రాగవస్థానశ్రుతేః ఋషిశబ్దః ప్రాణశబ్దశ్చ పరమాత్మన్యేవ ము
ఖ్యసంభవాత్ బహువచనశ్రుతిర్గౌణీ। తత్పూర్వకత్వాద్వాచః।౩॥ పరమాత్మనః సృష్టిపూర్వకత్వాదితరేషాం నామరూపాగసాహ
తదాసీం ప్రాణశబ్దేనేంద్రియవిషయః। సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ।౪। శబ్దేచేంద్రియాణి సప్తప్రాణా యథా పంచావతిష్ఠంతే జ్ఞా
నాని మనశ్చాహంబుద్ధిశ్చేతి సప్తానామేవ సహాగతేస్తేషామేవ రూపాగవిశేషితత్వాచ్చ। హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవం।౫॥ హ

అన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యత్ర ప్రాగుక్తత్రివృత్కరణాదర్థాంతరభూతాండాంతర్వర్తిపురుషోపభుక్తానామన్నాది
నాం పరిణామప్రకార ఉచ్యతే అన్యథా మాంసమనసోః పురుషాదనీయస్యైనాప్తేజస్యప్రసక్తేః తథా సత్యన్నమశితం త్రే
ధేతి భూమేరేవ త్రిధాత్వే ప్రక్రమేణాన్నమయం హి సోమ్య మన ఇతి మనసో భౌమత్వం చ విరుధ్యేతే తథేతరయోరప్తేజసో
స్తు త్రైవిధ్యం విరుధ్యేతే తదిదమాహ మాంసాది భౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చేతి పురవన్మాంసమనసి అపి భౌమమి
హోచ్యేతే తథా మూత్రలోహితప్రాణా అప్యాః తథాస్థిమజ్జావాచస్తైజస్యః పూర్వమేవ త్రివృత్కృతంచేత్ప్రత్యేకం వస్తు
కథమన్నమయాపస్తేజ ఉచ్యత ఇత్యత్రాహ వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః।౧౨। అన్నాదిభూయస్త్వేనాన్నవైశేష్యాదన్నాదివాదః॥శ్లో॥౬౬॥
ఇతి భగవద్రామానుజవిరచితే వేదాంతసారే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః సమాప్తః శబ్దాధ్యాయః॥శ్లో౦॥ హరిః ఓం॥
తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం। జీవో దేహాంతరప్రతిపత్తౌ భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తో యా
తీతి పంచాగ్నివిద్యాయాం ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామవగమ్యతే వేత్థ యథా పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవం

వతి కామాదిభిర్యుక్తైకమేవమనః కామస్సంకల్ప ఇత్యారభ్య ఏతత్పూర్వం మన ఏవేతి। అణుశ్చ ॥౧౨॥ ప్రాణో నూత్క్రామతీత్యుత్క్రాం
తేరణుః। జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్ప్రాణవతా శబ్దాత్ ॥౧౩॥ జీవేన సహాగ్న్యాదిరింద్రియాధిష్ఠానం పరమాత్మసం
కల్పాదేవ భవతి యోఽగ్నౌ తిష్ఠన్ అగ్నిమంతరో యమయతీత్యాదిశబ్దాత్। తస్య చ నిత్యత్వాత్ ॥౧౪॥ సర్వస్య చ తన్నియమ్యత్వని
౮౦ యమాత్। త ఇంద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ॥౧౫॥ శ్రేష్ఠాదన్యత్ర యే ప్రాణాస్త ఇంద్రియాణి తేష్వేవేంద్రియవ్య
పదేశాత్ ఇంద్రియాణి దశైకం చేత్యాదౌ భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ ॥౧౬॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్
॥౧౭॥ దేవాదినామరూపవ్యష్టిసృష్టిశ్చతుర్ముఖశరీరకాత్పరమాత్మన ఏవ న కేవలచతుర్ముఖాత్ నామరూపే వ్యాకరవాణి
తాసాం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి త్రివృత్కరణం కుర్వతో నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్ త్రివృత్కరణం తు కేవలచతుః
ర్ముఖస్య న సంభవతి త్రివృత్కృతైస్తైర్జాబన్నైదండమ్ తావద్యపశ్చాచ్చతుర్ముఖసృష్టిః తదండమభవద్ధైమం సహస్రాంశు
సమప్రభం। తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహ ఇత్యాదిస్మృతేః। మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ॥౧౮॥

తం। ఇష్టాపూర్తాద్యకుర్వతామపి చంద్రగమనమస్త్విం జ్మైకచాస్మాల్లోకాత్ప్రయంతి చంద్రమసమేవ త ఇత్యవిశేషా
త్। సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్। ఇష్టాపూర్తాద్యకుర్వతాం యమసదనే తత్ఫల
మనుభూయారోహాదిః। వైవస్వతం సంగమనమిత్యాదౌ దర్శనాత్। స్మరంతి చ సర్వే హ్యేతే వశం యాంతి యమస్యేతి। అ
పి సప్త। సప్త రౌరవాదీనపి స్మరంతి। తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధః। తత్రాపి యమవ్యాపారాదేవంతుమపశ్యతాం యా అ
విరోధః। విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్। విద్యాకర్మణోః ఫలం బ్రహ్మగమనం చంద్రగమనం చ కథం తద్య ఇత్థం విదుస్తే
ఽర్చిషమభిసంభవంతి। ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసంభవంతీతి ప్రకృతత్వాత్ బ్రహ్మచంద్రగమన
యోః। అతః పాపినాం న తద్గతిప్రసంగః। న తృతీయే తథోపలబ్ధేః। న చ పాపినాం దేహారంభాయ ద్యులోకగమనాపేక్షా తేషాం
ద్యులోకగమనాభావోపలబ్ధేః। అథైతయోః పథోర్న కతరేణచనేత్యారభ్యైతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సంపూ
ర్యత ఇతి తృతీయస్థానం పాపకర్మణాం శ్రుతేః। స్మర్యతేఽపి చ లోకే। లోకే ద్రౌపద్యాదీనాం పుణ్యకర్మణామపి పంచమాహు

పురుషాపకరణత్వంస్మరంతి దేవాః దేవయజ్యాయాం తిష్ఠక్త్రాంయాంతి మామపి తి। శ్రుతాతరెం అనుశయినాం దృష్టశ్రు
తిభాష్యంయదధ్యేతవ్యాసేవంచ। కృతస్యకర్మణోఽంతేనివర్తమానేభుక్తివిశిష్టకర్మవాన్నివర్తత ఇతి శ్రుతిస్మృతిభాష్యమవగః
మ్యతే। రమణీయచరణారమణీయాం యోనిమాపద్యంత ఇతి శ్రుతిః తతః పరివృత్తౌకర్మఫలశేషేణ జాతిరూపమితావి
౮౨ దికాస్మృతిః ఆరోహణప్రకారేణమార్గైకదేశే ప్రకారాంతరేణచైకదేశే। చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిరః
మణీయచరణా ఇతి చరణశబ్దః సానుశయః చరణశబ్దస్య స్మార్తాచారవిషయత్వాదితి చేన్న అనుశయోపలక్షణార్థావా
42 రశ్రుతిః తస్యైవసుఖసాధనత్వాత్। ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్। స్మార్తాచారస్యానుపరోధేనాగాదానర్థక్యమితి
చేన్న తదపేక్షత్వాత్ సర్వస్యపుణ్యకర్మణః సంధ్యావిహీనోఽశుచిర్నిత్యం ఇతి వచనాదితి కార్ష్ణాజినిమతం। సుకృతదుష్కృ
తే ఏవేతు బాదరిః రమణీయచరణా ఇతి చరణశబ్దేన సుకృతదుష్కృతే ఏవాభిధీయేతే। పుణ్యం కర్మాచరతీతి ప్రసిద్ధేః
రితి బాదరిర్భగవాన్ ఏతదేవస్పష్టీకృతం స్మార్తాచారాపేక్షం సర్వం పుణ్యం కర్మేతి చ స్పష్టీకృతం అనిష్టాధికారిణామపి చ శ్రు

రోమావ్యాప్నమిత్తి రోమారేతః సించతీత్యనేన సంస్పృష్టస్య స్నమిత్తితి రేతః సిచా రోమాగమాత్రమనంతరముచ్యతే అతః పూర్వ
మపి త్రైప్యాది రోమాగమాత్రం। రోమానేః శరీరం రోమాని ప్రాప్తైః। పశబ్దైవాహమవరోహాతా శరీరం ప్రాప్నుతే ॥౫౦॥ ఇతి శ్రీభగవద్రా-
మానుజవిరచితే వేదాంతసారే తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ॥౫౦॥ సంధ్యే సృష్టిరాహ హి। సంధ్యే స్వప్నే రథాన్ రథయో-
గాన్ పథః సృజత ఇత్యాదినాభిహితా సృష్టిర్జీవకృతా పుష్కరిణ్యః స్రవంత్యః సృజతే స హి కర్తేతి స్వప్నదృశం జీవమేవ కర్తారమా-
హాహి శ్రుతిః। నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ। ఏకః కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ ఇతి అత్ర కామ
శబ్దనిర్దిష్టాః కామ్యమానతయా పుత్రాదయః పూర్వత్ర సర్వాన్కామాంశ్ఛందత ఇత్యుక్త్వా శతాయుషః పుత్రపౌత్రానితి విప్ర
కృతత్వాత్। మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్। స్వప్నే రథాదిసృష్టిస్తదీశ్వరకృతం మాయా
మాత్రం స్వప్నదృశైకేనానుభావ్యః తత్కాలమాత్రావసానమితతాశ్చర్యతయా మాయామిత్యుక్తం జీవస్య సత్యసంకల్పాదిస్వాభావికం
స్వరూపం సంసారదశాయాం కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తమితి న తస్య సంకల్పమాత్రేణ సృష్టిరుపపద్యతే। న హి కర్తా పురుషో నిర్మిమా

త్యనపేక్ష్య దేహాంతరారంభస్మరణాత్। దర్శనాచ్చ। తథా శ్రుతావపి దృశ్యతే భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవంత్యండజం జీవ

జముద్భిజ్జమితి స్వేదజోద్భిజ్జజరాయ్వనపేక్షత్వం తృతీయశబ్దావరోధః సంశోకజస్యః స్వేదజస్యోద్భిజ్జశబ్దేన సంగ్ర

హ ఇత్యర్థః। తత్సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః।౨యథేతమాకాశమిత్యాకాశాదిసాదృశ్యాపత్తిః ప్రత్యవరోహ ఉపదిశ్యతే। తత్ర త

౪౩ త్ర సుఖదుఃఖానుభవాభావరూపోపపత్తేః తదనుభవార్థం హి తత్ర శరీరతా। నాతిచిరేణ విశేషాత్। వ్రీహ్యాదిప్రాప్తేః ప్రా

గాకాశాదిషు నాతిచిరం తిష్ఠతే। అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమితి వ్రీహ్యాదావేవ విశేషవచనాత్। అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవ

దభిలాపాత్। ఇహ వ్రీహియవా ఇత్యాదావన్యజీవాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదౌ సంశ్లేషమాత్రమవరోహత ఆకాశాదిష్వివ జననహేతల

43 విరహాత్తదభిలాపాజ్జాయంత ఇత్యౌపచారికం। యత్ర బ్రాహ్మణాదిజన్మాస్తి తత్ర రమణీయం చరణ ఇతి హి తదభిలాప్యతే। అశు

ద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్। అవరోహతాత్। పూర్వావస్థితం యాగాదిష్వగ్నీషోమీయం హింసాగర్భత్వేనాశుద్ధం కర్మాస్తీతి చేన్న హార

ణ్యశరీరర ఊర్ధ్వం స్వర్గలోకమితి న హాజపే తన్మ్రియంతే నదిష్టితి పశుం సంజ్ఞపన స్వహాం సాక్షుశబ్దాత్। రేతస్సిగ్యోగోథః॥ యో

ఘ్రాతే తాదియు వృద్ధవంతి తథా భవంతీతి శబ్దానైర్యోపాయం విధాన ధర్మకార్యేషు। ముగ్ధ ధర్మసంపత్తిః పరిచ్ఛేషాతః। వలాంఛి
తే పురుషేయలావస్థసామరణేయార్థసంపత్తిరితి పాతల భేదాదాకారభేదాత్ పునరుద్ధనేయ వలాభావాచ్చ జ్ఞాయ
తే నసద్ధన తోపి పరస్యభయలింగం సర్వత్ర పాం। జాగరాదిస్వప్నావస్థస్వం తరాత్మ తయలాస వల్పేన స్థితే రపి పరస్య బ్రహ్మణో
నకశ్చనదోషః। యతః సర్వత్ర శ్రుతిస్మృతిషు నిరస్తనిఖిలదోషత్వసమస్తకల్యాణగుణాకరత్వరూపోభయలింగం బ్రహ్మశ్రుతం
అపహతపాప్మాసత్యసంకల్పః నిరవద్యః। యస్సర్వజ్ఞః సమస్తకల్యాణగుణాత్మకో సాసకలాసయ। త్రస్నేశాదయ ఇత్యాదిషు
ఛేదాదితిచేన్న ప్రత్యేకమంతద్వచనాత్। జీవస్యాపహతపాప్మనోపి శరీరసంబంధత్వావస్థాభేదాద్యథా దోషసంబంధః తథాపర
స్యాపి యస్యపృథివీశరీరమిత్యాదిశరీరసంబంధిత్వాద్దోష ఇతిచేన్న యస్యపృథివీశరీరమిత్యాదిషు ప్రతిపర్యాయం సత ఆ
త్మాంతర్యామ్యమృత ఇతి నిర్దోషత్వవచనాత్। అపిచైవమేకే। ఏకస్మిన్ శరీరేవస్థితయోః జీవపరయోర్విశేష ఉక్తః। ఏవమేకే
స్వశబ్దేనాభిధీయతే। ద్వాసుపర్ణే ఇత్యాదిఋగ్భాష్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి। అరూపవదేవ హి తత్ప్రధా

౹౹ ఇతి న జీవవిషయం। తస్మిఀల్లోకాః శ్రితాః సర్వే ఇతి వచనాత్। స్వాభావికత్వేనాభివ్యక్తిపరంతు మా వా। పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహి
తం తతో హ్యస్య బంధవిపర్యయౌ। జీవస్యాప్యుపచారప్రవాహేణ పరాభిధ్యానాదేవ తిరోహితం తదపచారవత్తు దనువృత్త
రస్య బంధవైరాగ్యే। అథ తస్య భయం భవతి। అథ సో౽భయం గతో భవతి ఇతి శ్రుతేః। దేహయోగాద్వా సో౽పి। సో౽పి తిరోభావో దేవమ
౪౪ నుష్యాదిదేహాకారాబద్ధ్యోగాత్ సృష్టివైశామ్యానామవిభాగానపోహ సూత్రకారాబద్ధ్యోగాత్ప్రకరణే సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్ష
తే చ తద్విదః। అథ స్వప్నాః పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతీత్యాదిశ్రుతేః శుభాశుభసూచకశ్చ హి స్వప్నః స్వప్నవిద ఆచక్షతే అతో న జీవస్ర
ష్టా స్వప్నార్థానాం తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ। స్వప్నాభావః సుషుప్తిః తదా సంపన్నో భవతి సతా సోమ్య తదా సం
పన్నో భవతీతి శ్రుతేర్నాడీషు పరమాత్మని చ పురీతతి శేత ఇతి శ్రుతేః పురీతతి చ ప్రాసాదఖట్వాపర్యంకవదవిరోధః। అతః
ప్రబోధో౽స్మాత్। సత ఆగమ్య న విదురితి ప్రమాణః ప్రబోధశ్రుతిరత ఏవ స ఏవ కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః సతా సంపన్నో౽పి సు
ప్త ఏవ ప్రబుద్ధ ఉత్తిష్ఠతి జ్ఞానవైధుర్యేణ కృతస్య కర్మణస్తేనానుభావ్యత్వాత్ పూర్వానుభూతప్రత్యభిజ్ఞానాత్। తద్వాప్య

44

చాదయతి। అంబుపదగ్రహణే తత్త్వస్య తథాత్వం। అంబుని సలార్ద్రైంద్రియధాగ్రువ్యాప్తే న తథా పరమాత్మా వృద్ధివ్యాపదౌ అత్ర పర
మార్థతః స్థితః అతో న నిదర్శనవైషమ్యమితి పరిహారః ఇతి। వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమంతర్భావాదుభయసామంజస్యాదేవ దర్శనాత్।
నేతి వర్తన్నైవం। వృద్ధివ్యాదిష్వంతర్భావాత్ పురస్య తద్గత వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమాత్రం తేన నివర్తితమిత్యుభయదృష్టాంతోపాదా
నసామంజస్యాదవగమ్యతే। ఆకాశమేకం పాంథయధేతి వస్తుతస్థితమాకాశం వస్తుతో నవస్థితం చ సలారవిముభయం
హ్యుపాత్తే అస్థితస్యోయథా దోషాస్పర్శః। తథా స్థితస్యాపి హ్యేష్వభావాదిజ్ఞాపయితుం వివక్షిత ధర్మః సామ్యజ్ఞాపనాయ
సింహాఇవేతి పాదృష్టాంతో దృశ్యతే అథవా దర్శనాత్ప్రతి ఆక్షుఇవ రోమాణి విధూయ పాపం ఇత్యాదౌ వివక్షిత సామ్యస్వ
యేలాపాదాష్టాంతికే దృశ్యతే। అశ్వరోమాణి సహజాని స్వావయవభూతాని మలార్థద్రవ్యాణి స్వశరీరం కపరుకాని విస్మం
చతి ఆత్మాతులస్యేన కదాచిదనుష్ఠితాని క్షుణత్వం సితయూవినష్టానికవర్ణాణి భగవదప్రీతికరాణి తి భగవతా స్వప్రీతిక్రత
దుఃఖానిదాతుం ప్రవృత్తే న లోపాసకప్రీతికృతానుగ్రహోన్నివర్తితాని ఇతి తత్త్వం పర్యాభావామనుసందధాతి। అథాత ఆదె

న తాపాదిః । ఏవం మనుష్యాదిశరీరేషు శరీరిత్వేఽపి రూపరహితవస్తువదేవ వర్తతే తద్బ్రహ్మ నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వేన ప్ర-
ధానత్వాత్ తథా చ శ్రుతిః । నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరేతి నామరూపయోరన్తరా అస్పృష్టమేవ వర్తతే
ఏవ శుద్ధ ఇత్యర్థః । ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ । యథా సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి వాక్యవైయర్థ్యాత్ స్వప్రకాశతయా
४५ జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మ తథా నిరవద్యం యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్ పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా
చేత్యాదిపరాశరవాక్యవైయర్థ్యాత్ నిరవద్యం కల్యాణగుణాకరం చేత్యప్యర్థః । యం లింగమేవ । ఆహ చ తత్సూత్రం సత్యం జ్ఞాన-
45 మనన్తమితి జ్ఞానస్వరూపతామాత్రమాహ నాన్యన్నిరాకరోతి । అవిశేషాద్విరోధాభావాచ్చ । దర్శయతి చాథో అపి స్మ-
ర్యతే । దర్శయతి చ నిర్దోషత్వం కల్యాణగుణాకరత్వం చ వేదాన్తగణః నిష్కళం కవిం శ్వరాణీవిన్త్యాది । యో మామజమ-
నాదిం చేత్యాదిస్మర్యతే చ । అత ఏవ చాపమాసూర్యకాదివత్ । యతః పృథివ్యాదౌ సర్వత్ర స్థితస్యాపి నిర్దోషత్వం కల్యా-
ణగుణాకరత్వం చ అత ఏవ శాస్త్రేషు జలసూర్యకాదివదిత్యుపమా । ఆకాశమేకం హి యథా జలాధారేష్వివాంశుమానితి ।

ణానైబ్రహ్మస్వరూపం గృహ్యత ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే। నాయమాత్మా ప్రవచనేనేత్యాదిశ్రుతానాం నాహం వేదైరిత్యాదిస్మృతి
ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్॥ సంరాధనకర్మణ్యభ్యాసాద్ధ్యేషాం బ్రహ్మస్వరూపదర్శనం జాతం త
ద్దర్శనజ్ఞానానందాదేః జగద్రైక్షురస్యాపి అవైశేష్యం ప్రతీయతే। అహం మనురభవం సూర్యశ్చేత్యాదౌ అతోऽనన్తేన తథా
పి లింగం। అతో ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపఇత్యాదినోపదిష్టేనానన్తేన కల్యాణగుణగణేన యోగాద్బ్రహ్మణః సిద్ధః తథా సత్యుభయ
లింగమేవ హి బ్రహ్మ ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్। ఆత్మైవేదం సర్వమస్మాన్మాయీ సృజత ఇత్యేకత్వే నానాత్వవ్యపదే
శాదహికుండలభావాదివత్ బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే ఇత్యాదినోక్తః పృథివ్యాదితః ప్రకాశాశ్రయవ
ద్వా తేజస్త్వాత్ ప్రకాశతదాశ్రయయోర్యథా స్వరూపభేదేऽపి తేజస్త్వేనైకత్వమేవం చిద్బ్రహ్మణోనైకత్వం జాతిరయోగే
న పూర్వవద్వా। వాశబ్దః పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థః। యథా పూర్వత్ర జీవస్య ప్రకాశజాతిగుణశరీరగతవిశేషణాత్మైకస్వభావత
యోరూపవిశిష్టైకదేశత్వేనాంశత్వముచితమస్తు తథాపి ఆత్మైవేదం సర్వమితి చిదచితోరైక్యేనైవ శబ్దైర్నైకాభిధానవిశ్వశంకత్వమప్రై

శోనేతీతి సకలవిశేషప్రతిషేధేనోభయలింగమిత్యుక్త్వాఽప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ। భూ-
యః। ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే ఇతి శ్రుత్యుక్తప్రపంచస బ్రహ్మణో రూపద్వైనాప్రజ్ఞాతస్వరూపత్వముపదిశ్య పునస్తస్యైవ ప్రతి-
షేధాత్కథం భవాన్ప్రకృతైతావత్త్వం న సంభవతి బ్రహ్మేతి బ్రహ్మణః ప్రకృతైయత్తాన్నేతి నేతి తత్ప్రతిషేధతి తతః పశ్చాద్భూ-
౪౬ య ఏవ సత్యం గుణగణం బ్రవీతి చ। న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి ఇతి నేతీతి నిర్దిష్టాద్బ్రహ్మణో న్యన్నవాస్తి సుత్రైష్టం
అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి చ తన్నిర్వచనం ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి ప్రాణా జీవాత్మానః వియదాదివదుత్ప-
త్త్యభావాత్సత్యం తేభ్యోఽప్యేష సత్యం జ్ఞానసంకోచాద్యభావాత్। తతః ప్రకృతైయత్తాప్రతిషేధాదుభయలింగమేవ ప్రత్యక్షేణ
46 సన్మాత్రం బ్రహ్మేవ గృహ్యతే అనుపపన్నం భ్రాంతమితి నేతి నేతీతి నిషేధార్థ ఇత్యుక్త్వా। తద్వ్యక్తమాహ। బ్రహ్మస్వరూపం న కే-
నాపి ప్రమాణేన విజ్ఞేయమ్। తథా హి। శ్రుతిగుణః న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చిదేనమిత్యాది ప్రత్యక్షాదినాం తం ఘ-
టిరవాప్తుం గృహ్యతే న బ్రహ్మణః। అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ అపి అతిచాత్ర ధర్మమాత్రం యోగానుధ్యానరూపస మృత్యు

ఖల్విదం। బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీత తథైవ భేలాత్వా జగన్నివిత్తా పాదేన భూలాత్స్వైవ బ్రహ్మణ ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభ
వితాస్మీతి పరమప్రాప్యప్రాప్తవచనాత్। తరరతిర పిప్రాప్తివచనం బుద్ధ్యర్థః పాదవత్। చతుష్పాదితస్య న్యాన వ్యపదేశోపి వాక్య
దచర్త్ర్య షాపిదఇతి తదుపాసనార్థః స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్। అపరిమితస్యాస్థానవిశేషసంబంధాదవచ్ఛిద్యానుబంధనం
యుజ్యతే। ప్రకాశాదేరివ వితతస్యాపి వాతాయనఘటదినా ఉపపత్తేశ్చ। ప్రాప్యస్యైవ పరమాత్మనః ప్రాపకత్వోపపత్తేః యు
థాహం యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇతి తథాన్యప్రతిషేధాత్। యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించ। యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోస్తి
కశ్చిదిత్యస్మిన్ వాక్యే పురుషాదన్యస్య ప్రతిషేధాత్। తతో యదుత్తరతరమితి తత్పురుషాత్ అవధ్యదు
ప్రేష్ఠం నాస్తి తత ఉత్తరతరం పురుషాత్ ప్రేవమ్ అరూపమనామయం। య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవంతి దుఃఖమేవా
యంతి ఇత్యుపక్రమ్య ప్రతిజ్ఞాతం సమస్తం తుకవం పసంహృతం తమేవ విదిత్వాతి మృత్యుమేతి నాన్యః పంథా ఇత్యుపక్రమే
ప్రతిజ్ఞాతం అన్యథా ప్రకృతవిరోధశ్చ అనేన సర్వగత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః। అణోరణీయాన్మహతో మహీయాన్ తేనేదం

కరూపత్వమితి పూర్వపక్షే ఇత్యుక్తం। ఇతరపక్షే ఏవం బ్రహ్మణో న దోషతాదిదుర్వార ఇత్యర్థః। యస్య పృథివీ శరీరం। య
స్యాత్మా శరీరమితి చిదచిద్వస్తునో శరీరతయా తద్విశేషణత్వభావతాం సిద్ధేః। ప్రతిషేధాచ్చ। నాస్య జరయైతజ్జీర్యతీత్యా
దినా చిద్ధర్మప్రతిషేధాచ్చైవం। పరమతస్సేతూన్మానసంబంధభేదవ్యపదేశేభ్యః। జన్మాద్యస్య యత ఇత్యాదినా ప్రతిషేధాత్ప్రత్య
౪౨ నైనయోః పరమకారణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదితం। ఇతః పరమపి కించిత్తత్త్వమస్తీతి యుక్త్యాభాసేన శంకతే అథ య ఆత్మా స సే
తురితి తం సేతుం తతోర్వా చతుష్పాద్బ్రహ్మేత్యుక్తస్సేతురిత్యాభిరసంబ్రహ్మణస్సేతుత్వతద్వ్యాపృతత్వపరిమితత్వప్రాపకత్వవ్యప
దేశేభ్యః। తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం। తతో యదుత్తరతరమిత్యాదేరస్మాదర్థాంతరవ్యపదేశాచ్చాన్యత్పరమస్తీతి। సా
మాన్యాత్తు। తుశబ్దేనైతద్వ్యావర్తయతి। నైతదుక్తం కుతః సహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి మతామతార్థప్రపంచప్ర
కారతయా తద్విశిష్టాదితి నేతి నిర్దిష్టాత్। బ్రహ్మణోఽన్యత్పరం నాస్తీత్యాదినిషేధసహస్రాత్పరస్మిన్ బ్రహ్మణోఽనన్యవ్యపదేశః ప్ర
కాశకాత్సర్వలోకాసంకరత్వేన సేతుసామాన్యాత్తథా। అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసంభేదాయేతి సర్వం

47

తాదిషు స్వత్రయం తేరెలోవారెతాతి ష్ఠన్నితి పాశ్వాంయంతె॥శ్లో॥ ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితె వేదాంతసారె తృతీయస్యా
ధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః॥శ్లో॥ సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్। దహరాద్యుపాసనమేకమేవ విద్యేదుపా
సితేతి కర్మవిధిష్వేవ చోదనాఫలసంయోగరూపాఖ్యావిశేషాత్। బేదాన్నేతి చేదేకస్యామపి ఆ విశేషః పునశ్శ్రుతిః భేదాపా
దికేతి న విద్యైకత్వమితి చేద్వేద్యైకత్వేపి శాఖాంతరే ప్రతిపత్తృభేదాన్న భేదః స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేపా సమాచారేధికారాచ్చ సవ
వచ్చ తన్నియమః అథ సర్వవేదేతే షామేకత్రైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం తరాం నియమః శిరోవ్రతస్య స్వాధ్యాయ
యాంగత్వేనైత చీర్ణప్రతో ధియేతి తస్యాధ్యయనసంబంధాపగమాత్। సమాచారాఖ్యే గ్రంథే ఇదమపి వేదప్రతే
న వ్యాఖ్యాతమితి వేదప్రతత్వావగమాచ్చ బ్రహ్మవిద్యామాత్రబ్రహ్మశబ్దా వేదవిషయః యథా సవహోమాస్తథాయమే
వ తతో శిరోవ్రతమపీతి తస్య విద్యాభేదవింగం దర్శయతి చ। శ్రుతిరేవ విద్యైకత్వం దర్శయతి ఛాందోగ్యే దహరవిద్యాం త్రింగుణో
ష్టకం తత్తైత్తిరీయకే కేవలం తస్మిన్యదరితి వదతి। ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విశేషవత్సమానే చ ఏవం సర్వత్ర విద్యైకత్వే సత్యూనా

పూర్ణం పురుషేణ సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః నిత్యం ప్రభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం ఇత్యాదిశబ్దైరనేన బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరి
క్తవ్యాప్యవ్యాప్తిమవగతం తత్తు తస్యాప్యపరం పారయతి। ఫలమత ఉపపత్తేః। అతః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవ కర్మభిరుపాసనే
న చారాధితాత్ భోగాపవర్గం సిధ్యతీతి కర్మణః క్షణధ్వంసినః కాలాంతరభావిఫలాయనాలమితి సర్వజ్ఞాత్పరమకా
ర౫ రుణికాదిఫలంసిద్ధిరుపపద్యతే। శ్రుతత్వాచ్చ। శ్రుతమేవ హ్యన్నాదో వసుదానః ఏష హ్యేవానందయాతి తస్యైవ ఫలదాయిత్వం
ధర్మం జైమినిరత ఏవ ధర్మమేవాత ఉపపత్తేశ్శ్రుతత్వాచ్చ ఫలదాయినం జైమినిర్మేనే ఉపపత్తిస్తు కృషాదేః మదనాదే
48 శ్చ కర్మణః సాక్షాత్పరంపరయా వా ఫలసిద్ధిదర్శనం శ్రుతత్వం చ కామినః కర్తవ్యతయా కర్మవిధానాదన్యథానుపపత్తే
కర్మైవాపూర్వద్వారేణ తత్ఫలసాధనమితి నిశ్చయః। పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్ పూర్వోక్తం పరమ
పురుషస్యైవ ఫలదాయిత్వం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే వాయవ్యం శ్వేతమాలభేతేత్యాదిషు స ఏవైనం భూతిం గమ
యతీతి భగవదాత్మకవాయ్వాదేః కర్మవిధిష్వేవ ఫలహేతుత్వవ్యపదేశాత్ వాక్యశేషే విధ్యపేక్షితం ప్రతితిష్ఠంతి హా వా ఇ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

యద్యైకస్యైవాపి శాఖాన్తరీయముఖ్యగుణోపసంహారణ్యాయపురుషవిద్యాయాః పరావరీయస్త్వాదివిశేషదృష్టిభిర్ధృతః। సంజ్ఞా
తస్మాత్తదుక్తమస్తి తు తదప్యుద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైకత్వేఽపి భేదః। యథోక్తం యథాక్రమం చ విధిభేదే యథా భేదేఽపి సంజ్ఞైకత్వమస్త్యేవ యథాఽగ్ని
హోత్రం కుండపాయినామయనే అగ్నిహోత్రశబ్దో వైవస్వతాదిషు వాక్యప్రవృత్తిసమఞ్జసం ప్రధమపాఠకే ఉపక్రమం వదుత్తరాస్వపి
ప్రాణస్య వాగాదిభ్యః శ్రైష్ఠ్యమధ్యే చ ఉద్గీథ ఉపాసనం చ శ్రుతం ఇతి ప్రాణవిషయత్వేన సమఞ్జసం। సర్వాభేదాదన్యత్రేమే। వెంరావెలా
హాన్మైజ్యైష్ఠ్యం చ వేదప్రాణో వా ఉజ్యేష్ఠశ్చ ఇతి వాజసనేయినాం ఛందోగానాం కౌషీతకినాం చ ప్రాణవిద్యాయాం వాగాదికరణగ్రామస్థితే స్తత్త్వార్థ్య
స్య చ ప్రాణపాతుకత్వేనైకరూపేణ ప్రాణజ్యేష్ఠమప్యుపపాదితం। వాగాదిగతవసిష్ఠత్వాదిసంబంధిత్వమపి ప్రాణస్యైవ యత్రోక్తం అథా
పి సర్వత్ర జ్యైష్ఠ్యస్యోపపాదనప్రకారస్య సర్వస్య సభేదాదైక్యమితి కౌషీతకిప్రాణవిద్యాయామపి వసిష్ఠత్వాద్యుపసంహార్యాః
ఆనందాదయః ప్రధానస్య। అభేదాదిత్యనుపవర్తతే। బ్రహ్మస్వరూపనిరూపణాంతర్గతామల జ్ఞానానందాదయో గుణాః
సర్వాః సంపరవిద్యాసూపాస్యగుణైర్బ్రహ్మణః సర్వత్రాభేదాత్। ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే తస్య

యత్రోపసంహారస్తు ద్విధోపకారరూపార్థైక్యాత్। యద్వైకవిధిశేషత్వరూపవిహితాంగానామితి పూర్వకాండోక్తం స్థి
తి కృత్వాత్ర వక్ష్యమాణా అనుధావ్యం శబ్దాదితి చేన్న విశేషాత్। వాజినాం ఛందోగానాం చ ఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యుపాసనం శత్రు
పరిభవఫలం విహితం తత్ర విద్వైక్యం పూర్వపక్షం వ్యాదినిర్ధారయ రాద్ధాంతః ఖాంయుయూ చోదయతి వాజినాం ప్రాణదృ
౪౭ ష్ట్యుపాసనముద్గీథకర్తృవిషయమితి శబ్దాదేవ ప్రతీయతే అథ హైనమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథే
తి తేభ్య ఏష ఉద్గాయతి త్యాదినా ఛందోగానాం తు య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిరే త్యుద్గీథవిషయమి
తి చేత్తదిదముపాస్య అనుదావ్యం శబ్దాదితి చేదితి నః। ఉపక్రమావిశేషాత్। హ దేవాసురా హ్యజ్జ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యు అ
త్ర అనుత్రాపి తథేదే వా ఉద్గీథముజహ్రురంతే న ఏనానభిహనిష్యామ ఇతి। న వాక్ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్।
నైవం ప్రకరణముపక్రమస్త్రభిద్యతే। జేవింత్వేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథావయవభూతప్రణవవిషయః
ఛందోగానాం హ దేవాసురా సంజజ్ఞిర ఉద్గీథేనాత్యయామేతి తు వాజినః కృత్స్నోద్గీథవిషయమితి రూపభేదాద్విద్యాభేదః

49

తదన్నమనస్మిన్సర్వత ఇత్యాచమనసుస్మృతాచారప్రాప్తత్వాదాచమనమనలాద్యాచమనియమనామపాంప్రాణవాసస్త్వే
నుసంధానమప్రాప్తం విధీయత ఇత్యుక్తం అప్రాప్తస్యైవ విధేయత్వాఖ్యానాత్ అత్రానువాదసరూపవిధిః కల్పిత ఇత్యర్థః స
మానమేవం చాభేదాత్ అగ్నిరహస్యే కే చామ్నాతాః శాండిల్యవిద్యాయ క్రతుస్థ ఆత్మానముపాసీత మనోమయంప్రాణశరీరం
భారూపం సత్యసంకల్పమాకాశాత్మానమితి ఇతరత్రామనోమయోయం పురుషో భాస్సత్యం తస్మిన్నంతర్హృదయే యథా
వ్రీహిర్వాయవోవాస ఏష సర్వస్య వశీ సర్వస్యాధిపతిః సర్వమిదం ప్రశాస్తీతి ఉభయత్ర మనోమయ మనోమయత్వాదివేస
మానేతి మనసి తాదృశేః సత్యసంకల్పత్వవిశిష్టరూపేణ చాభేదాద్విద్యైక్యం సంబంధాదేవమన్యత్రాపి య ఏతస్మిన్మండలే పురుషః
యశ్చాయం దక్షిణేక్షన్పురుష ఇత్యుభయత్ర ఆదిత్యమండలే దక్షిణే చోపాస్యత్వముక్త్వా తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మ
మితి ద్వే నామని ఆదిష్టాయతే ఉభయత్రైకస్యోపాస్యసంబంధాద్విద్యైకమితి ప్రాప్తే ఉభయత్రాభేనామని। న వా విశేషాత్ నైతదాది
త్యేక్షిస్థానసంబంధభేదాదుపాస్యస్య విద్యాభేద ఇతి తత్ర నియతే నామని దర్శయతి చ। దర్శ ఇతి విద్యాభేదం తస్యైతస్య త

ప్రియమేవ శిర ఇతి ప్రియం శిరస్త్వాదీనామప్రాప్తిర్బ్రహ్మగుణతయా భావాత్తేషాం శిరః పక్షాదిభేదే బ్రహ్మగుణత్వే సతి బ్రహ్మ
ణ్యుపచయాపచయౌ ప్రసక్తౌః ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్। ఆనందాదయః స్వరూపనిరూపకత్వేన తద్గతతయా బ్రహ్మస
మానానాం తత్రోపసంహారః ఏవ ధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ప్రియశిరస్త్వాద్యుపదేశో బ్రహ్మణి సంచింతనార్థః ప్రయో
౫౦ జనాంతరాభావాత్। ఆత్మశబ్దాచ్చ ఆన్యోంతర ఆత్మానందమయః ఇత్యాత్మశబ్దాచ్చ శిరః పక్షాదిరూపేణ బ్రహ్మగుణః ఆత్మ
గృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ఆత్మశబ్దేన బ్రహ్మణ ఏవ గ్రహణమితి సోకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యుత్తరాత్। బహు
భవనసంకల్పాభిధాయినో వాక్యాత్ గమ్యతే ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాత్మశబ్దవత్ అన్వయాదితి చేత్స్యా
50
దవధారణాత్ పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిష్వాత్మశబ్దాన్వయాత్కథముత్తరాన్నిర్ణయ ఇతి చేదాత్మన ఆకాశః సంభూత ఇత్యుప
గతస్యాత్మన ఏవ ప్రాణమయాదిష్వవధారణస్యాదేవ పరమాత్మైవేతి నిర్ణయః కార్యాఖ్యానాదపూర్వం ఆపో వై జ్యేష్ఠం చ
శ్రేష్ఠం చ వేదేతి ప్రాణవిద్యాయాం వేదేరపాం ప్రాణవత్త్వం సస్మృత్యముక్త్వా తస్యాదేవం విశిష్యస్నానాచమనే ఆస్తితాపచాచామేత

ధ్యేన ప్రయోజనఖేదావగమాత్। అధ్యయనశేషభూతావితి న విధ్యంగభూతౌ హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కు
శాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవత్తదుక్తం। విదుషో బ్రహ్మ ప్రాప్నువతః పుణ్యపాపయోర్విమోచనమేకస్యాం శాఖాయాం విధు
షస్సృచ్ఛింతనార్థం అథేతం విముక్తయోః ప్రవేశస్థానమేకస్యాం శాఖాయాం పుణ్యప్రవేశస్థానం సుహృద దుష్కృతస్య
శత్రుః ఇతి ఏకస్యాం శాఖాయాం విమోచనం ప్రవేశస్థానం చేత్యుభయమామ్నాతం సర్వం తచ్చింతనార్థం హానావితి ప్రదర్శనా
ర్థం హానావుపాయనేత్యర్థః। హానిర్విమోచనముపాయనం ప్రవేశః కేవలహానావామ్నాతాయాం కేవలే చోపాయనే ఆ
మ్నాతే ఇతరేతరసముచ్చయస్సామ్యయోః సవికల్పః ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాత్తచ్ఛేషత్వం చ స్తుత్యయోః ప్ర
వేశస్థానవాచిత్వేన తదపేక్షత్వాత్। యథా వానస్పత్యాః కుశా ఇతి ఏతద్వాక్యశేషా మోదుంబర్యాః కుశా ఇతి తద్విశేషదం
ప్రదేశాంతరస్థం ఛందోభిరిత్యేతచ్ఛేషభూతం యథా చ దేవాసురాణాం దేవచ్ఛందాంసి పూర్వమితి ప్రదేశాంతరస్థం యథా
చ షోడశినస్స్తోత్రముపాకరోతీత్యేతచ్ఛేషభూతం సమయావిశేషితే షోడశినస్స్తోత్రమితి యథా చ ఋత్విజ ఉపగాయంతీత్యే

దేవరూపం యదముం హవ్యరూపమింతి రూపాంతి దేశం బ్రవీతి। సంభవతి దర్శ్యవార్త్తాపి చాతః బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సంభృతాని

బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివమాతతానేతి ఇత్యాది జ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం బ్రహ్మణి సంభృతత్వ వార్త్తిప్రసిద్ధేః బ్రహ్మణ ఇతరేతరదనారభ్యాధిత

మపి సర్వోపాసనశేషభూతం అతో ద్వ్యవాప్తిసామర్థ్యాద్ దల్పసధ్యన వృతిరిక్తేషూపాసనేషు ప్రాప్నోతి సంభృతత్వాద్ దపి ద్వ్య

౨౧ వార్త్తిపి పవాపరితం తత్రైవ పురుషవిద్యాయామపి చేతః విషామనామ్నాతా। ఛాందోగ్యే తైత్తిరీయకే చామ్నాతా పురు

షవిద్యోऽభిన్నాం యజమానపత్న్యాదీనాం యజ్ఞవయవానామితరేషాం సర్వత్రయాదీనాం చ ఏకత్రామ్నాతానామన్య

త్రామ్నాతేః ఫలభేదాచ్ చ తైత్తిరీయకే ఆత్మాదీనాం యజమానత్వాది కల్పనం హాయనం ప్రాతర్మధ్యందినాదీనాం సవనత్వాది

51 కల్పనం బ్రహ్మమహిమప్రాప్తిఫలం అత్ర ఫలస్య శ్రవణాత్। పూర్వప్రస్తుత సఫల బ్రహ్మవిద్యాంగ ఛాందోగ్యే చాశిష్ట్రాదిష్వకల్ప

నం త్రైధా విభక్త పురుషాయుషస్య సవనత్రయత్వకల్పనం శతం జీవతీతి చ ఫలం వేదాదవర్ధభేదాత్। ఉపనిషదారంభేష్వ

ఠితశన్నోమిత్రవిధేత్యాదిమంత్రవత్ మహావ్రతాది కర్మవత్ త్వం చ శక్నోతి మంత్రస్య హానావవ్యాప్తి మంత్రావపి మంత్రసామ

దేహావియోగకాల ఏవ చింతాయాం తస్మిన్నేవ సర్వకర్మక్షయాదావహాభావేన గతిర్నోపపద్యత ఇతి ప్రాగతిః శ్రుతివిరోధః పరి
హారతి। ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపపత్తిర్లోకవత్ దేహావియోగకాలే సర్వకర్మక్షయేఽపి గతివిధిరుపపన్నః బ్రహ్మోపాసనాన్యం
కర్మలబ్ధార్థోపలబ్ధేః స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు కామచార ఇత్యాదౌ యథా లోకే రాజానముపాసీనానామితరపురుషాసా
ధారణసర్వార్థసిద్ధిః యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణాం వసిష్ఠాదీనాం జ్ఞానినామపి తాదూర్ధ్వం ఫలాంతరానుభవః ప్రార
బ్ధాధికారః తత్కర్మవినాశాద్యావదధికారసమాప్తి తద్ధేతుకర్మానుభవాయ తేషాం తత్రైవ స్థితిః నార్చిరాదిప్రాప్తిః జ్ఞానినా
మపి ప్రారబ్ధకర్మ అనుభవేనైవ నశ్యతీతి వక్ష్యతే। అనియమః సర్వేషామవిరోధః శబ్దానుమానాభ్యాం। ఏషూపకోసలాది
ష్వర్చిరాద్యధిగతిరామ్నాతా తన్నిష్ఠానామేవ తయా ప్రాప్తిరితి తచ్చింతనమపి తేషామేవేతి నియమాభావః అపి తు సర్వాసననిష్ఠా
నాం తథా సత్యేవ శ్రుతిస్మృతిభ్యామవిరోధః శ్రుతిస్తావత్పంచాగ్నివిద్యయా యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే। తే
ర్చిషమభిసంభవంతీతి అవిశేషశ్రుతా స్మృతిరపి అగ్నిర్జ్యోతిరహః శుక్లః ఇత్యాదినా। అక్షరధియాం త్వవిరోధః సామాన్యతద్భా

తచ్చేషభూతం నాథ్వరలరుపగారెందితెవమంపగాంయం నవాకలసవోనివాక్యశేషతంయాసంభవం తాలంగతానవికల్పి
నాలంయుస్తదుక్తం। అపితువాకలశేషస్యాదనాలంయస్యస్వత్వికల్పస్యైతాలదినాసాంకరారెంతత్త్వాలభావాత్తథావ్యాసేల। సంక్ష్య
తదుష్కృతరెలోహాణిరశ్మిఇవరోమాణివిధూంయదూత్వాకరీరవింతిదేహావియోగకాలే శ్రుతః శాఖాంతరే స అగచ్ఛతివ
రజాం నదీం తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనతఇత్యథవస్యపిశృతావపిసాంపరాయెంచరమదేహావియోగకాల ఏవ చింతనీయాదే

52

హావియోగాదూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తిపూర్వం రెకెణవదితవ్యభాగాభావాత్తథావ్యాసేల శాఖినస్సృతావదేవ చిరం యావన్న విమో
క్ష్యేల అథసంపత్స్యఇతి దేహావియోగసమనంతరం బ్రహ్మప్రాప్తిరభిధీయతే। ఛందతఉభయావిరోధాత్। దేహావియోగకాలేపు
ణ్యపాపవిమోచనశ్రుతేర్దేహావియోగాదూర్ధ్వతిబ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతేశ్చ ఇత్యుభయం శ్రుత్యవిరోధాత్ వాత్తాస్సుకృతదుష్కృతధూ
నుత ఇత్యుంయుం శ్రుతిఖండశ్ఛందతోనేతవ్యః ఏతద్దేవయానమూపత్యత ఇతి వాకలఖండాత్ప్రాగనుగమయంతవ్య ఇత్యర్థః చా
దయతి। గతెరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహివిరోధః దేవయానగతిశ్రుతేరర్థవత్త్వముభయత్రచింతనీయామివ అన్యథా

ఇత్యుభయత్ర ప్రశ్నైకరూప్యాత్। పరమాత్మైకోభయత్ర ప్రతివచనగతప్రాణనాధిష్ఠాతృత్వమశనాయాద్యతీతత్వం చ
పరమాత్మన్యేవోపపద్యతే। ప్రాణనాధిష్ఠాతృత్వం హి పరమాత్మన ఏవ కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాదిత్యాదిశ్రుతేః। సద్విద్యోపదేశ
వతః ప్రశ్నప్రతివచసామావృత్తిరేకవిషయాంద్రష్టవ్యా భేదోపి న భేద ఇత్యావృత్తిహేతోర్విశేషం తేపాతరవతః ఆద్రేకేర్వనిశ్చితే స
తి ప్రష్టుర్బుద్ధిర్వృత్తిహేతోరః ఉపస్తేనాశనాయాద్యతీతత్వధీః కహోళేనాదిప్రాణనాధిష్ఠాతృధీః కార్యా ఉభయప్రకరణ
గతవాక్యాని హి పరమాత్మానమేవ విశిష్టంతి యథేతరత్ర సద్విద్యాయామపి ప్రశ్నాద్యావృత్తావకథమేకవింశత్రాహాస్త్రైవపా
సత్యాదయః సిద్ధయం దేవ దేతి ప్రస్తుతాదేవాత్మైవ సర్వత్ర ప్రశ్నగతాప్రతివచనేషు చ తత్వత్వం ఆసద్ధేత్యాదయ ఇత్యైక్యం తా
మాదితరత్ర తత్రచాయతనాదిభిః దహారాస్మిన్నంతరాకాశస్మిన్యదంతస్తదన్వేష్టవ్యమితి స్వాత్త్రైవ ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేత్యా
రభ్య సత్యకామః సత్యసంకల్ప ఇతి ఛాందోగ్యే వాజినాం చ య ఏషోంతర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్ఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశా
న ఇత్యుభయత్రాప్యాదయాంయతనత్వసత్యసంకల్పత్వతద్విశేషరూపవశిత్వాదిభిర్దహారవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాత్సత్యసంక

వాభూమావేవాపసదవత్తదుర్త్రం।ఏతద్వైతదక్షరమథపరాంరుంరూతదక్షరమితాౖరభి।ఆసర్థాలమనజప్రాప్తంరుత్త
దద్వైశబమ(గ్రా)వ్యైమితాౖదిబసర్థాలతాప దివిషంరూణీమక్షరసంబంధినీనాంధింరూంసరాపనుపరవిదాౖనుసంగ్రహాఃగు
ణినైరా(బ)హ్మణసర్వత్రైకతాపదేత్రైగుర్ణాన్వైర్నాసకవెతరవాౖవృత్త(బ)హ్మనుసంధానానుపపత్తెర్భుహాంరుసంబంధానహోర్
ని3 నుదాదరౌరాపాం(ప్ర)త్యగాత్మనౌ(బ)హ్మవాౖవర్తకా(ప్ర)ధానానువర్తిత్వంపాగుణస్వభావేనంరుథాబూమదగ్నిచతురాత్ర
పురొడాశ్వపసద్గుణభూతమంత్రసు(ప్ర)ధానభూతొపసదనువర్తిత్వైనైరాపాంగుణకత్వంతదుర్త్రంగుణముర్త్రవృత్తిత్ర
మఇతాౖదినాంన్త్రైతావతాసర్వత్రసరూపసంహారప్రాప్తిరితాౖహాః।ఇంరుదామననాత్‌।ఆమననవరాభిముఖెనమనసంఇంరు
దెవగుణజాతంసర్వత్రోపసంహారబం।రౌనగుణజాతెనసకలెతరవాౖవృత్త(బ)హ్మమననం।అంతరాభూతగ్రామవత్స్వ
త్మనైరాన్యథాభెదానుపపత్తిరితిచెన్నోపవత్‌।రుఆత్మైతుల్యషంస్ప్ర(ప్ర)శ్నిభూతగ్రామవత్ప్రతిగాత్మవిషంరుఃఅన్యథాంరుఃప్రా
ణెప్రాణితిసతఆత్మేతిప్రతివచనస్యహానవిషంరూశనాంరూధృతితతాపదెభేదానుపపత్తిరితిచెన్నంరుఆత్మాసహాంతర

53

హార్దవిద్యాయామపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టోపాదానే తత్రతద్గుణవిశిష్టస్వరూపభేదాత్ప్రతిగుణం గుణావృత్తిః। ఇంద్రాయరా
జ్ఞ ఇత్యాదిషు విశిష్టస్వరూపభేదాత్ప్రధానావృత్తివత్తదుక్తం నానావా దేవతాపృథక్త్వాదితి। లింగభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీ
యస్తదపి సహస్రశీర్షం దేవమిత్యత్ర నారాయణశబ్దేన ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్యమాత్రం న విశిష్యతే। అపి తు సర్వపర
విద్యోపాస్యం తచ్చిహ్నభూతవాక్యభూయస్త్వాత్। దేవాక్షరశివశంభుపరబ్రహ్మాదిశబ్దైః సర్వోపాస్యానూద్య నారాయణవి
షయత్వం విధీయతే ప్రకరణేత వాక్యం బలీయస్తదపి శ్రుతిలింగాదిత్యాదినోక్తం। పూర్వవికల్పప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామాన
సవత్। మనశ్చితో వాక్చితః ప్రాణచిత ఇత్యాదిసంపాదితాగ్నీనాం సద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినా పూర్వప్రకృతేష్టకచితాగ్నిశేష
భూతక్రియామయం కల్పనం ప్రవేశస్యాత్। ఏషామగ్నిత్వేనేష్టకచితాగ్నినా వికల్పో ద్వాదశాంగభూతమానసగ్రహవదేషాం మానసా
నామపి క్రియామయక్రత్వంగత్వం న విరుద్ధం। అతిదేశాచ్చ। తేషామేకైక ఏవ తావానస్యావానితిష్టకచితాగ్నిఫలసామాన్యేనాతి
దేశ ఇష్టకచితాగ్నిః స్వక్రతుద్వారేణ యత్ఫలం తద్వైవేషాం విద్యామయానాం క్రతుప్రవేశేన ఫలమితి న పునరిష్టకచితాగ్న్యతిదేశకల్ప

ల్లుప్తసహాచారిణోపహతపాప్మత్వాదిసత్యకామత్వపర్యంతా అఖండరుత్రిషసంహోర్యాః। అదరాదలోపః। నైహానానాస్తికిం
చన। స ఏష నేతి నేత్యాత్మేతి నిషేధేన వశిత్వాదిగుణవిషయః సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇతి తేషాం జ్ఞాతానామాదరణవిధా
నాత్ అతో న లోపః సర్వస్య బ్రవ్యాఖ్యారుతరమ్యైకాలే నేహానానాస్తి త్వబ్రహ్మాత్మకనానాత్వం ప్రతిషిధ్యతే। స ఏష నేతి నేత్యాత్మేతి చ
ప్రకృతవిశేషవిషయః। ఉపస్థితేబ్రహ్మోపసంపన్న ఉపసంపత్తేరేవమాతో జక్షత్క్రీడన్ రమమాణ ఇత్యాదినాచ్ఛందతో
జ్ఞా ఇత్యాదిప్రాప్త్యభిధానాత్ సాక్షాన్మోక్షఫలం న సాంసారికమితి నరవిద్యైవైవేషా సగుణే। తస్మిన్ ధర్మిణి నియమస్తద్దృ
ష్టేః పృథగప్రతిబంధః ఫలం। ఉద్గీథాద్యుపాసనస్య క్రతుషు గోదోహనాదివదుపాదానానియమః తేనోభౌ కురుతో య
శ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద ఇత్యుపాసనరహితస్యాపి తదనుష్ఠానదర్శనాత్ యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ వీర్యవత్తర
మితి వర్తమాననిర్దేశేపి క్రతుః వీర్యవత్తరత్వసాధనతయా ఉపాసకవిధిః కల్ప్యతే వీర్యవత్తరత్వం నామ ప్రబలకర్మాం
తరాప్రతిబంధేనావిలంబితఫలత్వం అతః క్రతుఫలాత్పృథక్ఫలముద్గీథోపాసనమితి న నియమః ప్రధానాదేశవదుక్తంద

వేదం। ఉద్గీథాదిశ్రుత్యంగాశ్రయాణ్యుపాసనాని యాసు శాఖాసు శ్రూయంతే తాస్వేవ కార్యాణి ఇతి నైవాస్తి నియామకం అత ఉ
ద్గీథానుబంధితయా ప్రతిశాఖం కాండానామేవం ప్రాదితత్వావిరోధః। వా శబ్దావధారణే యథా శ్రుత్యంగభూతానాం మంత్రాణా
మేకైకశాఖాగతానామపి సర్వశాఖాగతశ్రుత్యంగేష్వన్వయే న విరోధః। భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి వైశ్వానర
విద్యాయాం త్రైలోక్యశరీరతయైవోపాస్యస్య స్వర్లోకాద్యపృథివ్యంతానాం వైశ్వానరాత్మనైవ మూర్ధాదిపాదాంతావయవత్వ
యమభిధాయ యస్త్వేవమేతం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేష్విత్యాదినా బ్ర
హ్మానుభవః ఫలం చాభిహితం తత్ర మూర్ధాద్యవయవోపాసనాదులాను వ్యస్తసమస్తోపాసనజ్యాయస్త్వం ప్రామాణికమస్తి తత్రై
వ బ్రహ్మానుభవఫలాభిధానాత్తత్రావయవోపాసనం తత్ఫలకీర్తనం చ క్రతావివ ద్రష్టవ్యం వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వ
పేత్పుత్రే జాతే యష్టాకపాలో భవతీత్యాదినా తథా సమస్తోపాసనస్య శ్రైష్ఠ్యం దర్శయతి శ్రుతిః దివమేవ భగవో రాజన్నిత్యు
ద్యుధోపాసనేఽభిహితే మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య ఇత్యాదినానర్థం బ్రువతి। నానా శబ్దాదిభేదాత్। స్వాసవిద్యాభూ

మప్యేషామితి కేనాపి సామాన్యేనాప్యతిదేశోపలబ్ధేః। యథా స ఏష ఏవ వవ్యతే త్ప్యం యర్ణ ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుష స ఏవ మృత్యృతి
దేశత్వం। పరేణ శబ్దస్య తద్విదలం భూయస్తావత్సంబంధః। పరేణ బ్రహ్మణో నస్య నక్షత్రాదివాచినామశబ్దస్య విద్యామ
యప్రతిపాదిత్వమవగమ్యతే। అయం వావ బాంక ఏషా గతిశ్శ్రుతస్తు స్వాప ఏవేత్యాదినాప్యథ క్షలావిద్యైవ విధయంతే త్రియూప్ర
కరణేగ్నిరహస్యే మనక్షత్రాదినామసంబంధస్తు సంపాదని యానామగ్నాంగానాం భూయస్తావత్। ఏక ఆత్మనః శరీరాభావా
త్ శరీరవర్తమానతాదుపాసితుస్సకర్తృత్వాదిస్వరూపతాపత్రధావస్థితస్యాత్మత యూపరవిద్యాసు పరమాత్మోపాస్య
అతిరేచిన్వంతే। వ్యతిరేకస్తు దాఖవభావితాపన్నతూపలబ్ధివత్ నైవం యత్ర్కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిస్వరూపస్యైవ ఉపాసితురాత్మత్వః
యూపరమాత్మానుసంధేయ ఇతి ఉపాసితుస్సాంసారికస్వరూపాన్ముక్తస్వరూపస్యాయోవ్యతిరేకః అపహతపాప్మ
త్వాదిగుణకత్వరూపం సోనుసంధేయః। తదానుసంధానసద్భావభావితాత్ముస్వరూపోపలబ్ధేః యథావస్థితస్వరూపబ్రహ్మో
నుసంధానభావిహాబ్రహ్మోపలబ్ధిస్సిద్ధ్యతే। యథాత్రతు రశ్మిభిః లోకేపురుష ఇత్యాదిశ్రుతేః। అంగావస్థిదాదిష్టు శాఖామువాప్రతి

దుపాసనేనోపాదాననియమోఽఙ్గవ్యృత్తే | అతః పూర్వోక్తోపాదాననియమో న సంభవతీతి న వా తత్సహభావాశ్రుతేః అంగభా
వోపాసనాభావః యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ వీర్యవత్తరమితి ఫలాంతరసాధనతయోపగతస్యోపాసనస్యాంగభావాదుద్గీ
థముపాసీతేత్యస్యోద్గీథాశ్రయతామాత్రప్రతిపాదనాత్ దర్శనాచ్చ | ఏవంవిద్వై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభి
రక్షతీతి బ్రహ్మణో వేదనేన సర్వరక్షణం బ్రువతి శ్రుతిరుద్గాతృప్రభృతీనాం వేదనస్యానంగతాం దర్శయతీతి తస్మాదుపాదానాని
యమః సిద్ధః ||౬౬|| ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాంతసారే తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ||౩|| పురుషార్థో
ఽతః శబ్దాదితి బాదరాయణః | విద్యాతః పురుషార్థ ఇతి భగవాన్ బాదరాయణో మేనే | బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం యో వేద | సోఽశ్నుతే
సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణేత్యాదిశబ్దాత్ | శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః | తత్త్వమసీత్యాదిసామానాధి
కరణ్యేన కర్మసు కర్తురేవ బ్రహ్మత్వావగమాత్ | తద్వేదనస్య తత్సంస్కారతయా కర్మశేషత్వాద్ద్రవ్యత్వాదిష్వివ ఫలశ్రుతి
రర్థవాదః | ఆచారదర్శనాత్ | అశ్వపతిః కైకేయో బ్రహ్మవిద్యక్ష్యమాణో వై భగవంతోఽహమస్మీత్యాదౌ బ్రహ్మవిదః ప్రధానాచారద

౫౬

56

మవిద్యాదీనాం బ్రహ్మణ ఏకస్యైవోపాస్యత్వే తత్ప్రాప్తిరేవ ఫలత్వం ఉపాస్యప్రకారభేదాత్ విద్యాభేదః ప్రకారభేదశ్చ శబ్దాన్తరా
ద్యనుబంధభేదాదవగమ్యతే పూర్వకాండోదితముపి జ్ఞానస్య విధేయత్వం బ్రువతాం నిరసనాయ పునరారబ్ధం। వికల్పో విశిష్ట
ఫలత్వాత్। ఏకస్మిన్నుపాసకే సర్వాసాం పరవిద్యానాం వికల్పో పరిచ్ఛిన్నానందరూపబ్రహ్మానుభవఫలస్య విశిష్టత్వాత్ కామ్యాస్తు
యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవిద్యాఫలస్య పరిమితత్వాత్। భూయస్త్వాపేక్షయా:
సముచ్చయసంభవతీతి యథాకామం వికల్పేరన్న వా। అంగేషు యథాశ్రయం భావః ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథాద్యంగేష్వాశ్రితా
నాముద్గీథాదివత్ప్రత్యంగం భావ ఏవ గోదోహనాదివత్ప్వాచ్యఫలాంతరాశ్రయణే తు ఉద్గీథసంబంధితయా శ్రుత్యంగభావాన విరుధ్య
త ఇతి ఉద్గీథముపాసీతేతి విధేః। యద్యప్యవవిధృతయాకరాతి శ్రుత్య విధ్యభావాదంగభావాన విరుద్ధః। సమాహారాత్। దురుద్గీథమను
సమాహరతీతి వేదసమానాసమాధానముబ్రహ్మవేదనస్యాంగతాం ద్యోతయతి గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ ప్రకృతస్యోపాసనస్యైవ
జమితాశ్రావయతి జమితి శంసతి జమిత్యుద్గాయతీతి సర్వత్రసంచరతః ప్రణవస్య గుణవత్వేనోపాసనస్యాపి సంచారా

భిసంధియుక్తస్యేతి న విరోధః। అసావర్త్రికే। యదేవ విద్యయా కరోతీతి న సావర్త్రికే విధ్యాఖ్యతే। యదేవ విద్యయా కరోతీతి
ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్। ప్రసిద్ధిశ్చోద్గీథవిద్యాయాః। యదేవ విద్యయా కరోతీతి తదేవ వీర్యవత్తరమితి ప్రకృతోద్గీథవిద్యాయుక్త
స్య కర్మణో పావీర్యవత్తరత్వసాధనభావా విధీయతే। విభాగః శతవత్తుం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే। ఇతి విద్యాకర్మణోర్భిన్న
ఫలత్వేన సన్నిస్త్రఫలాయాస్యేతీతి విభాగః। యథా ధాన్యత్రరత్నవిక్రయే శతద్వయమిత్యుక్తే త్రార్ధం రత్నార్ధం శతమితి। అధ్యః
యనమాత్రావతః। వేదమధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రవతో కర్మవిధానాన్న విద్యాకర్మాంగం। అధ్యయనవిధవాచ్చ రరాశిగ్రహా
ణమాత్రపర్యవస్యతీతి తద్యుక్తం। అర్థావబోధపర్యంతత్వేపి అర్థజ్ఞానాదర్థాంతరభూతా విద్యోపాసితేతి విహితా విద్యాప్రతి
యా వృత్తిరూపా। నావిశేషాత్। కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి తత్రప్రకృతం కర్మవిద్యదాయుషా వినియోగ ఇతి విశేషభావాః।
ఈశావాస్యమిదం సర్వమితి ప్రకరణచ్చ విద్యాంగభూతమేతత్ప్రవేర్తితి జ్ఞాయతే। అతో న విద్యాకర్మాంగం। స్తుతయేనుమతిః
వా। విద్యాస్తుతయే కర్మానుమతివా విద్యామాహాత్మ్యాత్సర్వదా కర్మ కుర్వన్నపి త్రైర్న లిప్యతే। ఇతి హో విద్యాస్తుతా స్యాన్న కర్మ

ర్శనాత్ విద్యా కర్మాంగం తచ్ఛ్రుతేః యదేవ విద్యయా కరోతీతి శ్రుత్యైవ విద్యాయాః కర్మసు వినియోగాద్యత్కరోతి తద్విద్యయే
తి హి శ్రుతిః యద్విద్యయా సాధనభూతయా కర్మ కరోతి తత్ర తద్వీర్యవత్తరమితి వా। సమన్వారంభణాత్। తం హ విద్యా
కర్మణోరేకస్మిన్ పురుషే సాహిత్యదర్శనాచ్చ విద్యా కర్మాంగం। తద్వతో విధానాత్। ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యాభిసమావృ
త్య కుటుంబ ఇత్యాదౌ అర్థజ్ఞానపర్యంతాధ్యయనవతః కర్మవిధానాచ్చ అధ్యయనం హ్యర్థజ్ఞానపర్యంతం కుర్వన్నేవేహ క
ర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమా ఇత్యాత్మవిదో జీవనస్య కర్మవినియోగాచ్చ। అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం దర్శనాత్।
న విద్యాంగం అపి తు విద్యాతః పురుషార్థ ఇత్యేవమేవ భగవతో బాదరాయణస్య మతం। కుతః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాంతర
భూతస్యైవ వేద్యతయోపదేశాత్। తత్రైవం బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి స కారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాదివాక్యేషు వేద్యస్యా
ధికస్య దర్శనాత్। తుల్యం తు దర్శనం విద్యాయాః ప్రాధాన్యే తుల్యమాచారదర్శనం ఋషయః కావషేయాః కిమర్థా వయమధ్యే
ష్యామహ ఇత్యాదౌ బ్రహ్మవిదాం కర్మత్యాగోఽపి దృశ్యతే। అనుష్ఠానం తు ఫలాభిసంధిరహితస్య విద్యాంగత్వేన త్యాగస్యాఫలా

జుహోతివదుద్గీథాదివిధిరత్ర సన్నిధానాత్। రసతమత్వాదిదృష్టివిధిరేవ భావశబ్దాచ్చ ఉద్గీథముపాసీతేతి విధిప్రత్యయాచ్చ॥
పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్। వేదాంతేషు తత్ర తత్ర విద్యారంభే ధితాం ప్రతర్దనో హ వా ఇత్యాద్యాఖ్యాయికాః పారిప్ల
వార్థాః ఆఖ్యానాదిశంసతీతి తత్ర వినియోగాదితి వినియోగాదితి చేన్న తత్రైవ మనుర్వైవస్వత ఇత్యాఖ్యానానాం విశేషిత
త్వాత్। తేషామేవ తత్ర వినియోగః। తథా చైకవాక్యోపబంధాత్। విద్యావిధిన్నైకవాక్యత్వాచ్చ సోరోదీదిత్యాదివద్విద్యాస్తుత్యర్థ
తా। అత ఏవ చాగ్నీంధనాద్యనపేక్షా। ఊర్ధ్వరేతసామేతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతీత్యాదిశ్రుతిరేవైతేషాం
విద్యావత్త్వాప్తేష్వాధానాద్యనపేక్షా విద్యా సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్। కర్మవత్సు గృహస్థేష్వగ్నిహోత్రాదిసర్వకర్మా
విధ్యపేక్షా విద్యా బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేనేత్యాదిశ్రుతేః యథాశ్వో గమనసాధనభూతో విశ్వపరికరబంధాపేక్షో గ
మనే ఊర్ధ్వరేతస్సు చ సర్వత్రమకర్మాపేక్షా। శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదంగతయా తేషామప్యనుష్ఠే
యత్వాత్। గృహస్థవిహితకర్మణాం వృత్తౌపి శాంతో దాంత ఇత్యాదినా శమదమాదివిధేస్తద్వ్యక్తేస్స్యాత్ విద్యావినిష్పత్తయె

వివృతే నర ఇతి చ వాక్యశేషః। కామచారేణ చైకే। కిం ప్రజయా కరిష్యామ ఇత్యాదినా కామకారేణ గార్హస్థ్యత్యాగోऽస్మిన్నభిధీయ
త ఇత్యేకే। అతశ్చ విద్యైవ ప్రధానభూతా। ఉపమర్దం చ। విద్యయా కర్మోపమర్దం చాధీయత ఏకే। శ్రూయతే చాస్య కర్మణో త
స్మిన్ దృష్టే పరావర ఇత్యాదినా। ఊర్ధ్వరేతఃసు చ శబ్దే హి। ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు చ విద్యాదర్శనాత్తేషు చాగ్నిహోత్రాద్యభావా

౨౫ త్। న విద్యా కర్మాంగం। తే చాశ్రమాః సంత్యేవ త్రయో ధర్మస్కంధా ఇత్యాదౌ పరామర్శం జైమినిరచోదనాచ్చాపవదతి హి। చోద
నాభావాదుపాసనస్యాపి ధర్మానువాదమేవ జైమినిర్మేనే। విరహో వా ఏష దేవతానాం యోऽగ్నిముద్వాసయత ఇత్యపవదంతి
చాశ్రమాంతరం అనుష్ఠేయం బాదరాయణః। సామ్యశ్రుతేః గృహస్థాశ్రమవదాశ్రమాంతరమప్యనుష్ఠేయమితి భగవన్మతం। త్ర
యో ధర్మస్కంధా ఇతి సర్వాశ్రమసామ్యశ్రుతేః॥ విధిర్వా ధారణవత్। ఉపరి హి దేవేభ్యో ధారయంతీత్యత్ర ప్రాప్త్యభావేనాయం ధావి
ధిస్తద్వత్। స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్। ఉద్గీథాదిషు రసతమత్వాదిస్తుతిర్విధిర్న సంభవతి। ఇయమేవ జుహూః
స్వర్గలోక ఆహవనీయ ఇతివత్ కర్మాంగభూతోద్గీథాద్యుపాదానాత్ తస్య రసతమత్వవచనం తత్ స్తుతిమాత్రమితి చేన్నేతి।

58

తి చ। ధర్మేణ పాపమపనుదతీతి విద్యోత్పత్తిప్రతిబంధపాపనివర్తనేన విద్యయానభిభవం కర్మానుష్ఠానకారణం చ దర్శయతి
అంతరా చాపి తు తద్దృష్టేః। ఆశ్రమానంతరావర్తమానానాం విధురాదిరనాశ్రమిణా తస్యాపి విద్యాధికారోస్తి రైక్వాదిష్వనాశ్రమి
షు బ్రహ్మవిద్యాదర్శనాత్। అపి స్మర్యతే। అనాశ్రమిణోఽపి జపాదినా విద్యానుగ్రహః స్మర్యతే। జప్యేనాపి చ సంసిధ్యేదితి విశేషా
నుగ్రహశ్చ ఆశ్రమాణి యతధర్మవిశేషేణ విద్యానుగ్రహః శ్రూయతే। తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయా చాత్మాన
మిత్యాదినా। అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లింగాచ్చ। అనాశ్రమిత్వాదాశ్రమిత్వం జ్యాయః ధర్మభూయస్త్వాత్। అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత్వి
తి స్మృతేః। తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః। నైష్ఠికాదిభూతస్య ప్రచ్యుతస్థితిర్న సంభవత్యే
వం నియమాత్తద్రూపనివృత్త్యభావాః। తథా నియంభంతి పా। అత్యంతమాత్మానమాచార్యకులే వసాదయన్నితి అరణ్యమియాయ
తతో న పునరియాదితి చ సాంత్యగ్నిర్న పునరావర్తేత ఇతి చ। అతస్తేషాం ప్రచ్యుతస్థితిభార్యావాం ద్విద్యానవిధికారః। జైమినేరప్యే
వం। న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్। అవకీర్ణిప్రకమవదిత్యధికారలక్షణోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమపి తస్య న సంభవ

శమదమాదీనామనుష్ఠేయత్వాత్| శాంత్యుపరతిప్రభృతిభిర్వినా విద్యోత్పత్త్యనుపపత్తేః సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే
తద్దర్శనాత్| ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్య నహ వా ఏవం విధి కించనానన్నం భవతీతి సర్వాన్నానుమతిర్న సర్వదా| అపి తు ప్రాణాత్యయరూ
పత్తావేవ| అతిశయితశక్తిబ్రహ్మవిదోపి ఇభ్యోచ్ఛిష్టభక్షణాదౌ ప్రాణాత్యయరూపత్తావేవేతి శ్రుతేర్దర్శనాత్| అబాధాచ్చ| ఆహా
౨౮ రశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిరిత్యాహారశుద్ధివిధేరబాధాయం చ ప్రాణసంశయ ఏవ| అపి స్మర్యతే| ప్రాణసంశయమాపన్నోऽన్న
మత్తి తాద్విదా స్మృతే చ ప్రాణసంశయ ఏవేతి| శబ్దశ్చాతోऽకామకారే| తస్మాద్బ్రాహ్మణః సురాం న పిబేదితి కామకారనివృత్తి
శబ్దస్య తత ఏవ సర్వేషామనుమతిః| విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి| యజ్ఞాదికర్మణాం యావజ్జీవమగ్నిహోత్రమిత్యాదినా
విహితత్వాత్| విద్యారహితకేవలాశ్రమిణోऽనుష్ఠేయం| సహకారిత్వేన చ| తమేతం వేదానువచనేనేత్యాదినా విద్యాంగత్వ
యా విదేః| విద్యాసహకారిత్వేన విధానాచ్చానుష్ఠేయం| సర్వథాపి త ఏవోభయలింగాత్| ఉభయత్ర వినియోగేపి యజ్ఞా
దయస్త ఏవ| ఉభయత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాద్బహులింగాత్కర్మస్వరూపైకేపి వినియోగపృథక్త్వేన న విరోధః| అనభిభవం చ దర్శయ

59

లంబ ఇత్యారభ్య సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమితి గృహిణోపసంహారః। సర్వేషాం ప్రదర్శనార్థః। మౌన
వదితరేషామప్యుపదేశాత్। అథ మౌనిరిత్యత్రాప్యథ భిక్షాచర్యం చరేతి పరివ్రాజేనోపసంహారః। ప్రదర్శనార్థః। మౌనభిక్షా
చర్యాదితదాశ్రమధర్మాణాం యజ్ఞాదీనామప్యుపదేశాత్। అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్। పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠా
సేతి బాల్యమిత్యవిశేషశ్రుతావపి బాలస్య కర్మమాహాత్మ్యానావిష్కారరూపం విద్యాన్వయయోగ్యతయా విధీయతే। ఐహిక
మప్యప్రస్తుతప్రతిబంధే తద్దర్శనాత్। అభ్యుదయరూపఫలముపాసనం స్వసాధనభూతపుణ్యకర్మానంతరమేవోత్పద్యత ఇతి నా
యం నియమః। ప్రబలకర్మాంతరప్రతిబంధాభావే త్వనంతరం ప్రతిబంధే తు తస్మిన్ సమాప్తే తదేవ వర్యవత్తరమితి ప్ర
తిబంధాభావఫలదర్శనాత్। ఏవం ముక్తిఫలనియమస్తదవస్థావధృతేః। ఏవం ముక్తిఫలోపాసనస్యాపి ప్రతిబంధభావాభావయో
రిత్యనియమః। ప్రతిబంధాభావ ఏవేతి। ఫలోదయరూపావస్థావధృతేః॥ ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాంతసారే తృతీయస్యా
ధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః॥ తృతీయోధ్యాయః సమాప్తః॥ శ్రీః॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్। బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదిషు

తితస్య ప్రాయశ్చిత్తానధికారస్స్మర్యతే తదసంభవాత్। ఆరూఢో నైష్ఠికమిత్యాదిభిః ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామీత్యాదిస్మృతిభిః। ఉప
పూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తం। ఉపపాతకతాపి ప్రాయశ్చిత్తమేకేऽయం ధ్వశననిషేధతప్రాయశ్చిత్తవదితి తదుత్ర
మంత్రరేషాంచైతదవిరోధీతి। బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ। ఉపపాతకత్వేప్యనథాపి కర్మాధికారాచ్చ। బహిష్కృతా
౬౦ ఏతే తథా స్మృతేః ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహేతి శిష్టబహిష్కారాచ్చ। స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః। ఉద్గీ
థాద్యుపాసనం యజమానేనానుష్ఠేయం తస్యైవ శ్రుతవీర్యవత్తరాదిఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః। ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిః। తస్మై హి
60 పరిక్రీయతే। కర్మస్వరూపవత్తదంగాశ్రయమప్యార్త్విజ్యం సాంగఫలసాధనకర్మానుష్ఠానాయ ఋత్విక్పరిక్రీయతే। సహ
కార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్। తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యమిత్యాదిరభిధయం నిరిత్యత్ర విద్యావతో యజ్ఞాది
వదాచలపాండిత్యౌనయోస్త్వతీయం సహకార్యంతరవిధానం విధీయతే। ప్రష్ఠే పణప్రకృష్టమననశీలో మునిః ప్రశస్తోలాగాత్। వేదాభ్యాస
రూపమునన మిదమప్రాప్తమేవ। కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః। కృత్స్నస్వాశ్రమేషు విద్యాసద్భావాచ్ఛాందోగ్యే అభిసమావృత్తిను

తిగ్రహాణాం న పాతత్ర పరమాత్మోపాస్యః పరమాత్మదృష్ట్యోపామనః ప్రభవతీతి। బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్। బ్రహ్మణ ఉత్కర్షాత్తాభి
త్త దృష్ట్యా మన ఆదిత్యాపాసనమభ్యుదయాయ భవతీతి। ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగ ఉపపత్తేః। య ఏవాసౌ తపతి తము
ద్గీథముపాసీతేత్యాదావాదిత్యాదిరేవోత్కృష్టత్వాదుద్గీథాదావదృష్టం యః కార్యః। ఆసీనస్సంభవాత్। ఆసీనముపాసనం కు
ర్యాత్తస్యైవ సంభవాద్ధ్యానాచ్చ। నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యుపాసనస్య ధ్యానరూపత్వాచ్చాసీనః। అచలత్వం చాపేక్ష్య పృథివ్యాదేరచలత్వ
మపేక్ష్య ధ్యాయతీవ పృథివీతి ప్రయోగాత్। మనసో నిశ్చలత్వమాసీనస్యైవ స్మరంతి చ। ఉపవిశ్యాసనే యుంజ్యాదిత్యాది। య
త్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్। యత్ర దేశే తత్ర కాలే ఉపాసీత। దేశకాలవిశేషశ్రవణేఽత ఆప్రయాణాత్తత్రాపి దృష్టం శ్రుతిపా ఆ
ప్రయాణాదహరహరుపాసనం కార్యం। స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషమిత్యాదిదర్శనాచ్చ। తదధిగమ ఉత్తరపూ
ర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్। ఉపాసనే ప్రారబ్ధే తతాసుమధ్యాదేవ పూర్వకృతాఘవినాశః ఉత్తరకృతాఘా
శ్లేషస్య భవతి ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే। ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత ఇతి శ్రుతేః। ఇతరస్యాప్యేవః

మోక్షసాధనవేదనముపక్రమ్య దావృత్తం విద్యాదుపాసితేతి నియమ్య పాస్త్రాపసంహారరూపావృత్తిరేకీకృతోపదేశాత్। ~~లింగా~~చ్చ। లింగం
స్మృతిః మాంధ్యాయంత ఉపాసతే తేషామహం సముద్ధర్తేత్యదృష్టప్రత్యయైకసంతతిచాసకృన్నిస్పృహాతధ్యానమిత్యాది
దిష్వవతేశ్రు। ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ। యద్యపి త్రితయభేదనిర్దేశార్థాధికారోపదేశాదిత్యాదిషు ప్రత్యగాత్మనోఽ
౬౧ ర్థాంతరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాదితం తదాప్యుపాసితా। అహం బ్రహ్మేత్యేవోపాసితవ్యం యతః పూర్వే ఉపాసితారః త్వం వా
అహమస్మి భగవో దేవతే త్వహం వై త్వమసి తాత్త్వైవావగచ్ఛతి ఉపాసితురర్థాంతరభూతమపి బ్రహ్మతాముపాసితాఽం
తాస్వాత్మభూతం గ్రాహ్యం యం ద్రిశ్రాస్త్రాణి చ యం ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽంతరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన
మంతరో యమయతి స త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత ఇతి సంయమ్యాత్మేత్యాదినియంధామనుపాశ్రయాపాద్యతే మితి మను
ప్రకారిణి స్వాత్మన్యహం శబ్దస్య తద్బుద్ధేశ్చ పర్యవసానం తథా స్వాత్మనోఽపి పరమాత్మశరీరతయా తత్ప్రకారస్వభావత్వేనా
హం శబ్దతద్బుద్ధ్యోః పరమాత్మని పర్యవసానమిత్యహం బ్రహ్మేత్యేవోపాసితే। న ప్రతీకే న స హి సః। బ్రహ్మేత్యాదికేషు నాత్మ

61

విరచితే వేదాంతసారే చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః ॥ శ్రీః ॥ వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ । అస్య సౌమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి
సంపద్యత ఇతి శబ్దాదుత్క్రాంతావుమనసః ప్రాణే వాచః । ఉపరతిదర్శనాచ్చ వాఙ్మనసః సంయుజ్యతే । అత ఏవ చ సర్వాణ్యను । అత ఇం
ద్రియాణ్యపి మనసి సంపద్యమానైరితి శబ్దాదుపరతిదర్శనాచ్చ । వాచమనసం సర్వాణీంద్రియాణి మనసి సంయుజ్యంతే । తన్మనః ప్రాణ ఉ
త్తరాత్ । మనః ప్రాణ ఇతి శబ్దాత్ సవేంద్రియం యుక్తం మనః ప్రాణే సంయుజ్యతే । సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః । ప్రాణే నంతరం
జీవే సంయుజ్యతే । ఏవమేవమమాత్మానమంతకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయంతీతి ప్రాణస్య జీవోపగమాదిశ్రుతేః । భూతేషు తచ్ఛ్రు
తేః । ప్రాణస్తేజసీతి భూతాంతరసంసృష్టం తేజోఽభిధీయతే । ఇతి ప్రాణో భూతేషు సంయుజ్యతే । నైకస్మిన్ దర్శయతో హి । తేజసీతి న తే
జోమాత్రే త్రివృత్కరణశ్రుతిస్మృతిభ్యాం కేవలస్య తేజసో నవస్థానాత్ । సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య । అర్చి
రాదిగత్యుపక్రమాత్ప్రాగుత్క్రాంతిర్విద్వదవిదుషోః సమానా । విదుషోఽర్చిరాదిగత్యా బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతేః । యదా సర్వే ప్రముచ్యం
తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః । అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇత్యత్రామృతత్వం బ్రహ్మప్రాప్తివచనం శరీరేంద్రి

మసంశ్లేషః పాతే తు విదుషః పుణ్యస్యాపి మోక్షవిరోధిత్వేనానిష్టఫలత్వాత్తు సామ్యాదేవ మశ్లేషవినాశౌ ధృష్ట్వరాగాది
విజ్ఞానగుణస్య కీర్తనః శరీరపాతాదూర్ధ్వఫలత్వమనారబ్ధకార్యయోరేవ తు పూర్వే తదవధేః। విద్యానధిగతేః పూర్వకృత
పుణ్యపాపే ఫలదానాంతరాప్రవృత్తేరప్రవృత్తే ఏవ నశ్యతః తస్య తావదేవ చిరమితి శరీరపాతావధిః శ్రుతేః అగ్నిహోత్రాది తు
౬౧ తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్। అగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమకర్మ విద్యోత్పత్త్యర్థ ఖ్యకారార్యద్యైర్మాప్రుంతరాణి దనుష్ఠేయం తమేవం వేదా
62 నువచనేనేత్యాదినా విద్యోత్పత్తికార్యత్వమాశ్రమధర్మస్య దృష్టం। అతో నాప్యపి మోక్షమభరణోస్త్రస్యసమపాదః సాధుకృ
త్యం ద్విషంతః పాపకృత్యామితి వచనాస్యాగ్నిహోత్రాదేరనాశ్యప్యనాదికాలప్రవృత్తా సాధుకృత్యాప్రబలకర్మప్రతిబద్ధఫ
లాదుత్తరాన్యాపి విద్యానుగుణఫలాప్రతిబద్ధచేతి పూర్వోత్తరకృతయోరారంభయోరపి అస్యైవ విషయః। అతదేవ విద్య
యోశ్చ(త్ర)ఫలప్రతిబంధాస్త్రీతి వాక్యక్త్రం। భాగేనక్షితరేత్రుపయుంతావధసంపద్యతే। ఆరబ్ధకార్యయోః పుణ్యపాపయోర్య
త్ఫలం తదేకశరీరావసానమనేకశరీరావసానం వా। భుక్త్వైవ తదనంతరం బ్రహ్మప్రాప్నోతి॥ ౧౨॥ ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ

నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో వేలా న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతీతి। స్మర్యతే చ విదుషాపి మూర్ధన్యనాడ్యా గమనం సంస్మర్యతే చ। ఊర్ధ్వ-
మేకస్థితస్తేషాం యో భిత్వా సూర్యమండలం। బ్రహ్మలోకమతిక్రమ్య తేన యాతి పరాం గతిమితి। తాని పరే తథా హ్యాహ। తేజః పరస్యాం
దేవతాయామితి శ్రుతేః పరదేవతాసంపత్తిరనలాత్క్రమమాణస్య విశ్రమస్థానమితి ఫలితాని జీవసంయుక్తాని పరదేవతాయాం
సంపద్యంతే। అవిభాగో వచనాత్। పరదేవతాసంపత్తివచనమవిభాగపరం వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇతి సంపత్తిపదస్యైకాత్మ్యానుప-
యుక్తస్యార్థాంతరపరత్వప్రమాణాభావాత్తమసః ప్రభృతిషు ప్రాప్రళయాసంభవాదవిభాగమాత్రపరం। తదోకోఽగ్రజ్వలనం।
తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతః శతాధికయా। హార్దః పరమపురుషారా-
ధనరూపవిద్యాసామర్థ్యాత్తదంగ ఇతి చింతనేన చ ప్రీతః పరమపురుషానుగృహీతస్తదనుగ్రహాత్ప్రకాశితద్వారో జీవః। శతాధిక-
యా మూర్ధన్యనాడ్యా గచ్ఛతి తదనుగ్రహో దేవజీవస్థానమగ్రప్రకాశవద్భవతి హార్దః పరమాత్మా పరమపురుషః తస్యాః శిఖాయా
మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః సర్వస్య చాహం హృది సంనివిష్ట ఇతి హి శ్రుతిస్మృతిరశ్మ్యనుసారః। అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వ ఆక్రమత ఇ

యాదిసంబంధమదగ్ధ్వైవోపాసనారంభాభిప్రాయమమృతత్వముపగంతవ్యమిత్యర్థః। తథారేపేతి సంసారవ్యపదేశాత్। అచిరా
దిగమనేన బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాక్ శరీరసంబంధవ్యపదేశాత్। తదమృతత్వాదివచనముపచారమేవ। సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ
తథోపలబ్ధేః శరీరాదుత్క్రాంతస్యాపి సూక్ష్మశరీరమనువర్తతే అన్యథా గత్యనుపపత్తేః న కేవలం గత్యనుపపత్తిమాత్రం సూ
౬౩ క్ష్మశరీరత్వే ప్రమాణత్వం చంద్రమసానందాది ప్రమాణాంతరతః సూక్ష్మశరీరతోపలబ్ధేః। తం ప్రతి బ్రూయాత్ సత్యం బ్రూయాదితి।
నోపమర్దేనాతః అత ఉత్క్రాంతౌ రథమల్త్యోర్వ్యావృతో భవతి। ధృతాత్ వ్యావృతత్వవచనం న దేహసంబంధోపమర్దేన। అస్యైవోపపత్తే
63 రూష్మా। అస్య సూక్ష్మశరీరస్య విద్యమానత్వోపపత్తేః। న తదుపమర్దేనోపలభ్యతే ఉత్క్రామతో విదుషః సూక్ష్మదేహగుణ ఊ
ష్మా అన్యత్రానుపలంభాత్। న స స్థూలగుణప్రతిషేధాదితి చేన్న శరీరాత్ స్పృష్టాహ్వాకేషాం అథ కామయమానా న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రా
మంతీతి విదుష ఉత్క్రాంతిప్రతిషేధాదత్రైవ సాక్షాద్బ్రహ్మప్రాప్తిరితి చేత్ నైతత్ విదుష ఉత్క్రమమాణస్యార్చిరాదిశ్రవణాగమ
నాం ప్రాణైః సవిశేషం త ఇతి వ్యాఖ్యాయతే। తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతీత్యయమర్థో మహాద్భ్యం దినానాం పాతే స్పష్టాభిధీయతే। యెలాకామ:

ష్పురం సంవ్వత్సరా వాదిత్యమిత్యబాదిత్యరెలావర్ణధ్వథ్వరెలాః ప్రకరణాంతరరెలారకత్ర దేవలోకశ్రుతేః ఇతరత్ర వాంయుః దే
వలోకశబ్దపి దేవానాం లోక ఇతి వారెలార విశేషెణ వాచక ఇత్య విశేషవిశేషాభ్యాం దేవలోకవాంయుః శబాదిఖాభ్యాం వాయులౌకవ
వాభిపాతః ఇఖుబాద దూర్ధ్వమాంది తాశ్రీతుప్పు వంవాయువెల వనివెశరెలతే। తటుతోధి వరుణః సంబంధాతే। తటుతోనంతరం వరు
ణొనివెశ్యః వెఘలాదరవర్తి తాపధ్విద్యుతా వెఘస్వజలాత్మకత్వేన లోకవెదరెలార్వరుణసవిదిద్యుతుంబంధావగమాత్రదనం
తరమింద్రప్రజాపతిపాశక్రమాత్రబలవిశేషాభావాచ్ఛు। ఆతివాపాకాస్తల్లింగాతే। వైద్యుతెనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః చంద్రమసా
విద్యుతం తత్పురుషామానవః। స ఏవానే బ్రహ్మగమయంతీతి శ్రుతేః వైద్యుత తత్పురుషాఖ్పురతః స ఏవ బ్రహ్మగమయితా
వరుణేంద్రప్రజాపతినాం తదనుగ్రాహకత్వమేవ। కార్యం బాదరిరస్యగత్యుపపత్తేః। కార్యం పారణ్యగర్భముపాసీనమర్చిరాది
ర్గమయంతి। అస్యైవగత్యుపపత్తేః। నపాసవగతం పరం బ్రహ్మోపాసినానాంతిరస్తితి బాదరిమెర్తనే। విశేషితత్వాచ్చు। పురుషోమా
నవః స ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్గమయంతి ప్రజాపతేః సభాం వెశ్మప్రపద్యేత ఇతి చ విశేషితత్వాద్ధిరణ్యగర్భమేవ। సామీప్యాత్తుతద్వ్యః

తిశ్రుతేః విద్వానపి రశ్మ్యనుసారేణ గచ్ఛతి నిశ్యపి రశ్మయః సంత్యేవ నిషూదా ఊష్మోపలబ్ధేః హేమంతే నుపలబ్ధిస్తు హిమాభిభవా
త్। నిశి నేతి చేత్ యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ। దివా చ శుక్లపక్షశ్చేత్యాదిరభివిపరీతం తల్లింగవత్తమితి నిశామరణనిందనాత్। ని
శామరణస్య నబ్రహ్మప్రాప్తిరితి చేత్ తన్న కర్మసంబంధస్య యావద్విద్యాభావిత్వాత్ ప్రారబ్ధస్య చ యావచ్ఛరీరమేవ హ్యవసానభా
౬౪ విత్వాచ్చ బ్రహ్మప్రాప్తివిషయే పాంథత్వభావాద్దర్శయతి చ తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యత ఇతి నిశానిం
64 దత్తరపురుషార్థవిషయా అతశ్చాయనేపి దక్షిణేయనేపి తస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిరస్త్యేవ। యోగినః ప్రతి స్మర్యతే॥
స్మార్తే చైతే। యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగిన ఇతి న మరణకాలః స్మర్యతే అపి తు యోగినో విద్యానిష్ఠాః ప్రత్యే
చిరాదిః తద్విపరీతా చేత్యేతే గతీ స్మార్తే స్మర్యేతే ఇతి విషయభూతే స్మర్యేతే। నైతే సృతీ పార్థ జానన్యోగీ ముహ్యతి కశ్చనేతి వచనాత్॥
శ్రీః ఇతి శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాంతసారే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః॥ శ్రీః॥ అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః। అ. శ్రీః
శ్రీః అర్చిరాదినైకేన విద్వాన్ గచ్ఛతి సర్వాసు శ్రుతిషు తచ్ఛ్రవణాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్। వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యాం। మాసేభ్యః సంవ

రూపేణ వా ఉపాసతే। అప్రతీకాలంబనాత్ తద్వ్యతిరిక్తాన్ యే పంచాగ్నివిదః పరం బ్రహ్మోపాసతే। తాన్నయత్యర్చిరాదితి భగ
వాన్ బాదరాయణో మన్యతే। కార్యమితి పక్షే పరమేవేతి చ పక్షే సకలోపనిషద్విరోధదోషః ప్రసజ్యతే। కార్యపక్షే బ్రహ్మ గమ
యతి పరం జ్యోతిరుపసంపద్యేత్యాదిభిః ప్రకరణైర్యుః। పరమేవేతి తద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చి
షమభిసంభవంతీతి శ్రుతిః ప్రకుప్యేత్। కార్యపక్షే తత్క్రతున్యాయశ్రుతిర్విరుధ్యతే। అర్చిరాదినా గతానాం బ్రహ్మప్రాప్తిః శ్రూయతే। పం
చాగ్నివిదస్తు ప్రకృతిపక్షే య ఏవమేవ యుక్తాష్టరూపం య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదినావగతం బ్రహ్మాత్మకత్వముపాసత ఇతి ప్రతీకా
లంబనత్వం తత్క్రతున్యాయావిరోధశ్చ ఉభయే పరిపూర్ణం బ్రహ్మోపాసతే। ముముక్షుభేదేన సాపేక్షత్వ శరీరకం బ్రహ్మైక చ న బ్రహ్మాత్మ
నసాపేక్షత్వాన్నవిలంతర ఇతి। కారణముపాసీనానాం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తపరిమితదేశకాలఫలవిశేషం దర్శయతి శ్రుతిః యావన్నా
మ్నో గతమిత్యాదినా॥ ఇతి శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితే వేదాంతసారే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥
సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్। ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్ప

పదేశః తత్తు సామీప్యాదస్య రాలాం బ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వవంతి సామీప్యవంస్త్రి పా కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః ప
రమభిధానాత్। హిరణ్యగర్భప్రాప్త్యా వస్తునరావృత్తిశ్రుత్యవిరోధః హిరణ్యగర్భలోకాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరం గచ్ఛతి తే
బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరామృతాత్ పరిముచ్యంతి సర్వే ఇతి శ్రుతేః స్మృతేశ్చ బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే ఇత్యారభ్య ప్రవిశంతి
పరం పదం ఇతి స్మృతేశ్చ। పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్। పరమం హి సా నానితి జైమినిర్బ్రహ్మగమయతీతి తత్రైవ ముఖ్యత్వాత్। ద
ర్శనాచ్చ। అస్మాచ్ఛరీరాదుద్గమ్య పరం జ్యోతిరుపసంపద్యేతి శ్రుతేశ్చ న చ కార్యే ప్రత్యభిసంధిః ప్రజాపతేః సభామితి ప్రత్యభి
సంధిశ్చ। న చ కార్యే ప్రజాపతిశబ్దస్య పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమిత్యాది శ్రుతేః పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యేవ ముఖ్యత్వాత్ బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ
కర్మధారయవృత్త్యా తత్రైవేత్యభిప్రాయః తే బ్రహ్మలోకే ఇతి శ్రుతిః పరబ్రహ్మవిషయైవ బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే ఇతి స్మృతిశ్చ త
దవయర్థపితిరేవ న చ తు ముఖ్యలోకస్థ పాసి న విషయః। అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాదోషాత్త
త్క్రతుశ్చ। ప్రతీకాలంబనాన్ నామాదిప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపపర్యంతం సర్వం చిదచిద్వస్తుజాతం బ్రహ్మదృష్ట్యోప

65

పెణ తథా బ్రహ్మణః ప్రత్యగాత్మనోఽపి స్వభావిన గుణ ఇతి యః ఆత్మా అపహతపాప్మేత్యాదిభిరుపన్యాసాదేవాగమయతి। తథైవ జ
క్షత్క్రీడన్ రమమాణ ఇత్యాదినాఽప్యైశ్వర్యం తే ఇతి జైమినేర్మతం। చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః। విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణా
ద్విజ్ఞానమాత్రస్వరూప ఇత్యౌడులోమిః। ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః। విజ్ఞానఘన ఏవేతి స్వప్రకాశ
స్వరూప ఇత్యవగతేఽపి యః ఆత్మా అపహతపాప్మేత్యుపన్యాసాదినా పూర్వేషామపహతపాప్మత్వాదీనామపి సద్భావావగమాయ భ
యశ్రుత్యవగతోభయస్వరూపస్య పరస్పరవిరోధాభావాదుద్ద్రుపత్త్యర్థం నాస్త్యన్యపరిహారితత్సుభయరూపసముచ్చయం భగవా
బాదరాయణో మేనే। సంకల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేః। స యదపి పితృలోకకామ ఇత్యాదినావగతజ్ఞత్వాదయః సంకల్పాదివాస్యేతి శ్రుతేః
సంకల్పాదేవాస్యేతి శ్రుతేః సంకల్పాదేవ భవంతి। యథా పరమపురుషస్య లీలాప్రవృత్తస్య దశరథవసుదేవాదయః సంకల్పా
దేవ భవంతి। ఏవమేవ పరమపురుషలీలాంతర్గతస్య ముక్తస్యాపి తదుపకరణభూతాః పిత్రాదయః సంకల్పాదేవ భవంతి। అ
త ఏవ చానన్యాధిపతిః। అత ఏవాపహతపాప్మా సత్యసంకల్ప ఇత్యాదిశ్రుతేః। న కదాచిదపి కర్మాధీనో యః। అభావం బాదరి రాహ

వృత ఇతి సిద్ధస్యైవ ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యానాదికర్మణా తిరోహితస్య పరం జ్యోతిరుపసంపద్య ఆవిర్భావ ఉచ్యతే। స్వేన రూ
పేణేతి విశేషణాభిధానాత్। ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్। ఆత్మస్వరూపమాత్రస్య ప్రాగేవ సిద్ధత్వేపి కర్మబంధవినిర్ముక్త్యా పరిచ్ఛిన్న
జ్ఞానాదిస్వరూపస్యావిర్భావ ఉచ్యతే। ఏవం త్వేవ తే పరిభూరాత్మానువ్యాఖ్యాస్యామీతి జాగరితాద్యవస్థాతిరోధాన
౬౬ వినిర్ముక్తస్యైవ వక్తృచ్ఛ్రుతం ౦రలా ప్రతిజ్ఞానాత్। ఆత్మా ప్రకరణాత్। భూరాత్మానువ్యాఖ్యాస్యామీతి ప్రకృత అపహతపాప్మత్వా
66 దిగుణక ఆత్మేతి ప్రకరణాదవగమ్యతే। ౦రు ఆత్మా అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదిరభిసత్యసంకల్పాన్నిష్టవత్ ఇతి ప్రా
కృతేల ఏవం త్వేవ తే। భూరాత్మానువ్యాఖ్యాస్యామీ తల్లుక్తం। అవిభాగేన దృష్టత్వాత్। ఆవిర్భూతస్వరూపాం౦రుం ముక్తాత్మా సప
త్మశరీరం అపరం బ్రహ్మ స్వాత్మనో ప్రాత్మతయా హం బ్రహ్మాస్మీత్యవిభాగేనైవానుభవతి। ఆత్మేతి రూపగచ్ఛంతి। తథారూ
పోపాసనేన తథావిధస్వరూపస్య దృష్టత్వాత్। ౦రు ఆత్మని తిష్ఠన్ ౦రు స్యాత్మా శరీరం సత ఆత్మా తత్త్వమసీత్యాది శాస్త్రసిద్ధమే
వ హ్యుపాసితం। బ్రహ్మణా జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః। ఆసు రూపమవిర్భావ బ్రహ్మణోపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్వరూ

ప్రత్యపర్యంతగుణసామ్యముక్తస్య జగజ్జన్మాదికారణవర్జం యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే ఇత్యాదిభిః తద్రూప్యాత్
ది జగత్సృష్ట్యాదిః పరమాత్మైవేతి ప్రకరణేద్వగమ్యతే। సృష్ట్యాదిప్రకరణేషు ముక్తస్యాసన్నిహితత్వాచ్చ ముక్తస్య తిరోహితస్వ
మహాత్మ్యస్యానవధికానందపరిపూర్ణబ్రహ్మానుభవ ఏవ। బ్రహ్మణో జగద్వ్యాపారో లీలామాత్రమితి లోకవత్తు। లీలాకైవల్యమి
త్యుక్తం ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః। ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్నిత్యుపదేశాః
జ్జగద్వ్యాపారోఽప్యస్తీతి చేన్న పారమ్యగత్యాదావాధికారిసమండలస్థభోగోక్తేః నపాతత్రనియమనం శ్రుతం వికారావర్తి చ తథా హి
స్థితమాహ। వికారాసంస్పృష్టపరిపూర్ణపరబ్రహ్మానుభవ ఏవ తస్య సుఖం తథా హి స్థితిం రసో వై సః। రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ
భవతీత్యాదౌ। దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే। ఉత్తమధర్మం శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతః। తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః।
ఏతస్యైవాఽక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి। ఇత్యాదికాః శ్రుతిః స్మృతిరపి। అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తత ఇతి। భోగమాత్రసా
మ్యలింగాచ్చ। సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహేతి బ్రహ్మానుభవరూపభోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ। అనావృత్తిః శబ్దాదనావృత్తిః శబ్దాత్।

వైదంతస్యదేహేంద్రియాదిప్రకరణీభావం బాదరిః మేనే। నైవ శరీరస్యేత్యాదివిరోధశ్రుతిః తదభావమాహ। భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్। ఏకధా భవతి త్రిధేత్యాదినా దేహేంద్రియాదిభిః వివిధతాశ్రుతేః ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః। ఉభయశ్రుతేః శరీరవత్త్వమశరీరవత్త్వం చేచ్ఛాతః। యథా ద్వాదశాహ ఉభయశ్రుతేః సత్రమహీనం చ భవతి తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః। స్వప్నే నైవ సృష్టతనోరభావే స్వప్నే అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజత ఇతి పరమపురుషసృష్టైః భోగముపపత్తేః పరమపురుషసృష్టైరేవ పిత్రాదిసంభవాత్। భావే జాగ్రద్వత్। స్వప్నే నైవ సృష్ట్వా ప్రకరణభావే జాగ్రద్వత్పురుష ఏవ ద్వాదశాహవదితి ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి। ఏకదేశస్థితస్యాపి ప్రదీపస్య ప్రభారూపజ్ఞానద్వారా వ్యాప్తిః సర్వానుభవసిద్ధా। తథా బాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చానంత్యాయ కల్పత ఇతి దర్శయతి। స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి। ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతరమితి వేదనాభావవచనం సుషుప్తిమరణయోరన్యతరాపేక్షం। తద్యత్రైతత్సుప్తః సమస్తః సంప్రసన్నః స్వప్నం న విజానాతీత్యాదినా సుషుప్త్యాదావకించిత్కరత్వమావిష్కృతం జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసంనిహితత్వాచ్చ। అపహతపాప్మేత్యాదిసత్యసంక

౬౨
67

నఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే న చ పునరావర్తత ఇతి శబ్దాన్నివృత్తసమస్తరాధన ఆవిర్భూ
తాపహాతపాప్మత్వాదిగుణగణానవధికాతిశయానందం పరబ్రహ్మైనుభవతి న చ పునరావర్తత ఇతి నిశ్చీయత ఇతి సర్వం సమం
జసం ॥శ్లో॥ ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్భగవద్రామానుజయోగీంద్రవిరచితే శ్రీమద్వేదాంతసారే చతుర్థస్యా
ధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః॥శ్లో॥ స్వాధీనయతి యోనిత్యం పరాత్పరతమం మమ । తస్మై రామానుజార్యాయ నమస్సూత్రభాష్య
యోగినే॥శ్లో॥ శ్రీమతే రామానుజాయ నమః ॥ అస్మద్గురుభ్యో నమః ॥శ్లో॥ శ్రీరామచంద్రార్పణమస్తు॥శ్లో॥శ్లో॥

68

वेदांतसार
८८